

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni
aastaraamat

Tõlkija hääl

2014

Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat

Tõlkija hääl

Teose väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Idee autor ja koostaja Jan Kaus

Toimetanud Jan Kaus ja Triinu Tamm

Keel ja korrektuur Marika Mikli

Kujundanud Jüri Kass

Almanahhi kolleegium: Kai Aareleid, Heli Allik, Krista Kaer, Indrek Koff, Triinu Tamm

Eesti Keele Sihtasutus 2014

Roosikrantsi 6, Tallinn

www.eksa.ee

ISSN 2346-6499

Trükitud trükikojas „Pakett“

Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat

Tõlkija hääl

Eesti Keele Sihtasutus

Tallinn

2014

SISUKORD

SAATEKS	
Jan Kaus	5
TÖLKIMISE PROBLEEMSUS	
Jaak Rähesoo	6
KUIDAS SELETADA DIALEKTIKAT KALAPÜÜDJATE MAALIJALE?	
Vestlusring eestikeelsest prantsuse kirjandusest	
Heli Allik, Kaia Sisask, Leena Tomasberg, Triinu Tamm	
Küsimusi esitas Jan Kaus	9
VARIANTE VAADELDES EHK KAS ÜKS TÖLGE SAAB OLLA AINUÕIGE?	
Piret Pääsuke	23
TÖLKIMINE KUI TIHE KIRJELDUS	
Triinu Pakk	44
TEEKOND TÖLKIJA KÄEKÕRVAL: ELVI LUMET	
Anu Saluääre intervjuu	53
MITMEKORDNE LUULE	
Mariliin Vassenin	63
TOIMETAJA EI SAA TÖLKIJA TÖÖD ÄRA TEHA EGA ÄRA RIKKUDA:	
MARET KÄBIN	
Krista Kaera intervjuu	70
„NORMAALSETE INIMESTE VESTLUS“	
Kõnekeele tõlkimisest ühe väikese võtte näitel	
Heli Allik	80
MEIE PARIMAD TÖLKIJAD ANNAVAD EESTI KEELELE ROHKEM KUI	
ALGUPÄRANDITE KIRJUTAJAD: TOOMAS VINT	
Jan Kausi intervjuu	87

SAATEKS

„Rammus päikesevalguse tilk virdas madalal laual klaasist kirjapressis.“ Uskuge või mitte, see John Banville'i täiesti kõrvaline lause võtab mu jaoks kokku tõlkekirjanduse olulisuse. Esiteks võib muidugi veenduda, et tsitaat pärineb healt kirjanikult. See räägib rammusast valgusest, kandes nägemismeeltega seotud ilmingu oma piiridest välja – andes valgusele peaaegu maitse (sõltub lugejast, aga minu silme ette kerkisid võiga praetud pannkoogid). Kuna valgus virdab madalal laual, avaneb lause tagant ühe õhtu rahu ja nukrus. Lühemalt: lauses on rohkem, kui sõnadest paistab, lause on rohkem kui oma sõnade summa.

Aga olulisem on tõsiasi, et kuigi sententsi autor on Banville (see pärineb tema romaanist „Puutumatu“), tsiteerin teda siin eesti keeles. Keeles, mida Banville ei oska – kui rebida üks eesti keelde tõlgitud Banville'i lause kontekstist välja ja asetada see autori ette, siis ei mõistaks ta arvatavasti sellega midagi peale hakata.

Ma räägin siin muidugi enesestmõistetavusi. Kuid tõlkimisse suhtutaksegi sageli kui enesestmõistetavusse, kuna inimesed, kes armastavad lugeda, puutuvad sellega igapäevaselt kokku. Tõlkimine ongi **liiga** enesestmõistetav – olles oma olemuselt vahendamine, kiputakse seda nägema ja mõistma vahendina. Kuid õnnestunud tõlkimisel toimub alati sari väikseid imesid – tekst transformeerub tundmatuseeni, aga jääb ometi alles, säilitab oma põhijooned ja olemuse. Hea tõlge on omal moel nähtamatu, lugeja ei pane seda tähele, kuid mida vähem lugeja tõlkega tegeleb, mida rohkem ta laseb ennast tõlkel kaasa viia, seda suurem on olnud tõlkimise ime. Paradoks on selles, et kuigi tõlkija pole kirjanik, võib hea tõlkija keeletaju olla sama võimas kui heal kirjanikul.

Seetõttu ei kuulu siinse almanahhi sissejuhatuse alguses tsiteeritud lause mitte ainult John Banville'ile, vaid ka Krista Kaerale. Eks see ongi Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektiooni algatatud tõlkekirjanduse almanahhi „Tõlkija hää!“ keskne ülesanne: rääkida tõlgetest kui eesti kirjanduse loomulikust osast.

Jan Kaus

TÕLKIMISE PROBLEEMISUS

JAAK RÄHESOO

Rõõm on tervitada siinset almanahhi – osutab ju selle ilmumine, et tõlkeprobleemidele on siginenud uus arutluspaik, seejuures jäävam kui suulised foorumid. Noorukeses ja väikeses eesti kirjakultuuris, mida liiati on nimetatud lausa „katkestuste kultuuriks”, pole püsiinstitutsioone kuigi palju olnud. Veel hiljutist arengujärku määratleti üsna üldiselt kui taas üht „üleminekuaga”. Võib-olla oleme nüüd jälle jõudmas stabiilsemasse faasi, vähemasti organisatsiooniliselt.

Mina ise ei tunne end kommentaatorina küll eriti kindlalt, sest viimasel tosinal aastal olen tõlkimisest eemaldunud muudesse huvivaldadesse. Ja vahendatud raamatuid ilmub nii hulgaliselt, et ei jõua neid sirvidagi. Sellepärast ainult paar nappi, triviaalsusega külgnevat mõttekäiku.

Teadlik, taidurlustaotluslik eesti keelde tõlkimine sündis umbes sajand tagasi, Noor-Eesti päevil. See aeg, XX sajandi esimene veerand, nägi järske pööordeid ja uljaid katsetusi kõigis eluvaldades, tõlkimise jaoks tähtsaimana eriti keeles. Äärmusnäiteks ja omamoodi sümboliks võiksid ehk olla Johannes Aaviku vahendatud „Hirmu ja õuduse jutud”. Siis töid 1930ndad aastad suurema korrapüüde, taltumise. Kuid ei maksa järgneda tuttavale ahvatlusele ega maalida esimesest iseseisvusajast ideaalpilti. Kõik oli veel üsna algusjärguline ja ebaühtlane. Kõrvuti juba taidurlike töödega – näiteks Friedebert Tuglase tõlge Aleksis Kivi „Seitsmest vennast” – ilmus palju puist ja kohmakat sellisteski esindussarjades nagu „Nobeli laureaadid”, tagasihoidlikumatest väljaannetest rääkimata. Iseloomulikult keskendus tõlkekriitika toona üksiksõnalistele ebatäpsustele, jättes üldisemat kunstimuljet määravad (ja paraku raskemini tõestatavad) jooned suhtelisse hämarusse.

1940ndal alanud ja üle tosina aasta kestnud lausterrori ajastu tähendas tõlkevalikute katastroofilist kitsenemist ning kunstilist limestumist. Tõlketaide enda seisukohalt jõuti sõnasõnalisuse nõudega nüüd äärmusse. Selline lähenemine vastas ju totalitaarbürookraatlikule mehhaanilisele vaimule. Nii jäid suuresti elutuiks ka tookordsed vähesed klassikatõlked, eelkõige vene minevikuautorid. Kui olud Stalini surma järel lõpuks leevenesid, kujunes esmaseks ilminguks osaline naasmine sõjaeelsete hoiakute ja maitsemallide juurde. Nõnda kordas 1950ndate esindussari „Suuri sõnameistreid” silmatorkaval määral „Nobeli laureaate”. Vilgas eelsoodumuslik huvi oli ju ka kaasaegse Lääne kirjanduse vastu, ent selles lõigus lükkas jäigem ideoloogiline valve liialt ette kõiksuguseid „progressiivseid autoreid”. Alles 1960ndatel hakkasid tasapisi ilmuma seni kahtlaseks peetud nimed, eriti tänu „Loomingu Raamatukogule”. Iseäraliseks vaikseks uhkustamisasjaks tõusid Moskva kirjastuste väljaandeid ennetavad tõlked, ent kui välja arvata geograafiliselt lähedased ja tugeva varasema vahendus-traditsiooniga Skandinaavia kirjandused, oli neid siiski napimalt, kui taheti uskuda.

Lõplikul otsustamisel said tõlkijad vahendatavate autorite valikus vähe kaasa rääkida. Samas tingis tollaste infoallikate piiratus, et kirjastused sõltusid paljuski tõlkijate soovitudest. Võimatu on alahinnata näiteks laialdaste sidemetega polügloti Aleksander Kurtna mõju. Tegijate suhteline vähesus ja veel katmata väljade rohkus tõstsid üldse igapäevase erikaalu. Iial enam ei kordu eesti tõlkeloos näiteks olukord, kus Linnart Mäll sai pakkuda tervelt nelja suuri kultuuritraditsioone vorminud alusteksti – „Dhammapada”, „Bhagavadgītā”, „Daodejingi” ja „Lunyu” – esimesed arvestatavad vahendused. Arvukam tõlkijatekogu kujunes välja alles Nõukogude aja lõpukümnendeks. Siis tehti tõlkijate klubide ja muude ürituste näol ka esimesed koondumiskatsed.

Tõlkekunsti sisemises arengus oli otsustav siiski juba Stalini-järgne kümnend. Siis kukutati sõnasõnalisus ja kehtestati põhimõte, et taotleda tuleb originaali tundetooni ja kunstimulje vabamat taasloomist. Selles võitluses toetuti muide oluliselt tollasele vene tõlkekriitikale, sest samad hädad muljusid kogu Nõukogude Liidu tõlkevalda. Eri keelte tõlketraditsioonides on muidugi ka erinevusi, ometi võib laias laastus väita, et üldhoiakutes järgib eesti tõlketava sealtpeale maailmas praegu valitsevat „normaalmalli”.

Tänaselt vaateveerult paistab tolle malli toonane rakendus aga mõneti lihtsana ja konservatiivsena. Pealtnäha möönis taasloomise idee vaistlikumat ning järelikult subjektiivsemat, vaieldavamamat ja samas ka raskemini formuleeritavat lähenemist. Praktikast eeldati aga ikka, nagu jõuaksid vaistlikud otsustused ühestele tulemustele. „Normaalmalli” mitmesugust kompromislust ja problemaatilisust ei tahtud hästi tunnustada. Seda soodustas juba üldine keeleseis: 1930ndatel valitsevaks tõusnud normeeri hoiak sai lisatuge omajagu vastakatelt jõududelt – nii nõukogulikust umbusust kõige stiihilise ja katsetava vastu kui ka enda arust vene mõjusid tõrjuvatelt rahvuslikelt keelevelvuritelt. Nii kalduti valikute puhul ikka „kuldse keskmise” poole, äärmusi vältides. Harjumatu keelesuhe, näiteks jämedama ja slängilisema sõnapruugi kasutamine võis juba ette välistada mõnegi teose, mis muidu oleks ideoloogilisest sõelast läbi läinud. Või kui sellega siiski riskiti, kiputi tema keelejooni tõlkes mahendama. Keskmise, sisseharjunud vaim võitis ka seal, kus erilist „süüdsusküsimust” ei tekkinud. Üksnes mõnel harval juhul, nagu Paul-Eerik Rummo proosatõlkeis Dylan Thomase luuletustest, järgiti väljakutsuvalt ebatraditsioonilist tehnilist lahendust.

Õelduga ei taha ma halvustada pika nõukaaja paljusid häid, hoole ja oskusega tehtud tõlkeid. Kuid ajastute selgema eristamise vajadus tõukab rõhutama tolles ajas pigem stagnatsioonilisi kui stabiliseerivaid jooni. Ja oma üldpildilt on taasiseseisvusperiood olnud tõesti rabavalt teiseilmeline. Jälle on muutused lähtunud eelkõige poliitilistest ja majanduslikest aktsioonidest, mis kõrvaldasid tsensuuritõkked ning löid uue raamatuturu, mis defitsiidiühiskonnast tulnuid oma nimetusterohkusega ikka veel üllatab. Taas puudutavad tõlkijaid otseselt rohkem keelevälja arengud. Nii vahav släng kui ka massiivselt argiellu tungivad tehnilised eriväljendid on tekitanud

varasemast hoopis järsemad generatsioonilised keelevahed. Ilmselt peab tõlkija eluaastate lisandudes nüüd märksa varem loobuma tänapäevaste noorte tegelastega raamatutest. Ja vastupidi – noored tõlkijad peavad teadvustama, et mõni nende jaoks läbinisti harjunud sõna või väljend võib olla suhteliselt hiljutine ega pruugi sobida mõne varasema ajastu inimeste (mis siis, et teisel maal ja teises keeles elanud) suhu. Sellised vahed aktualiseeruvad muide eelkõige viimase 100–200 aasta tekstides, varasemate teoste puhul nad ei kao küll päriselt, ent teisevad märgatavalt. Näiteks Shakespeare'i slängi võib tõlkida ka värskest tänapäevaste vastetega, kuid eelistatavalt tuleks seda teha siis süsteemselt.

Kirjumad ja keerulisemad keelevalikud tuletavad pealetükkivamalt meelde, et tõlkeotsustused pole kunagi endastmõistetavad, vaid ikka sügavasti problemaatilised. Toda meeldetuletust on soosinud ka postmodernismi relativism ja subjektivism; ja ehkki postmodernismist ollakse juba mõnevõrra tüdinud, ei ole selle järeldused viimase ni tühistunud. Omaette kohaliku tegurina võib siinkohal nimetada veel diskursiivsete tekstide enneolematut vahendamist („Avatud Eesti Raamatu” sari jm), mis on ergastanud kõiki teoreetilisi mõtisklusi. Koondtulemusena ei räägi me enam niivõrd õigetest või valedest tõlgetest (konkreetsed üksikeksimused välja arvatud), vaid pigem intelligentsetest või ebaintelligentsetest, põnevatest või igavatest vahendusstrateegiatest. Aeg oleks tuua see probleemistik tõlgete saatesõnades ka tavalise lugejani. Eesti tõlkija on niikuinii lausa sunnitud olema valikuid langetavam, loomungulisem kui tema ametivennad pikema kirjanduslooga keeltes. Omakirjanduslikult on meil võtta ju kõigest viimase 200 aasta suured stiilivoolud (romantismist alates), mitmel puhul ka õige piiratud ja lihtsakeses variandis. Kõik varasem tuleb tõlkijal endal leiutada, toeks üksnes kujutus, kuidas sõnu oleks seatud, kui neid seadjaid oleks juba tookord leidunud. Sotsiaalsetel põhjustel on kogu eesti kõrgstiilne keelekiht üldse õhuke. Ent eks vaba leiutamislõbu teeb teiskeelsete kolleegide kadestamise omajagu tasa.

Interpreteerivate kunstide rivis võivad tõlkijad muidugi kõikjal kadestada näitlejaid ja muusikuid. Ja täie õigusega, sest keeltevahelised erinevused teevad just kirjandustõlke paratamatult ümberloovamaks, transformeerivamaks. Ometi ei kiitle raamatu tiitellehel suurimate tähtedega vahendaja nimi (kaanele see ei pääsegi), samas kui kontserdikuulutustel ja heliplaadiümbristel on pilgupüüdjaks sageli eelkõige interpret. Või vähemasti kehtib see võrdlus levinuima tõlkeliigi, proosateoste kohta, sest luuletõlkijad ilmutavad siiski aeg-ajalt personaalseid antoloogiaid, mida ehib siis nende nimi. Proosatõlkijale jääb varjusolek aga elukutseliseks tingimuseks. Kuid mõnede meelelaadile see ehk sobibki.

KUIDAS SELETADA DIALEKTIKAT KALAPÜÜDJATE MAALIJALE?

Vestlusring eestikeelsest prantsuse kirjandusest

Heli Allik, Kaia Sisask, Leena Tomasberg, Triinu Tamm

Küsimusi esitas Jan Kaus

Prantsusmaa on võrreldes Eestiga väga suur. Suurem territoorium, rohkem inimesi, pikem ajalugu. Mis tähendab, et prantsuse kirjandus pole eesti kirjandusega võrreldes mitte ainult kordades mahukam, vaid ka kihilisem. Samas pole prantslaslikku meelelaadi sugugi raske ette kujutada ning see meelelaad väljendub omal moel ka prantsuskeelses kirjanduses.

Et saada pisut paremat selgust, kuidas prantsuse kirjandus eestikeelses kultuuriruumis elab, kuidas läheb eestikeelsele prantsuse kirjandusele, sai kokku kutsutud prantsuskeelse kirjasõna asjatundjad ja tõlkijad Heli Allik, Kaia Sisask, Leena Tomasberg ning Triinu Tamm – ning neile mõned teemakohased küsimused esitatud.

Palun teil alustuseks öelda, milline paistab teile eesti keelde tõlgitud prantsuse kirjanduse üldine olukord? Kas tõlgitakse piisavalt, kas eestikeelsest prantsuse kirjandusest saab adekvaatse ülevaate või üldpildi prantsuskeelsest kirjandusruumist – näiteks ajaloolises või geograafilises plaanis?

Triinu Tamm: Oleneb, kellega või millega võrrelda. Viimase kümne aasta jooksul on prantsuse keelest tõlgitud rohkem kui kunagi varem. Teiste keeltega võrreldes võib aga öelda, et inglise kirjanduse tõlgetele ei jõua prantsuse omad küll arvuliselt ligilähedalegi. Inglise keelele järgnevad saksa ja vene keel ning seejärel tulebki prantsuse keel. Nii et üldises plaanis pole asjade seis halb. Samas tähendab see, et aastas ilmub eesti keeles vaevalt paarkümmend arvestatavat prantsuse keelest tõlgitud raamatut. Sellest vaatevinklist võiks tõlkeid muidugi rohkem olla.

Leena Tomasberg: Kui numbritest rääkida, siis mulle tundub, et prantsuse kirjanduse tõlkimine on võrreldes teiste keeltega tunduvalt kasvanud. Juurde on tulnud palju uusi tõlkijaid ja seetõttu ka tõlgitakse palju, nii et minu meelest on seis üsna hea.

Heli Allik: Mulle tundub seis samuti hea. Inglise keelest tõlgitud tekstide ülekaal ei tule iseenesest kellelegi üllatusena. Aga näiteks „Avatud Eesti Raamatu” sari tegi hiljuti sajanda raamatu puhul statistikat ning tuli välja, et prantsuse keel oli selles sarjas tubliil teisel kohal – peaaegu neljandik sarja teostest, 22 teksti, on tõlgitud prantsuse keelest.

LT: Prantsuskeelse kirjasõna edukäik on Eestis suur just mõttekirjanduse, näiteks filosoofiliste traktaatide ja esseede vallas.

Kaia Sisask: Hästi on lood ka menukirjandusega. Kui Prantsusmaal kellestki räägitakse, on üsna tõenäoline, et varsti ilmub tema teose eestindus, selline tõlketegevus

tundub meil olevat päris efektiivne. Filosoofia tõlkimine kipub siiski olema pisut kaootiline, prantsuse mõtteloo vahendamisel puudub süsteem.

TT: Eks tõlkimine sõltub alati ka tõlkijatest, et kas jätkub pädevust. Mõnikord võib pakkumine tulla tõlkijalt endalt, kuna mõni autor või teos on talle eriti hingelähedane. Nii et tõlgete valik peegeldab mingil määral ka tõlkijate maitset. Selline asi pole tegelikult sugugi halb.

LT: Ideaalis võiks mõne suure filosoofi tõlkimisel muidugi eestindada kõigepealt tema peateost, mis on utoopiline.

KS: Enamik eestlasi prantsuse keeles muidugi ei loe, küll aga inglise keeles, nii et vahel tekib küsimus, milleks üldse tõlkida. Minu arvates on tõlkimine ikkagi väga oluline, sest see teeb ühe autori või mingi teose eesti kultuuris nähtavaks, suunab talle justkui prožektorivalguse. Tõlkimine on *hommage* autorile ja sellepärast ei küsi ma kunagi, miks ma tõlgin või kui palju mu tõlkel üldse lugejaid on. Me ei saa pealegi kunagi teada, millal keegi tulevikus just mõne vähest vastukaja tekitanud tõlke üles leiab ja sellest mõjutatud saab. Olla osaline sellises prognoosimatus meemide liikumises – kui moeterminiga väljenduda – see ongi tõlkimise rõõm.

Kaia Sisask, te märkisite, et filosoofia tõlkimises puudub süsteem. Kuidas on lood prantsuskeelse ilukirjanduse eestindamisega?

KS: Eks kaasaegse ilukirjanduse osas lähtub valik paljuski sellest, mis toimub Prantsusmaa müügiedetabelites. Suurte klassikute osas ei pea ma seisu siiski väga halvaks. Kui prantsuse kirjandusloole mõelda, siis on kõige vähem tõlgitud just XVII sajandi kirjandust. Klassitsistliku perioodi tekste, mis on sageli värsivormis, on muidugi ka väga raske tõlkida. Eestikeelne Racine puudub, prantsuse klassitsistlikku tragöödiat on üldse eesti keeles vähe.

HA: On olemas kaks katkendit Corneille'lt.

LT: Ilukirjanduse tõlkimine pole samuti süsteemne. Kirjastajad haaravad rõõmuga edetabelite tipus olevate autorite järele – Anna Gavalda, Amélie Nothomb – andes neid kiiruga välja. Nii et mõnes tõlkekirjanduse sarjas võivad olla kõrvuti klassikaline teos ja kergem ajaviide, süsteemi pole.

TT: Kui vaadata nimetusi, siis klassikute ja kõige moodsamate autorite tõlkeid on umbes pooleks, nii et tänapäeva menükid pole ülekaalus, nad lihtsalt jäävad rohkem silma, nende ümber sünnib rohkem kära. Kui aga vaadata kaugemale, siis kõige esinduslikumalt on prantsuse keelest tõlgitud XIX sajandi romaani. Siin on osalt põhjuseks see, et XIX sajandi prantsuse kirjandus oli nõukogude oludes ideoloogiliselt vastuvõetav. Nii tulidki eesti keelde 15 köidet Balzaci, lisaks arvukalt Émile Zola, Victor Hugo, Gustave Flaubert'i ja Anatole France'i teoseid.

HA: Kui esimese küsimuse juurde tagasi tulla ja rääkida eestikeelse prantsuse kirjanduse üldpildist geograafilises ja ajaloolises mõttes, siis leiab küllaga valgeid laike.

Eestis on kujunenud prantsuse kirjandusest võrdlemisi selge kujutus, nii et suurem osa tõlkeist haakub meie oma elitaarse prantsuse kirjanduse kaanoniga. Eeldatakse head stiili, terviklikku komponeeritust, elegantseid mõistuspäraseid ideid, ühiskondlikku närvi, fantastika vähesust, ratsionaalset mõtlemist. Kui lihtsalt üks näide tuua: Toomas Raudam on kirjutanud Marie Redonnet' raamatu „Splendid Hotell” tõlke arvustuses: „Prantsuse uuemast kirjandusest ei tea me õhkagi. Ütlen meelega õhkagi. See on eesti keel, lohakas ja rõve, prantsuse (kirja)keeles pole väärikas nii öelda. Pole väärikas ja pole stiilne, need on haritud prantslase jaoks lähedased kui mitte samad mõisted. Marie Redonnet' romaanis „Splendid Hotell” väljendub ülihästi kogu prantsuse kirjanduse ning usutavasti ka kultuuri mõte ja tunne. Mõtte aluseks alati mõistus, valgustuslik üleolek kirjutatavast aimest. Tunde all mõistame tundmust, sageli suisa neurootilist ülitundlikkust, mis nõtkelause särava rüü all võbeleb.”¹

Eestisse jõuavad järjekindlalt eelkõige need „heas prantsuse stiilis” raamatud, kuigi tegelikult on Prantsusmaal terve rivi autoreid, kes kasutavad ka kõnekeelt, argood, ning on üritanud juba mitu sajandit liikuda lopsakama, rahvapärasema kõnepruugi poole. Pierre Mac Orlan, Auguste Le Breton, Albert Simonin, San-Antonio, Louis Guilloux, Louis Calaferte, Eugène Dabit, Alphonse Boudard – on kuidagi sümptomaatilise, et sellest rivist ei ole eesti keeles mitte kedagi. Kindlasti kõnetavadki mõned neist vaid prantslasi, kuid Gabriel Chevallier'd on näiteks tõlgitud 26 keelde. Samas on neid muidugi ka raske tõlkida.

Kuigi omal ajal tõlgiti omajagu Georges Simenoni, siis *série noire*, madalamate ühiskonnakihtidega tegelev politseiromaan peaaegu puudub. Nendeski teostes kohtab karmimat keelt.

TT: Ettekujutuste ja ootuste küsimus on tõepoolest oluline. Prantsuse keelest tõlgitud kriminulle lihtsalt ei osteta, näiteks võib tuua Fred Vargasi.

KS: Vargas on võrratu kirjanik, aga vastukaja Eestis on olnud absoluutne null!

HA: Tundub, et eesti lugeja ootuste kohaselt tulevad head krimkad ja muu selline n-ö lõdvema randmega kirjutatud kirjandus ennekõige Ameerikast. Mõnikord kostab üksikuid entusiastlikke hüüatusi, näiteks Gilbert Gallerne'i, Jean-Christophe Grangé ja Jean-Claude Izzo raamatute tõlked on pälvinud vastukaja, kuid pigem mõne ajalehe sabas, ja tundub, et neid käsitletakse seal kui teatavaid niši- või alternatiivkriminulle erilistele asjatundjatele ja gurmaanidele.

TT: Samamoodi on lood prantsuse ulmega. Eesti keelde on tõlgitud näiteks Bernard Werberi.

HA: Aga sellest on kuulnud ja rääkinud väga vähesed.

TT: Werber on jäänud tõepoolest tähelepanuta. Vargas ja Werber on Prantsusmaal tohutult menukad autorid, aga see ei tähenda muidugi automaatselt, et nad Eestis

¹ T. Raudam, Splendid. Postimees, 19.12.1997. Toim.

huvi pakuksid. Pigem võib öelda, et nad ei vasta žanrikirjanikena siinsele kujutluspildile korralikust prantsuse kirjandusest. Tegelikult on ka Prantsusmaa sees selgelt eristuvaid kultuurilisi ja keelelisi piirkondi, erinevaid kirjandusi, millest Eestis teatakse vähe. Seepärast on hea meel, et äsja ilmus provansi luule antoloogia „Provence'i bukett“, mille koostas Merike Riives.

KS: Geograafiliselt vaadates on esindamata Magribi kandi kirjandus. Sealsed probleemid tunduvad mõnevõrra tõelisemad ja elulisemad kui tarbimisühiskond, millega tegelevad Michel Houellebecq ja Frédéric Beigbeder.

LT: Üht-teist on sealtkandi kirjandusest siiski tõlgitud. Eesti keeles saab lugeda Tahar Ben Jellouni ja Yasmina Khadrat.

HA: Ma lugessin arvustusi, mis ilmusid Ben Jellouni „Liivalapse“ eestikeelse tõlke kohta ja mõnes neist toodi välja ka see, et on ikkagi raskusi selle teose mõistmisel. „Liivalaps“ oma ebaloogilisuse ja ülevoolava, sõna- ja kujunditerohke jutustamisviisiga ei vastanud ettekujutusele prantsuse kirjandusest. Raamat on seotud Põhja-Aafrika suulise traditsiooniga, mis on Prantsusmaal mõistetav ja vastuvõetav, kuid seda Eestisse importides tekivad tõrked.

LT: Eesti keeles on väga vähe laiemas mõttes frankofoonset kirjandust, prantsuskeelset kirjandust väljastpoolt Prantsusmaad.

TT: Samuti teame me suhteliselt vähe Šveitsi ja Belgia kirjandusest.

HA: Neid kirjandusi mõistetakse enamasti kui prantsuse kirjanduse osa.

LT: Amélie Nothomb ja Jean-Philippe Toussaint on belglased, aga neid annavad välja Prantsusmaa kirjastused.

HA: Ja nad figureerivad Prantsusmaa müügitabelites.

TT: Osa Belgia autoreist on prantslaste poolt n-ö üle võetud, neid avaldavad Prantsuse kirjastused ja see tagab ka levi, aga ülejäänud pole Prantsusmaa turule pääsenud. Seda Belgia kirjandust ei tunne ka prantslased, kuigi keelebarjääri pole. Marokolane Tahar Ben Jelloun on Prantsusmaal täiesti omaks võetud, teda käsitletakse kui prantsuse kirjanikku, aga näiteks Kanadast pärit Nancy Huston, kes samuti elab Prantsusmaal, kes valis kirjutamise keeleks prantsuse keele ja kelle raamatud on ilmunud Prantsuse kirjastustes, on mõnes poes frankofoonia riivilil.

LT: Brüsseli raamatupoodides on seevastu kogu prantsuse kirjandus ühendatud nimetuse alla „frankofoonne kirjandus“.

HA: Mõistel „frankofoonia“ on Prantsusmaal tekkinud kergelt kahemõtteline varjund ning viimasel ajal püütakse niisugust sildistamist vältida. On tekkinud ettekujutus teatud sorti „frankofoonsest“ kirjandusest, mida peab n-ö järele aitama, toetama ja patroneerima; kirjandus, millega kaasneb justkui kergelt vabandav alatoon ja selgitustöö. Frankofoonne kirjandus on poliitiliselt korrektne projekt, mille taga on tajutav teatav õõnsus. 2007. aastal kirjutas hulk mõjukaid kirjanikke (ja sugugi mitte valdavalt „frankofoonseid“) manifesti, mis kuulutas „frankofoonse“ kirjanduse lõppu ja „maailma-kirjanduse“ algust.

TT: See oli ilus mõte, millest aga rohkem pole kuulda olnud. Prantsusmaal eksisteerib endiselt hulk frankofoonia-organisatsioone, korraldatakse üritusi, temaatilisi päevi, aga see on sildistamine, määramine erikategooriasse, erikohtlemine, paraolümpia kirjanduspoliitiline vaste. Eks see ole tegelikult katse tulla toime oma koloniaalpärandiga.

Kas Katrina Kalda kuulub ka frankofoonia voolusängi?

LT: Ei, kuna Kalda elab Prantsusmaal, kirjutab prantsuse keeles, Gallimard on tema kirjastaja, nii et tema on ikkagi prantsuse kirjanik.

HA: Kuigi enamasti seostatakse frankofoonse kirjandusega just neid autoreid, kes pole Prantsusmaalt pärit.

LT: Aga näiteks Milan Kundera või Emil Ciorani puhul selline aspekt ei loe. Pigem seostatakse seda koloniaalse taustaga.

HA: Jah, tõepoolest – Samuel Beckett või Eugène Ionesco puhul ju frankofooniast enamasti ei räägita. Rohkem seostub see nendega, kes tulevad „võõrsilt“.

LT: Reeglina on tegu Prantsusmaa endiste asumaade kirjandusega.

Kas teie meelest on Katrin Kalda „Eesti romaan“ prantsuse kirjandus?

HA: Minu meelest on ta rohkem prantsuse kui eesti kirjandus.

LT: Kirjutamisviisi, stiili teeb sellest pigem prantsuse kirjanduse. See romaan on võrsunud prantsuse kirjanduse lugemisest.

TT: Samas on „Eesti romaanis“ ka jooni, mis teda prantsuse kirjandusest eristavad. Näiteks sõbralik suhtumine loodusesse, puudub võõristus või jälestus looduse suhtes, nii et teatud eksootika maik oli Kalda romaanil prantsuse lugeja jaoks olemas. „Eesti romaan“ ei haaku praeguse prantsuse kirjanduse peavooluga – linnaliku romaaniga. Prantsuse retseptisioon oli igatahes väga kiitev, rõhutati teose elegantset stiili.

KS: Prantslased pole ju ainult linnalikud, eks neilgi on kirjandust, mis n-ö võrsub maast ja leiab maa kohta suuri ja kauneid sõnu. Neil on François Mauriac, J. M. G. Le Clézio.

LT: Kui tulla veel korraks tagasi sellise prantsuse kirjanduse juurde, mida pole eesti keeles esindatud, siis tuleb kindlasti mainida „uut romaani“ – suuri vormikatsetusi alates 1950ndatest kuni 1970ndateni välja. See on oluline kiht, millest väsinuna jõudis prantsuse kirjandus välja mõnevõrra lihtsama väljenduseni, mis on praegu valdav. Eks selline kirjandus, mis mängib lineaarse loojutustamisega, nõuabki lugejatelt suuremat pingutust.

HA: Üht-teist „uuest romaanist“ siiski on. Alain Robbe-Grillet’ „Kummid“, „Kondikava revolutsioonile New Yorgis“ ja „Djinn“, Michel Butori „Modifikatsioon“, Nathalie Sarraute’i „Kas te kuulete neid?“, hiljuti ilmus eesti keeles Claude Simoni „Flandria tee“.

TT: Nojah, aga Simonilt, Butorilt ja Sarraute'ilt on ilmunud ainult üks romaan, Robbe-Grillet'lt ja Marguerite Durasilt veidi rohkem.

HA: Ometi on tegu teostega, mida on võimalik eesti keeles terviklikult lugeda, igalt autorilt vähemalt ühte teost. Katre Talviste on oma prantsuse kirjanduse Eesti-retseptiooni käsitlevas magistritöös märkinud, et „Noor-Eesti“ kaanoni kujundamise käigus räägiti palju sümbolistlikust luulest ja riivamisi ka romantilisest luulest, aga samas on seda luulet väga vähe tõlgitud. Nii et kõik teadsid ja teavad suuri nimesid, aga reeglina ei saa neid otse eesti keeles peaaegu üldse lugeda. Üleüldse on prantsuse luule tõlkimine tegelikult kehvemais seisus kui romaanide eestindamine – kui mõni üksik erand nagu Charles Baudelaire'i „Kurja lilled“ välja arvata. Meil pole Arthur Rimbaud' eraldi värsikogu...

LT: Ega Paul Verlaine'i luulet.

KS: Baudelaire ongi olnud juba XX sajandi algusest peale Eestis omamoodi müüt ja see müüt kestab praeguseni.

TT: Mulle tundub, et Baudelaire'i on veidi kergem eesti keelde ümber panna. Rimbaud on pöörasem, käib mäng kujundite, häälikute ja rütmidega.

LT: Verlaine'il isegi veel rohkem.

KS: Ants Oras on kirjutanud prantsuse luulest laiemalt; sellest, kui keeruline on kohandada prantsuse keele meloodilist rütmi eesti keele rütmi- ja riimiskeemidega.

TT: Aga kui minna tagasi ühe autori esindatuse juurde, siis nõustun Leenaga, et üks pole ühtegi. Olulistelt kirjanikelt võiks eesti keeles olla suurem, esinduslikum valik. Meil saab sageli lugeda üht autorit ainult maitseprooviks.

LT: Siin kipubki olema see suhtumine, et kui kirjanikult on olemas üks tõlge, siis sellest piisab, kuna autor on eesti keeles olemas. Samas võib see autor olla kirjutanud viiekümne aasta jooksul viiskümmend teost, ta on arenenud, katsetanud, avastanud, pöördunud. Simon on hea näide, „Flandria tee“ on täiesti isemoodi teos, aga Simoni looming on palju mitmekülgsem, põnevam.

Siin viitatakse laiemale probleemile. James Joyce'i on võimalik eesti keeles lugeda, aga mitte tema keskset teost.

LT: Jah. Muide, „Flandria tee“ on küll Simoni kõige populaarsem, armastatum teos. Samas Marcel Proustilt on tõlgitud killuke siit ja killuke sealt.

KS: Filosoofiast leiab palju selliseid näiteid, kus autori peateos on tõlkimata. Mulle tundub, et siin on sageli argumentideks tõlgitava teose lühidus. Nagu näiteks Maurice Merleau-Ponty „Silm ja vaim“.

Jällegi on tegu suurema probleemiga. Kui heita pilk saksakeelsesesse kultuuriruumi, siis eesti keeles puuduvad ka Hegeli ja Kanti peateosed.

LT: Hegelilt pole isegi mõnda kõrvalist teost.

KS: Eriti tore oleks muidugi, kui suurteostest eksisteeriks mitu eestindust. Kuidagi läheb ikka nii, et suurteos tõlgitakse ära ning siis jääbki nii, justkui aegade lõpuni.

TT: Oma osa mängivad kindlasti kirjastamisolud. Kirjastused on ettevaatlikud, sest näiteks Claude Simonil pole Eestis arvatavasti palju lugejaid. Alguses mõeldakse võib-olla, et Simon on suur nimi, et äkki läheb õnneks, aga lõpuks läheb nagu tavaliselt. Seejärel on loogiline, et kirjastaja kalkuleerib oma ärisiske ja proovib mõne uue nimega.

LT: Eesti kirjanduselus ongi lugeja olemasolu see kõige kriitilisem küsimus. Selle valguses võibki olla kummaline mõelda ühe ja sama romaani paralleelsetele tõlgetele.

Praeguse seisuga on soomlastel juba kaks „Ulyssese” tõlget.

LT: See asjaolu tekitab ainult kadedust. Ma tegelen praegu Joris-Karl Huysmansiga. Saksa keeles on ühest tema romaanist olemas kaheksa tõlget.

TT: Kui vaadata asjale lootusrikkamalt, siis paralleeltõlgeteks on vaja aega. Nõukogude aeg tekitas kirjastamises ja tõlkimises absurdse vaakumi ja katkestuse. Tuleb loota, et paralleeltõlked veel tulevad.

Kuidas on teie meelest ülepea lood prantsuse kirjanduse nähtavusega eestikeelses kultuuriruumis? Kui mõelda näiteks Varraku sarjale „20. sajandi klassika”, siis viimaste aastate lõikes on kõige suuremat tähelepanu pälvinud just prantsuse kirjanduse tõlked – Louis-Ferdinand Céline'i „Reis öö lõppu” ja Georges Pereci „Elu, kasutusjuhend”.

HA: Nähtavusega on minu meelest asjalood hästi. Prantsuse kultuuril on üldse kõrge prestiiž, ka nende hulgas, kes tingimata prantsuse kirjandust ei loe, aga kellel on ettekujutus Pariisist, Seine'ist, akordionist, Moulin Rouge'ist ja lendlevast espriist. Samuti on oluline, et kogu XX sajandi jooksul on prantsuse kirjandust eestindanud inimesed, kellel on siinses kultuuris oluline koht. Prantsuse kultuuri on sattunud vahendama suured isiksused, kelle nimel on Eestis iseseisev tähendus. Aavik, Linde, Semper, Aspel, Sillaots, Suits, seejärel Rajandi, Ojamaa ja Kaalep ning praegu Krull ja Önnepalu – see teeb kokku ühe väga hea nimekirja. Nõnda palju olulisi kirjanikke ja kultuuriinimesi, kes on seotud prantsuse kultuuri ja kirjanduse tutvustamisega! Mul ei tule ühegi teise keele või kultuuriruumi vahendamisel sellist nimistut pähe.

TT: Inglise keele domineeriv positsioon toob kaasa ka selle, et sealt tõlgitakse suhteliselt valimatult. Prantsuse keelest tõlkimisel valitakse hoolikamalt, seetõttu on ka tõlgitud raamatute tase ehk ühtlaselt kõrgem.

Kas praegusel hetkel on prantsuse keelest tõlkijaid piisavalt? Kuidas on lood järelkasvuga? Praegugi tegutseb mitu prantsuse kirjanduse tõlkijat, kes on ühtlasi märgiliste eesti algupärandite autorid – näiteks Anti Saar, Mart Kangur või Indrek Koff.

TT: Olukord tundub selles osas suurepärase.

LT: Tõlke- ja loomejõus tõlkijaid on tõesti palju.

KS: Eriti toredaks teeb olukorra tõsiasi, et see ei ole loomulik. Aaviku ja Semperi ajal oligi eesti kultuur suunatud Prantsusmaale, inglise mõju oli toona kordades vähem. Praegu aga ei pruugiks huvi prantsuse kultuuri vastu olla üldse nõnda suur. Seega on meil vedanud.

TT: Tõepoolest, lisaks mainitud nimedele, kes on samaaegselt autorid ja vahendajad, tegutseb oma kümnekond võimekat ja tegevvat tõlkijat. Seda on päris palju.

HA: Mina viskaksin siinkohal kivi Eesti teaduskorralduse kapsaaeda. Oleks veel palju rohkem tõlkijaid ja hädavajalikke tõlgitud tekste, kui teaduspublikatsioonide hindamise süsteem ei alahindaks sel määral filosoofiliste ja teaduslike tekstide tõlkimist ja kommenteerimist. On ju selge, et igaüks ei suudaks hakata tõlkima nõudlikku filosoofilist teksti või ka näiteks vanemaid klassikalisi tekste – selline tegevus eeldab uurimistööd ja eruditsiooni. Oleks väga loomulik, et õppejõududena töötavad või humanitaaralal teadustööd tegevad inimesed saaksid rakendada oma keeleoskust ja erialateadmisi ka tõlkimiseks. Praegu ei saa seda teha, sest tõlketegevus läheb punkti 6.7 alla, mis tähendab „muud loomet“. Akadeemilise töötaja kirjatööd hinnatakse aga süsteemis, kus sel „muul loomel“ pole praktiliselt mingit väärtust.

Kaia Sisask on selles mõttes väga positiivne ja erandlik nähtus, sest pärast oma doktoritöö kaitsmist oli tema valik mitte püüelda järgmiste akadeemiliste auastmete poole, vaid jääda lektoriks ja jätkata tõlkimist. Ma ei tea, mida eesti teadus sellise valikuga kaotas, aga eesti tõlkekultuur võidab tänu Kaia otsusele kindlasti. Ilukirjanduse tõlkimisega võib inimesel tekkida mõnikord seos omasoodu, pooljuhuslikult, aga keerulisema filosoofiaga läheb kindlasti vaja ülikoolitausta, erialast ettevalmistust.

KS: Mulle lihtsalt meeldib tõlkida. See ei valmista mulle mingisugust piina ega kannatust. Helil on muidugi õigus. Kuna ma ei avalda oma tõlke järelsõna erialases ajakirjas, mis eraldab vastavaid punktikesi, siis omaenda eestinduse sabas ilmudes ei lähe mu töö akadeemilises arvestuses arvesse.

Mina jälle kiidaksin taevani Tallinna Ülikooli kirjastust, kuna seal tehakse filosoofiliste tõlgete kvaliteedikontrolli. Tõlkel on lisaks keeleteoimetajale kaks filosoofi taustaga retsensenti. Tänu sellisele praktikale tunnen ka mina ennast tõlkijana palju kindlamalt.

Milliseid teoseid või tõlkeid peaksite prantsuse kirjanduse eestindamise vallas viimaste aastate suurimaks õnnestumiseks ja miks?

TT: Mitmeid nimesid sai juba mainitud. Kindlasti on oluline, et nüüd on võimalik eesti keeles lugeda klassikuid nagu Céline, Péric, Simon, André Breton. Oluline, et Prousti on natukene rohkem kui enne nullindaid. Filosoofiakirjanduses ajab üks pärl teist taga: Emil Cioran, Emmanuel Lévinas, Jacques Derrida, Michel Foucault jne. Veel hiljaaegu võis ette tulla, et mainitud mõtlejaid tsiteeriti inglise keele põhjal, kuna neid loeti just nimelt inglise keeles.

LT: Tahan lisada, et mulle on alati meeldinud Vladimir ja Tiina Indriksoni tõlked ja nende juhitud kirjastuse Atlantis tegevus. Pean õnnestumisteks Kail Kaissi tõlgitud Jean-Philippe Toussaint'i „Vannituba“ või Tiina Ainola tõlgitud Marguerite Duras'i „Põhja-Hiina armukest“. Mulle meeldib nende tõlgete rangus ja täpsus, võõrapärasuse ja omakeelsuse täpne tasakaal.

Milliseid teoseid, autoreid või suundumusi peaks ilmtingimata prantsuse keelest eesti keelde vahendama ja miks?

HA: Jonathan Littelli „Eumeniidid“. Esiteks kustutaks see raamat natuke janu Suure Romaani järele. See on raamat, mida lugedes pole vaja küsida, kas romaanikunst on surnud. Teiseks, Kristiina Ross kirjutab markii de Sade'i raamatu „Justine ehk Vooruse õnnetused“ tõlke saatesõnas, et Sade'i on endiselt vaja tõlkida, sest erinevalt seksuaalsusest, mis ei tundu enam ei ohtlik ega huvitav, pole kurjusest veel keegi jagu saanud. „Eumeniidid“ käsitlebki kurjust, kuna kirjeldab Eestiski olulist ja ikka veel läbi seedimata ajajärku, Teist maailmasõda. Ja fašismi, millega Eestis on seniajani natuke segased lood. Selle raamatu kohta kirjutab Tõnu Õnnepalu: „Tehtud kuri jääb tehtud kurjaks. Tegusid ei saa tagasi võtta. Aga neid saab, ja alati saab, tegemata jätta. Kui on seda jõudu ja tarkust *ennast* näha ja läbi näha.“ Minu meelest see raamat annab seda väga vajalikku jõudu.

LT: Nii et „Eumeniidide“ tõlkimine oleks lausa teraapiline projekt, jah?

HA: Jah, isegi ühiskondliku teraapia mõttes. Littell, kuigi ta ei kõnele sugugi eestlastest, jõuaks selles teraapilises osas minu meelest sügavamale kui Oksanen.

KS: Filosoofia koha pealt peaks kindlasti eestindama Jacques Rancière'i, Alain Badiou' ja Paul Ricœuri teoseid. Rancière'i iseloomustab teatud sorti uusuniversalism, ta otsib humanitaarias uusi teid.

HA: Minu meelest oleks teretulnud Raymond Queneau' „Zazie dans le métro“ tõlge, kui õnnestuks tema vabastavad keelemängud eesti keelde üle tuua. Albert Coheni „Belle du Seigneur“, üks prantsuse XX sajandi suuri raamatuid, võiks olla eesti keeles kättesaadav. Vanem klassika muidugi ka, millest juba juttu oli, aga siin kipub asi jääma tõlkijate ja teisalt paraku ka lugejate vähesuse taha. Aga humanitaarteaduste poole pealt – minu meelest võiks eesti keeles olla Gérard Genette'i ja Emile Benveniste'i teoseid, mis on kirjandus- ja keeleteadust väga palju mõjutanud. Nende loodud mõisted võetakse humanitaaraladel kasutusele juba esimesel kursusel.

LT: Mina tõlgiksin veel juurde Claude Simoni. Tema mälu kirjandust tasub tõlkida. Ene Mihkelsoni lugedes hakkavad mu peas jooksuma paralleelid Simoniga. Neil on kindlasti tugev ühisosa, mingis mõttelises kujuteldavas ruumis peavad nad dialoogi. Pascal Quignard'i lugedes aga tekivad mul seosed Jaan Kaplinskiga.

Mälu kirjandust silmas pidades tõlgiksin hea meelega prantsuse sürrealismi suurkuju Michel Leirisi, kelle autobiograafilist hügeloopest „La Règle du jeu” – millega ta alustas 1948 ja lõpetas kolmkümmend aastat hiljem – on väga raske tõlkida. Samuti on selge, et Marcel Proust peaks algusest lõpuni olema eesti keeles kättesaadav.

TT: Oleks auasi, et Marcel Prousti „Kadunud aega otsimas” oleks täismahus tõlgitud.

KS: Kui ajas päris kaugele hüpata, siis vajaksin oma loengute jaoks keskaja kirjandust, mis ei läheks eesti keeles vemmalvärsiks kätte. Olemas võiks olla tausta ja konteksti avavate kommentaaridega väljaanne näiteks François Villoni loomingust. Praegused versioonid kipuvad jääma pisut liiga kergeks.

HA: Kui on selge, et kõike ei saa ega jõua tõlkida, siis pedagoogilistel eesmärkidel peaksid olema kättesaadavad need kontsentreeritud tekstid, mis on teisi tekste mõjutanud, neile aluseks olnud; tekstid, millele vihjatakse palju ja mis on muutunud müütideks. Näiteks kõikvõimalikud manifestid, mis on mõjutanud ka eesti kultuuri, olgu siis kas või sümbolistide, sürrealistide, Théophile Gautier' kirjutatud parnaslaste või Émile Zola kirjutatud naturalistide manifestid. Ühel või teisel kujul on need kirjutised kaudselt mõjutanud ka eestlasi, neist räägitakse ilma neid täpselt tundmata. Katkendeid sürrealistide ja Oulipo manifestidest on küll eestindatud, esimene ilmus „Akadeemias”, teine „Vikerkaares”.

Väga kummaline, et meil puudub eesti keeles selline autor nagu André Malraux, kelle 1933. aastal ilmunud romaani „La Condition Humaine” mainitakse pidevalt nii prantsuse kui maailmakirjanduse mõjukamate teoste nimekirjades. Pealegi pole seda raske tõlkida, sest tegu on kinolikult hoogsa ja samas eksistentsialistlikke teemasid käsitleva teosega, mille keel ei lähe üleliia keeruliseks.

Mis on prantsuse kirjanduse tõlkimise kõige suuremad väljakutsed? Kuna prantsuse keel on eesti keelega võrreldes väga suur, võib eeldada, et selles on kordades rohkem registreid – nii paikkondlikke, sotsiaalseid kui ka põlvkondlikke. Milliseid probleeme ja võimalusi see teie töös kaasa on toonud?

LT: Prantsuse keel on tõesti väga pika kujunemislooga kirjakeel, mille ajalugu pole eesti keelega võrreldav. Prantsuse keeles on arhaism oma olemuselt aristokraatlik, eesti keeles on vanal keelepruugil pigem naiivne kõrvalmaik, mis tähendab, et ühe keele register ei kandu teise keelde üle. Huysmansi puhul puutusin ma sellega pisut kokku ja leidsin, et prantsuse keele arhaism vastab eesti keeles pigem hoopis neologismile või mõnele keeleuenduslikule võttele.

KS: Prantsuse filosoofia on vägagi keelepõhine, keele pealt välja kasvanud. Vii-

mati tõlgitud Emmanuel Lévinasi puhul tekkisid probleemid igal sammul, sest ta võtab mingi sõna etümoloogilise ajaloo ning ehitab kogu oma filosoofia selle peale. Kuidas seda eesti keelde ümber panna? Sageli ei jää üle muud, kui kommenteerida. Tõlkimise rõõmsad momendid tulevad siis, kui leiad aeg-ajalt mõne tabava vastavuse. Hea näite saab Jacques Derridalt, kelle iga sõna juures võivad hakata hargnema keelelis-filosoofilised assotsiatsioonid või homonüümiad, aga kelle „erinevus“ on eesti keeles õnnestunud ja sisuliselt täpne vaste, Hasso Krullilt väga hea leid.

HA: Hasso Krulli tõlgitud Georges Bataille'i „Silma loo“ järeلسõnas on keelepõhise filosoofia tõlkimise kohta üks armas näide. Krull kirjutab: „Raamatu lõpu „Reministsentsides“ esineb lause: „Nous ouvřimes un traité d'anatomie, où je vis que les testicules des animaux ou des homme sont de forme ovide et qu'ils on l'aspect et la couleur oculaire.“ See tuli tõlkida: „Avasime anatoomiatraktaadi, kus ma nägin, et loomade ja inimeste munandid on munakujulised ja et neil on silmamuna väljanägemine ja värv.“ Arvan, et see polüseemiast paratamatult võrsuv figuur oleks Georges Bataille'le meeldinud.“ Tõepoolest – kui ei saa tõlkida mõtet, võib tõlkida võtet.

KS: See on ka Derrida soovitus. Mingil määral tuleb alati arvestada, et tõlkides luuakse uut teksti.

LT: Filosoofia tõlkimisel peab muidugi olema ettevaatlik, ilukirjanduses saab sõnamänge pisut vabamalt asendada, mängida autoriga kaasa, filosoofias on tõlkija vabadus palju väiksem, originaali sõnapesast ei saa leiutada vabalt uusi tähendusi ning tõlget nende peale ehitada.

TT: Prantsuse autoritel esineb tõesti palju keelemängu. Üsna sageli mõeldakse välja uusi sõnu või lähenetakse vormireeglitele individuaalselt jne. Minu jaoks oli väga huvitav tõlkimiskogemus Raymond Queneau' „Stiiliharjutused“, mis on tõlgitud koos Jana Porila ja Ain Kaalepiga. „Stiiliharjutused“ lausa eeldas keelemängulist eestindust ja sageli tuli tõlkida just nimelt võtet. Näiteks olid originaalis peatükid, kus mängiti itaalia ja ladina keelega. Eesti keeles aga tundusid itaalia ja ladina keele paroodiad liiga sarnased, ühetaolised. Seetõttu sai „Italianismid“ tõlkes asendatud soome keelega ja loo pealkirjaks „Fennismid“. Queneau leidis inglise tõlkijaga koostööd tehes, et „Stiiliharjutustele“ tulebki läheneda loovalt, muidu ei jõua tõlkimine mõtteka tulemuseni. Nii et võtetega mängimisel järgiti antud juhul autori enda tahet.

HA: Muu kõrval mängitakse „Stiiliharjutustes“ ühe prantsuse kirjandusele sümptomatilise ilminguga – *passé simple*'iga, minevikulise vormiga, mida kasutatakse ainult ajaloo ja kirjanduse raamis ning mille vasteks tavakeeles on *passé composé*, mis on oma olemuselt kõnekeelsem, lihtsam minevik. Enamik prantsuse kirjandusest on ehitatud üles *passé simple*'i ja *passé composé* vaheldumisele ning nende kahe mineviku vahelt sünnivad efektid ja pinged, millega ei ole eesti keeles midagi peale hakata. *Passé simple*'il on lausa rituaalne tähendus – see on kirjanduse minevik, minevikuline

vorm, mida kasutatakse just nimelt kirjasõnas. Isegi kui tänapäeva prantslane hakkab lugu kirja panema, läheb ta automaatselt üle *passé simple'*ile.

TT: „Stiiliharjutustes” sai loo „Passé simple” vasteks „Ennemuistne”, seal on kasutatud vorme nagu „olnud kord...” jne, see andis loole pisut arhailise, muinasjutulise, naiivse kõla, mis *passé simple'*is täielikult puudub. Nii et seda võtet ei saa teistes tõlgetes muidugi kasutada.

KS: Tõlkides jõuab pidevalt konstateeringuni, et mingit mõtet või võtet ei saa kasutada ega edasi anda. Tõlkija töö väljakutse ja rõõm seisnebki selles, et tõlkimastusest tulenevaid puudujääke tuleb kuidagi kompenseerida.

TT: On ka vastupidiseid juhtumeid. Kõiges selles, mis puudutab loodust, on eesti keel väga rikkalik, võib-olla prantsuse keelest isegi rikkalikum. J. M. G. Le Clézio romaanis „Karantiin”, mida ma parasjagu tõlgin, kordub sageli sõna *bruit*, mis tähendab „müra”. Nii tuule, mere, putukate kui ka kõiksugu muude loodushelide kohta kasutab autor ühte sõna – *bruit*. Kusjuures Le Clézio on looduse suhtes väga lugupidav. Kosutav oli ka kuulata, kuidas Jean Pascal Ollivry rääkis Tammsaare tõlkimisest prantsuse keelde. Et temagi katkus juukseid ja leidis, et algteose ilu ja rütm kipuvad prantsuse keeles kaduma minema.

HA: Registrite puhul on huvitav, et eesti keeles ei ole murdelisel tekstil madalat või kolkalikku kõrvalmaitset. Prantslase jaoks on aga murded seotud madaluse, kolkluse, harimatusega. Samas kasutatakse prantsuse kirjanduses rohkem kõnekeelt kui eesti kirjanduses, mille kaanon on kirjakeelne.

Kunagi sai regivärsis vabalt luuletada „kus aga kuused kullerdavad, kus aga kased kallerdavad”, aga praegu on, nagu ütles üks keeleteadlane, meil keelega selline veidi platooniline suhe. Meil on tunne, et kusagil on olemas see „õige” eesti keel oma ideaalsel kujul, ja siis me üritame oma keelekasutust sellega vastavusse viia. Ja siis selgub, et kallerdada saavad ainult hangunud lihatoidud. Eesti keeles kohtab sageli hirmu loomuliku keelekasutuse ees. Ma ei arva sugugi, et kõik tekstid peavad kubi-sema roppustest või slängisõnadest, üldse mitte, aga teatavates kohtades võiks keelekasutus ometi olla vabam ja spontaansem. Eesti kirjandus on seniajani pisut ettevaatlik suulise keele suhtes, milles pole iseenesest midagi madalat.

See jutt haakub ka Su Céline'i eestindusega, mis kubises lennukatest, justkui spontaansetest vastetest, näiteks „solgineeva”, mis tekitas minus konkreetseid kohaseoseid.

HA: Jah, „solgineevat” poleks muidugi tohtinud kindlasti kasutada, on ju selge, et Neeva seostub vene kultuuri ja Peterburiga. Eks ma püüdsin. Samas tundsin kogu aeg, kui raske on seda spontaansust keelest n-ö välja joosta – kui hetkeks õnnestubki kivinenud konstruktsioone raputada ja keelekooriku pragude vahele piiluda, siis järgmisel hetkel liigub aju nagu jonnipunn algasendisse tagasi ja sule alt vupsavad vääramatult kirjakeelsed laused.

Ma ei arva sugugi, et tõlkija ei peaks järgima autori keelt. Aga kui autori eesmärgiks on oma keeles sõnade omavahelistesse suhetesse nihkeid ja pingeid tekitada, siis tõlkija peaks vaatama, kuidas ta saab luua enda keele sõnade vahel sarnaseid nihkeid.

LT: Ilukirjandustõlked on minu meelest muutunud natukene täpsemaks. Natuke vabamas vormis ümberloomine, mille heaks näiteks on Henno Rajandi tõlked, mis oleksid justkui eesti keeles kirjutatud, on praegu taandunud ja esiplaanil on täpsed eestindused, mille näiteks sobivadki Indriksonide tõlked. Muidugi võiks alati olla silme ees kuldreegel: nii täpselt kui võimalik, nii vabalt kui vajalik.

KS: Kunagi ei saa lõpuni täpselt, sõnasõnaliselt. Nihked tekivad nii või naa, mistõttu ei saa nihetega liiga vabaks minna.

HA: Leena mainitud tõlgete täpsemaks muutumine on mu meelest osa pikemast arengust. Olen võrrelnud 1920.–1930. aastatel tehtud Aspeli ja Sillaotsa prantsuse kirjanduse eestindusi, mida Rajandi 1950.–1960. aastatel toimetas. Selle põhjal julgeks öelda, et Aspel ja Sillaots olid Rajandist veelgi loomingulisemad. Mis tähendab, et kui vaadata kogu XX sajandit, siis sajandi algupoole tõlked olid väga lopsakad, lust ja rõõm lugeda, aga originaaliga täpsemalt võrreldes näeb päris suuri erinevusi, kadusid, lisandusi, tükati on tegu lausa uute raamatutega. Sellega võrreldes on Rajandi juba üsna range.

TT: Arusaam tõlkimisest on tõepoolest suuresti muutunud. Kui võtta veel samm tagasi, siis XIX sajandil mitte ei tõlgitud, vaid jutustati pigem oma nime all ümber.

KS: Nagu läks Eestis Chateaubriand'i „René” esimese tõlkega, mis oli pigem adaptatsioon.

LT: Teadlikkus tõlkija kohustustest ja vastutusest on kasvanud.

KS: Autori intentsioonist räägitakse praegusel ajal vähem. Moes on rääkida sellest, kuidas iga tõlge on uus tekst, sest autori idee ja taotlus jäävad lõpuni kättesaamatuks. Tõlge on ideaalis siiski tõlgendus, mis peab jääma võimalikkuse piiridesse.

Lõpetuseks: mis on need prantsuse kirjanduse iseloomujooned, mis muudavad ta eesti kirjakultuurile huvitavaks või oluliseks?

HA: Urmas Vadi romaanis „Tagasi Eestisse” on lõik, kus peategelane John loeb ühe eesti kirjaniku käsikirja metsavendadest: „Veidi aja pärast, kui John oli juba kõige hullemast tihnikust välja saanud, ta enam nii hullusti ei ohanud. Lugu hakkas ennast vaikselt lahti kerima ja teksti mingi hullunud, toores ja sirgjooneline jõud pani teda edasi lugema. Johnile tuli pähe võrdlus, et see käsikiri on nagu naivistlik kunst, kus keegi külahull on kogu oma elu joonistanud suurte peade ja kätega kalamehi, kes istuvad, ridvad käes, kaldal ja naeratavad vaatajale otsa. Selles ei ole mingit tehtust, mingit kunstinõksu ega nippi ega teadmist, kuidas midagi teha. Lihtsalt mingi seletamatu vajadus maalida aastast aastasse kalapüüdjaid.”

Eesti kirjanduses on olnud vähem vormikoolitust, kirjandus sünnib vahel natuke nagu ühes Aki Kaurismäki filmis, kus mees ütleb hommikul pärast pikka vaikust naisele „nyt mä menen” ning õhtul astub joobnuna uksest sisse, jälle vaikib, siis ütleb „nyt mä tulin” ning kukub pikali. Prantslased on alates Descartes’ist õppinud kirjutama dialektiliselt – on tees, antitees ja süntees, ning retoorilist õppust saadakse juba lasteaias. Eestlasi võiks prantslaste vormiline vilumus rikastada ja inspireerida, kuigi samas on väga armas, et meil on olemas see Kaurismäki film. Uksest sisse kukkumine on täiesti meie oma asi, midagi veidike müstilist, mida teised, eriti suured ja pika traditsiooniga kirjandused juba järele ei tee.

LT: Kartesiaanlik vaim ja range loogika ühelt poolt ning kõikidest loogikatest väljamurdmine teiselt poolt. Eesti kirjandus eksperimenteerib keeleliselt vähem, ta on vormiliselt harjumuspärasem.

KS: Meil pole liigset normeeritust, mille vastu protestida. Paljud tõlkijad muidugi leiavad, et keeleteoimetajad on liiga rangetes normides kinni, aga kitsarinnaliste toimetajatega pole mina kokku puutunud. Sellist purismifanatismi, mis prantsuse keele ajaloos aeg-ajalt esile on kerkinud, pole eesti keele lühikeses ajaloos olnud.

TT: Prantsuse autoreid ühendab üldse kõrgendatud tähelepanu vormi ja stiili suhtes. Mis tähendab, et prantsuse kirjanduses esineb suurt stilistilist mitmekesisust, mis loodetavasti tõlkimisel kaduma ei lähe ja aitab eestikeelset kirjasõna rikkamaks teha.

VARIANTE VAADELDES EHK KAS ÜKS TÕLGE SAAB OLLA AINUÕIGE?

Pentti Saarikoski luule eestinduste näitel

PIRET PÄÄSUKE

Mõne aasta eest helistas mulle kui Raadioteatri toimetajale üks päris pahane tõlkija. Nimelt kuulab tema selle nädala järjejuttu – novelli, mille tema on eesti keelde tõlkinud, kuid selles olevat tehtud palju muudatusi! Miks pole temale üldse midagi öeldud ja kas muudatused on tehtud selleks, et ei peaks talle kui tõlkijale autorihüvitist maksma?!? Kõnealune järjejutt kõlas eetris kordusena, aastate eest oli see tõlgitud nimelt raadios esitamiseks, mul polnud aimugi, et see oli vahepeal kellegi teise tõlkes ka trükkis ilmunud. Asjaolude uurimisel selgus, et raamat oli välja antud 2003, kuid raadios kõlas kõnealune novell esmakordselt 2002. aasta jaanuaris (tõlgitud seega juba vähemalt 2001. aastal), nii et me ei saanud kuidagi lugeda eetris selle helistaja tõlget. Nii ma talle ka seletasin, aga tema hääletoonist võis aimata, et ega see jutt teda lõplikult ei veennud. Samas oleksin ju mina võinud pahatahtlikult küsida, kas polnud lugu mitte teistpidi: tema kuulis raadiost seda novelli, salvestas, kirjutas lindilt maha, tegi siin-seal muudatusi – ja andis enda tõlgitu pähe trükki? Ma muidugi ei küsinud nii, hämmeldus sellise reaktsiooni üle on aga senini meeles: kuidas võib üks ilukirjanduse tõlkija uskuda, et nii, nagu tema on teose tõlkinud, on ainuõige, mingid teised variandid pole mõeldavadki. Kitsarinnalise vihastamise asemel võinuks tõlkija tekkinud olukorrast hoopis huvitavaid kogemusi saada, kui oleks võtnud oma tõlke ette ja teksti jälgides kuulunud raadiost teist tõlget – kogenud seda, kui rikas võib olla eesti keel ühe ja sama mõtte edasiandmisel, avastanud ehk mõne uue sõna või väljendi, mille peale polnud tõlkides ise tulnud, kuid mis näiteks autori stiili hästi edasi annab, või tundnud heameelt sellest, et mingi keeruline lõik on temal palju ladusamini välja tulnud kui teisel tõlkijal.

Usutavasti mõistab iga kogenud tõlkija, et kuigi algtekst on sama, võib tõlkimise tulemus olla vägagi erinev, sest iga tõlge on subjektiivne variant originaalist, tõlgenudus. Tõlke kvaliteet sõltub suurel määral tõlkija isiksusest, tema keeletajust, sõnaosavusest, üldisest eruditsioonist, fantaasialennustki. Ent kes ei tunneks tõlkijana neid mõttekrampe, mis tekivad vahel mõne autori kujundi või väljendi puhul: arusaadav ju küll, mida on mõeldud, aga kuidas ometi seda tõlkes edasi anda... Nii mõnigi kord päästab olukorra see, kui saad võrrelda antud teose tõlget mingisse teise keelde, mida mõistad (või arutada probleemi sama teose teistesse keeltesse tõlkijatega). Üldiselt õpetlik ja arendav on tõlkija jaoks aga kahtlemata seegi, kui võtta kätte ja võrrelda ühe teose mitut tõlget samasse keelde. Eesti keeles selliseid teoseid küll suurel hulgal pole – uustõlke tellimise asemel annavad kirjastused pigem välja kordustruki olemasolevast tõlkest (heal juhul keeleliselt kohendatuna, kui tegemist on ammuse tõlkega) –, kuid üht-teist võrdlemiseks kahtlemata leiab.

2012. aasta andis sellise võrdluse tegemiseks pisut materjali juurde: kaaluka koguteosena ilmus eesti keeles soome luuletaja Pentti Saarikoski looming (tõlkijad Lauri Kitsnik, Hasso Krull, Kalju Kruusa, Asko Künnap, Jürgen Rooste, Joel Sang ja Elo Viiding, toimetajad Hasso Krull ja Kalju Kruusa) ning luuletaja 75. sünniaastapäeva puhul anti välja kordustrükk 1996. aastal ilmunud Tuula-Liina Varise mälestusteraamatust „Kilpkonn ja õlgmarssal“ (tõlkinud Piret Saluri, toimetanud Anu Saluäär), millest leiab ka Saarikoski värsse (need on tõlkinud Joel Sang).

Kui näiteks inglise või saksa keelest tõlkima asuda, tuleb ka lähtekeele väga hea oskamise korral tublisti vaeva näha, et leida põimlausetest rägastikust see õige algatus või sobiv asendus eesti keeles hoopis puuduvatele grammatilistele elementidele, kuna eesti keele süsteem on nii inglise kui saksa keele süsteemist väga erinev. Soome ja eesti keel on tänu sugulusele ülesehituselt – nii morfoloogia kui süntaksi osas – suuresti sarnased ning üsna sageli saabki tõlkides lihtsalt asendada lähtekeelset komponendid sihtkeele ekvivalentidega ja tulemuseks on adekvaatne – samane, õige, täpne – tõlge. Võtame näiteks nelikvärsi, mille teemaks abielupaari mõte võimalikust lapsest:

*Kun se on tullut ja nimettönä huutaa
me annamme sille nimen.
Me kutsumme sitä nimeltä
ja näytämme sille kaikki paikat.*

Kaks tõlget sellest:

*Kui ta on tulnud ja nimetuna karjub
paneme talle nime.
Me kutsume teda nimepidi
ja näitame talle kõiki kohti. [1]*

*Kui ta on kohal ja nimetuna karjub,
siis anname talle nime.
Me kutsume teda nimepidi
ja näitame talle kõiki kohti. [4]*

Nagu näeme, on variandid teises pooles täiesti kattuvad, tõlge on sõnasõnaline. Kahest esimesest värsireast leiab aga juba variatsioone: ‘ta on tulnud’ / ‘ta on kohal’ – teine tõlkija on teinud kausaal-konsekutiivse asenduse (protsess on asendatud tagajärjega); teises reas võib võrdväärseks pidada valitud verbe ‘paneme’ / ‘anname’, kuid mõlemad tõlkijad on jätnud vasteta isikulise asesõna ‘me’, küll on teine tõlkija lisanud määruse ‘siis’, nii et neist kahest reast saab korralik tinglause; võimalik, et

tõlkija eesmärk polnudki see, vaid hoopis olulisem – nii on kenasti kompenseeritud ärajäänud silp ja antud edasi originaali rütm.

Teine näide lihtsast ja üheselt mõistetavast luuletusest (mis on saanud inspiratsiooni uue kodu sisseseadmisest):

*Sinä puuhaat keittiössä. Laitat paikkoja kuntoon.
Minä kuuntelen sitä. Minä rakastan sinua,
ja kaikki on sitä myöten selvää.*

Tõlkes kõlavad need värsid järgmiselt:

*Sina toimetad köögis. Sead majapidamist korda.
Mina kuulan seda, armastan sind
ja kõik on seega selge. [1]*

*Sina askeldad köögis. Lööd korda majja.
Mina kuulan seda. Mina armastan sind
ja sellega on kõik selge. [4]*

Mõlemas tõlkes on mõte adekvaatselt edasi antud, ent erisusi on veel rohkem kui esimeses näites – siin kattub vaid teise rea esimene pool. Variatsioone leiab sõnavalikust ('toimetad' / 'askeldad'), sõnavormist ('seega' / 'sellega') ja sõnade järjekorrastki ('kõik on seega selge' / 'sellega on kõik selge'). Silmatorkavam on erinevus esimese värsis teises pooles 'sead majapidamist korda' / 'lööd korda majja': soomekeelne fraas *laittaa kuntoon* on tõesti 'korda seadma', samas kõlab 'majapidamine' sõna *paikat* vastena ühelt poolt oma 5 silbiga lohisevalt pikana, teisalt liiga mitmetähenduslikult (kuigi *paikka* on ka mitmetähenduslik, on tema tähendusväli ometi tunduvalt kitsam); ise oleksin siin vast suisa generaliseerinud: sead elamist korda. Teise tõlkija variant mõjub aga antud kontekstis kuidagi väga sõjakalt (vrdl uus ülemus lööb korra majja), samas fraasis kõlaks ehk paremini teine verb: lood korra majja. Esimeses tõlkes on ka näide sellest, kuidas tõlkija on muutnud autori teksti ülesehitust (neljast lausest on tehtud kolm) ja tekstipaigutust – põhjendust kummalegi teguviisile ei leia, tõlge on aga seeläbi kaotanud midagi originaali õhulisusest, poeetilisusest.

Ja veel üks õige lühike luuletus, mis sisuliselt koosneb vaid ühest lausest:

*Jos vähän levähtäisin
tässä, veden äärellä
jossa lampaiden hengityksen vieläkin kuulee.*

Nagu näete, on sedagi mõneti erinevalt tõlgitud:

*Kui puhkaksin veidi
siin, vee ääres
kus veelgi on kuulda lammaste hingamist. [1]*

*Kui puhkaks veidike
siin, vee ääres,
kus kuuleb veel lammaste hingamist. [5]*

Teises variandis on ära jäänud esimese pöörde lõpp *-in*, mis aga muudab mõtte ebamäärasemaks: kui autoril on tegemist üheseltmõistetava enesekeskse kaalutlusega (*jos levähtäisin* – ‘kui puhkaksin’), siis fraasi ‘kui puhkaks’ võib tõlgendada nii üleskutsena kellelegi teisele, kas või suuremale seltskonnale, või hoopis umbmääraselt.

Suuremaid lahknevusi leiab tõlgetes sageli originaali otsese kõne edasiandmisel, kuna võrreldes jutustava tekstiga on see enamasti väljendusrikkam, iseloomustades nii kõnelejat kui ka suhet vestluskaaslasesse, olukorda jne. Iga inimese kõnemaneeer on ise-sugune, küllap seetõttu tajume (ja tõlgime) ka teise isiku kõnet isemoodi. Luuletuste tõlkimisel valmistab teinekord raskusi seegi, et erinevalt nt romaanist või novellist ei saa me kõneleja(te)st laiemat pilti või tausta, mis aitaks kaasa sobiva intonatsiooni, rütmi ja muude kõneelementide leidmisele. Võrdleme siinkohal kahe näite varal otsese kõne tõlkimist. Esiteks väike dialoog kahe tegelase vahel, kes on jäädvustatud Varise mälestusteraamatu pealkirjas:

*Kilpikonnalla amme omasta takaa:
kun sataa, se käy selälleen ja kylpee.*

*Olkimarsalkka ratsastaa.
– Mihin marsalkka, kysyy kilpikonna.*

*– Mihin minä, vanhana
sitä ratsastelee muuten vain.*

Tõlkes kõlab see valmilik situatsioon nõnda:

*Vann on kilpkonnal omast käest võtta:
kui sajab, keerab selili ja supleb.*

*Õlgmarssal ratsutab.
– Kuhu kappad, küsib kilpkonn.*

*Mis ma, vana, ikka.
Ratsutan niisama. [1]*

*Kilpkonnal vann omast käest võtta:
kui sajab, keerab selili ja ongi vannis.*

*Õlgmarssal ratsutab.
„Kuhu minek, marssal,” küsib kilpkonn.*

*„Ah kuhu ma ikka, vanast pääst
ratsutad lihtsalt niisama.” [3]*

Siin tekibki kohe olukord, et lugedes ei saa me üheselt aru, mis suhted valitsevad nende kahe tegelase vahel. Originaali põhjal võib eeldada, et kilpkonn suhtub marssalisse teatud respektiga, pöördudes ta poole kolmandas isikus (*mihin marsalkka*, otsetõlkes: ‘kuhu, marssal’). Sellist ebamääraat vaeglauset on mõlemad tõlkijad täiendanud, panes küsisõna järele konkretiseeriva lisandi, ja nõnda hüüab esimese tõlke kilpkonn õige joviaalselt, sinatades: „Kuhu kappad?” (ratsutaja aukraadi ta ei mainigi), teine seevastu jääb reserveerituks. Marssalistki tekib vastuste põhjal erinev pilt: esimese hakitud, lakooniline vastus mõjub väsinud vanamehe ohkena, teine tõlge võiks kõlada hoopis kõbusa, muretu tüübi suust (ekspressiivne lisand – ‘ah’ – mõjub kui kerge käegalöömine), kes tegelikult ei tunnista ennast veel vanaks – kasutades verbi teises pöördes (‘ratsutad’), mõjub see ütlus üldistusena, samas ka soomekeelse potentsiaali (kahtleva kõneviisi) *ratsastelee* adekvaatsema vastena kui kindlas kõneviisi tõdemus ‘ratsutan’.

Teine näide otsesest kõnest on sisuliseltki kõne – järelehüüd omatahtsi elust lahkunule peielauas:

*Impressaari kohotti käsiään rauhoittavasti
ja lausui:
„Kukkikoon tuuli keveästi hänen haudallaan.
Mutta miksi annamme samean surun samentaa juoman
jota hän elämässä kiitti ja kuolemassa kaipaa,
eikö ilmankin ole syksy,
pilvien raskas lautta ei liikahda.
Runoilijan malja!”
Puhe avasi kuulijoiden silmät
ja he joiivat runoilijan maljan
tuntien kiitollisuuden
ankaran ilon.*

Ja selle eestindatud variandid:

*Impressaario laotas rahustavalt käsi
ja lausus:
„Tuul ta kääpal õrnalt õilmitsegu.
Kuid miks lasta hägusal leinal
hägustada nestet,
mida ta elades ülistas ja millest surnuna tunneb puudust,
kas pole niikuinii sügis,
pilvede raske laam ei liigahta.
Poeedi terviseks!”
Kõne avas kuulajate silmad
ja nad jõid poeedi terviseks,
tundes tänulikkuse
ränka rõõmu. [1]*

*Impressaario tõstis rahustavalt käsi
ja lausus:
„Õilmitsegu ta haul õrnalt tuul.
Aga ärgem laskem hägusal leinal hägustada jooki,
mida ta oma eluajal kiitis ja surmas taga igatseb,
niigi on ju sügis,
pilvede raske rünk ei liigu paigast.
Luuletaja mälestuseks!”
Kõne avas kuulajate silmad,
nad võtsidki luuletaja mälestuseks
ja tundsid tänulikkuse
mõrut rõõmu. [3]*

Kõneleja kohta saame siit teada vaid tema tegevusala – impressaario, mis ilmselt eeldab head kõnepidamise ja avaliku esinemise oskust. Võrreldes aga kõne tõlkeid, jääb esimese tõlke mehest kahtlemata emotsionaalsem mulje: tundub, et ta lausa naudib ise oma etteastet, milles teise tõlke kõneleja neutraalsete väljendite asemel kõlavad märksa luulelisemad sõnad (‘kääpal’ / ‘haul’, ‘nestet’ / ‘jooki’, ‘ei liigahta’ / ‘ei liigu paigast’; kadunukest nimetab ta ‘poeediks’, mida võiks ka pidada lüürilisemaks kui teise ‘luuletajat’), inversioon ja assonants juba tema esimeses lauses tekitavad mulje retsiteerimisest, järgnevates retoorilistes küsimustes on paatost. Kas aga on tõlkijagi sellise „ilukõneleja” rolli nii sisse elanud, et unustanud, kus kõnet peetakse, ning laseb lõpuks tõsta klaasi kadunukese ‘terviseks’?! Peielauas kõlab säärane toost küll õige võikalt. Kuna otsetõlge soomekeelsest fraasist (*runoilijan malja* – ‘luuletaja pokaal’)

eesti kõnetavaga ei sobi, siis peab selle kontekstist tulenevalt ümber kujundama, nii nagu seda näemegi teises tõlkes ('Luuletaja mälestuseks!'), kus kõneleja mõjub üldiselt mõtlikumalt, rahulikumalt.

Aeg-ajalt võib tõlgetest leida sõnu, mis ei kuulu (enam) igapäevasesse kõnepruuki. Need on mingi eluala oskussõnad, mille tähendust me päris täpselt ei tea ja millest pealiskaudsel lugemisel teinekord lihtsalt üle libisetakse, kuna kontekstis on nad siiski mingi koha täitnud ja teksti üldine mõte on arusaadav. Ent kui asja uurida...

Vaatame kõigepealt, mida kirjutab Saarikoski ühest kinnipüütud haugist:

Se puhuu.

Mitä se sanoo?

Se sanoo että se ei ole tyhmä.

Miten niin?

Kun se osasi mennä meidän katiskaan.

Mikä sen nimi on?

Chomsky.

Tõlkevariandid:

Ta räägib.

Mida ta ütleb.

Ta ütleb, et ta pole loll.

Mis mõttes?

Sest ta oskas minna meie mõrda.

Mis on ta nimi?

Chomsky. [1]

Ta räägib.

Mida ta ütleb?

Ta ütleb, et ta ei ole rumal.

Kuidas nii?

Sest ta oskas meie unda ujuda.

Mis ta nimi on?

Chomsky. [5]

Peale variatsiooni 'loll' / 'rumal' (mis siin on ilmselt isiklik maitseasi) on neis tõlkeis suurim erinevus selles, kuhu sattus suur kala, keda naljatamisi Chomskyks nimetatakse. Üks tõlkija ütleb, et ta 'oskas minna meie mõrda', teine: 'oskas meie unda ujuda'. Kuigi autoril seda pole, on tõlgetes tekkinud alliteratsioon ja assonants (meie-mõrda

/ unda-ujuda), mis ju mõlemad kõlavad kenasti, aga siiski jäi mul kripeldama, mida need püügiriistad endast kujutavad. Selgus, et mõrd on võrgust või vitstest punutud püünis, kuhu kala sisse ujub ja välja enam ei saa (küll aga püsib sellises puuris elusana, nii et võid ta kas või kodutiiki elama viia), und on aga teatud liiki õng, mille konksu kala koos söödaga alla neelab. Kas autor tahtis arendada kodust kalakasvatust või kiiresti uhhaad keeta, raske öelda, kuid kas võib öelda, et kala ujus unda ehk õnge? Võis siiski jäi unna otsa? Internetis „õngitsedes” sain muide kätte sõna ‘kadiska’ (ilmne mugandus soome keelest; ükski sõnaraamat seda küll ei näita, aga nt Saaremaa võrguvabrikust võib mitmes mõõdus kadiskaid tellida). Ja veel: soome slängis tähendab *katiska* politsei kongiautot. Vaat siis, kuhu sõna täpse tähenduse otsimine võib viia!

Kalavetelt liigume järgmise näitega linnuriiki, et vaadelda, milline kummastav valik on tehtud ühe sulelise nime tõlkimisel. Katkend pärineb luuletusest, milles Saarikoski kirjeldab oma sõpra Lasset, kes oli kirglik ornitoloog.

*... muuten sille käy niinkun yhdelle Lasselle,
että se menee metsään
ja seisoo päällään
ja luhtakerttu laittaa
pesän sen haarojen väliin.*

*... muidu juhtub sellega nii nagu ühe Lassega,
et läheb metsa
ja seisab pea peal
ja roolind teeb
ta jalgevahesse pesa. [6]*

*... muidu juhtub sellega nii nagu ühe Lassega,
läheb metsa
ja seisab pea peal
ja vainurästas teeb
ta harude vahele pesa. [1]*

Jah, ülaltoodud kaht eestikeelset tõlget eraldi lugedes pole ju kummaski linnunimes midagi veidrat, aga kui tõlkeid kõrvuti vaadata, siis tekib küll küsimus, kas tegemist on ühe ja sama linnu eri nimetusega, sisuliselt sünonüümiga? Paraku mitte. Alustame uurimist originaalist: *luhtakerttunen* – ladina k *Acrocephalus palustris* – eesti k sooroolind, sugukonnast põõsaslindlased. Vastupidi aga: *vainurästas* – ladina k *Turdus iliacus* – sugukonnast rästaslased – soome k *punakylkirastas*. Tõsi, mõlemad kuuluvad samasse, kõige liigirikkamasse värvuliste seltsi, kuid on ikkagi eri liiki linnud. Ja kui luuletuses on juttu sellest, et lind teeb veidrikust ornitoologi (!) jalgade vahele

pesa, siis muutub pilt veelgi täpsemaks, kui teame, et roolind meisterdab oma pesa umbes poole meetri kõrgusele maapinnast, pikemate taimevarte, kõrreliste-kõrkjate vahele rippu – seevastu vainurästal pole pesitsemisel kindlaid eelistusi, ta võib pesa teha nii puu otsa kui ka maapinnale, isegi puuriida sisse. Miks otsustas teine tõlkija roolinnu asemel vainurästa võtta, on arusaamatu, ega ometi kirjuma sulestiku pärast? Samas on tore, et vastupidi esimese tõlkija konkretiseerivale 'jalgevahele' on teine tõlkija kasutanud soomekeelsega sarnast ja sama mitmetähenduslikku sõna (*haara* – haru), mis sobib väga hästi autori kujutluspilti, tähendades muu hulgas nii oksaharu, hargnemiskohta kui ka säärt.

Seevastu järgnevas näites – Saarikoski värvikas luuletuses vanaisast – tuleb ka-hetsusega tõdeda, et kumbki tõlkija pole kasutanud sõna-sugulast, mis oleks andnud igati adekvaatse tulemuse. Poet pajatab:

*Mutta kun isoisä, kullankaivaja,
palasi Amerikasta suu täynnä hurjia juttuja,
hampaat vinossa kurkkuun päin mutta kukkaro tyhjänä,
ja sanoi, että nyt tehdään ikioma talo kultaseni,
isoäitipä löi sakset hänen sydämensä läpi.*

Nende värsside eestikeelsed vasted:

*Aga kui vanaisa, kullakaevaja,
tuli tagasi Ameerikast, suus hullud jutud,
hambad kurgu poole kiivas, aga kaugas tühi,
ja ütles et nüüd, kullake, paneme püsti päris oma maja,
löi vanaema käärid läbi ta südame. [1]*

*Aga kui vanaisa, kullakaevaja,
Ameerikast tagasi jõudis, suu pööraseid lugusid täis,
hambad kurgu poole, aga rahakott tühi,
ning ütles, kullake, nüüd ehitame päris oma maja,
löi vanaema talle käärid südamesse. [3]*

Teises näites on soome *kukkaro* edasiandmiseks valitud stilistiliselt neutraalne 'rahakott'. Esimeses on – küllap arhailisema hõngu markeerimiseks – kasutatud tänapäeval juba õige harvaesinevat sõna 'kaugas'¹, kuna vanaisa, kellest jutt, tuli Ameerikast tagasi oletatavasti millalgi XIX sajandi lõpul. Aga jah, nagu öeldud, pole kumbki

¹ Kauka algne tähendus (meestesärgi põu, mida kasutati taskuna) on oletatavasti paljudele teadmata, kuid vähemasti kirjandusklassika (August Kitzbergi „Kauka jumal”) järgi tuntakse seda ülekantud tähenduses kui rahakotti, rahataskut.

tõlkija miskipärast valinud soomekeelsega väga sarnast ja samuti kenasti vanemat aega meenutavat sõna 'kukkur'.

Üllatavale sõnaleiuale sattusin, võrreldes kaht tõlget Saarikoski luuletusest, mis kirjeldab elutut (anorgaanilist või ebaorgaanilist?) loodust. Nimelt vaatleb Saarikoski üht Islandilt leitud kivi, mis meenutab mingit looma:

*Nyt meidän olisi keksittävä nimi tälle eläimelle,
se on lajinsa viimeinen,
märkänä ruskea, kuivana keltainen,
kuivuessaan se päästele tuskin kuuluvia sihahduksia,
kieroutunut nenä,
edes yksi positiivinen ominaisuus sille.
Keneltä muultakaan se sen saisi.
Se on puhekyvytön,
epäorgaaninen luultavasti,
keksitään sille ainakin nimi:
Ophtalmoïdes Reykjavikiensis,
silmikäs,
onko eläin sillä nimellä.*

Tõlkijad kirjeldavad seda nii:

*Nüüd me peaksime otsima sellele loomale nime,
see on viimane omast liigist,
märjast peast ruske, kuivast peast kollane,
kuivades sisiseb vaevukuuldavalt,
kaarduv nina,
vähemalt üks positiivne omadus.
Kellelt muult ta selle on saanud.
Ta on kõnevõimetu,
ebaorgaaniline arvatakse,
otsime talle ikkagi nime:
Ophtalmoïdes Reykjavikiensis,
silmik,
kas on sellenimelist looma. [1]*

*Nüüd peaksime sellele loomale nime leidma,
ta on oma liigist viimane,
märjana pruun, kuivana kollane,
kuivades tekitab ta vaevukuuldavaid sisinaid,*

*kõver nina,
vähemalt üks positiivne omadus.
Kellelt muult ta selle saada võiks.
Ta on kõnevõimetu,
arvatavasti anorgaaniline,
mõtleme talle vähemalt nime välja:
Ophtalmoïdes Reykjavikiensis,
silmaline,
kas sellenimeline loom on olemas. [2]*

Selle „looma” välise kirjelduse puhul näeme esimeses tõlkes soome sõna otsest eesti vastet *ruskea* – ‘ruske’, mis mitte just igapäevase kasutuse tõttu sobib hästi luulekeelde, samas kui teises variandis on neutraalne ‘pruun’. Kuid jah, kas see elutu elukas on anorgaaniline või ebaorgaaniline? Eesti keeles on ‘orgaanilise’ antonüüm ‘anorgaaniline’, soomlastel vastavalt *orgaaninen–epäorgaaninen*. Rangelt võttes võiks väita, et ‘ebaorgaaniline’ on ju bukvaalne tõlge, vaat et lausa masinlik, aga antud luuletuse konteksti sobib see ometigi hästi, kuna nii hakkavad iseäraliku leiu kirjelduses kaasa kõlama teisedki prefiksiga *eba-* moodustatavad omadussõnad: ebamäärane, ebanormaalne, ebaharilik, ebaloomulik jms. Täpne vaste ‘anorgaaniline’ selliseid konnotatsioone ei tekita.

Nüüd lubatud huvitavast sõnaleiust esmapilgul ekvivalendita väljendi tõlkimisel ehk ‘otsime talle ikkagi nime’ / ‘mõtleme talle vähemalt nime välja’, nagu ütlevad tõlkijad. Ühe tulemus kõlab ‘silmik’, teisel ‘silmaline’. Esimene leid pole küll kirjeldatud ebahariliku olendi jaoks just originaalne, sest eesti keeles on sõnal ‘silmik’ väga mitmeid tähendusi: on silmiklased–liblikad (aasasilmik, rohusilmik jt), on taimi (silmik-kurereha, silmik-linnupiim), seesama sõna tähendab ka vaateava ukse ning kiivrilgi on silmik; arheoloogid aga tunnevad silmiksõlge. Teine tõlkija on loonud ise uue sõna, liites ‘silmale’ eesti keeles levinud omadussõnasufiksi *-line*. Iseenesest õige võte – kui autor on n-ö originaalitsenud ehk loonud mingi uue sõna, siis peaks sedasama tegema ka tõlkija. Üllatav on aga siinkohal see, et Saarikoski *silmikäs* oleks võinud täpselt selsamal kujul jääda ka tõlkesse, sest mida ütleb „Võro-eesti synaraamat”: *silmikäne* = *silmikäs*, tähendades 1) silmilist, nt kartulid jäid koorimisel silmiliseks; 2) terava silmaga, tähelepanelikku. Reykjaviki *silmikäs* – kas pole igati vahva nimi ühele kujuteldavale loomale?

Küllap on igale tõlkijale tuttav probleem see, et mõni võõrkeelne sõna tuleb tõlkes edasi anda mitmesõnalise ühendiga, kuna eesti keeles lihtsalt pole nii „ökonomset” vastet. Vahel kiputakse säärase seletava tõlkimisega liialegi minema, nagu paistab järgnevast näitest. (Saarikoski meenutab selles luuletuses üht rumeenlasest giidi, kes tõi talle kingiks ikooni, kadus aga kummalisel kombel ja hulk aega hiljem selgus, et ta oli Ameerikasse jalga lasknud.)

Salakuljetettu ikoni
vihreäksi maalatulla seinällä.
Minun seinällä. Minun kodissani.
Elokuun puolessavälissä.
Millaista mahtaa olla tällä hetkellä
Wisconsinissa?
Jos se on viljelysseutua
vilja kai mätänee pelloille sielläkin.
Salakuljettaja
siellä tai jossakin
suunnittele kyborgeja.
Mitä nekin syövät?
Tekeekö hän niistä lisääntymiskykyisiä?
Opettaako palvomaan Pyhää Jumalanäitiä?

Eestikeelsed variandid:

Salakaubana toodud ikoon
rohelisteks vööbatud seinal.
Minu seinal. Minu kodus.
Augustikuu keskel.
Kuidas võiks olla praegu
Wisconsinis?
Kui see on põllunduspiirkond,
määndub vist vili sealgi põldudel.
Salakaubavedaja
seal või kuskil mujal
konstrueerib
kyborge.
Mida sääraseid söövad?
Kas ta annab neile paljunemisvõime?
Õpetab kummardama Püha Jumalaema? [1]

Sala sissesmugeldatud ikoon
rohelisteks värvitud seinal.
Minu seinal. Minu kodus.
Augusti keskpaigas.
Mismoodi võib praegusel hetkel
olla Wisconsinis?
Kui see on põllumajanduspiirkond,

*siis ilmselt sealgi mädaneb vili põllul.
Salakaubavedaja
seal või kuskil mujal
konstruib
küborge.
Mida nood veel söövad?
Teeb ta neist paljunemisõimelised?
Õpetab kummardama Püha Jumalaema? [6]*

Problemaatiline on siin kohe esimese sõna tõlkimine: soome sõna *salakuljettaa* saab kasutada igasuguse objekti (eseme või olendi) salaja transportimise – viimise, toomise, sõidutamise, vedamise, talutamise – kohta. Sõnaraamatud pakuvad sõna eestikeelseks vasteks ‘salakaubana vedada’, paraku see juba kitsendab tähendust, liites määruse ‘sala(ja)’ objektiga ‘kaup’. Ent iga salaja transporditav objekt ei pruugi olla kaup – nii nagu vaadeldavas luuletuseski ei kavatsenud giid ikooni Soomes müüma hakata, vaid tõi selle Saarikoskile kingituseks, tõi küll, salaja, sest üks oli ikooni välja viimine Rumeeniast keelatud.

Teine tõlkija on püüdnud lahendada probleemi, kasutades kõnekeelset ‘smugeldama’. Kuid tõenäoliselt pole ta süvenenud selle üsna harva kasutatava laensõna (saksa *schmuggeln*, ingl *smuggle*) tähendus – salaja üle piiri toimetama, salakaubana sisse tooma –, millega muidu seletada tekkinud pleonasm ‘sala sissesmugeldatud’.

Antud luuletuses torkab silma teinegi sõna, mille edasiandmine tõlkes pole just õnnestunud: *viljelysseutu*. Selle vastena leiame ‘põllunduspiirkond’ ja ‘põllumajanduspiirkond’, mõlemad mõjuvad luules õige bürokraatlik-kantseleiliku terminina, raske liitsõnajadana. Mida asemele pakkuda? Kumbki tõlkija pole kasutanud soome *viljelys* otsest vastet ‘viljelus’ (mis hõlmab pealegi rohkemat kui vaid põllundust), *seutu* vastena aga torkab just maakohast mõeldes esimesena pähe ‘kant’, aga jah, ega ‘viljeluskant’ vist ka eriti hästi kõla... Võib-olla kujundada see rida hoopiski ümber, näiteks nii: *Kui ses kandis haritakse maad...* Oh jah, vaat et sama keeruline kui see, millega too luuletuse kangelane tegeleb: ‘konstrueerib kyborge’ / ‘konstruib küborge’. Jääb üle vaid imestada, miks on küberneetilise organismi esimesse varianti jäänud ü asemel soome y...

Kõhklusi ja küsitavusi leiab originaali ja tõlkeid võrreldes veelgi, eelkõige kujundlike ütluste vahendamisel – aga üks see olegi tõlkimisel üks raskuspunktidest, sest kujutluspildid on ju ka õige subjektiivsed. Näiteks kolmikvärss luuletajast, kes istub kõrtsis, naine tuleb aga talle kojuminemist „õpetama“:

*Illan taivasta vasten puut tekevät itseään tykö.
Istun tässä monettako vuotta.
Äläkä sinä rupea neuvoamaan minua.*

Tõlkevariandid:

*Vastu õhtutaevast naalduvad puud.
Istun siin teab mitmendat aastat.
Ja ära hakka mind õpetama. [1]*

*Vastu õhtutaevast tükivad puud esile.
Istun siin teab mitmendat aastat.
Ja ära sina tule mind õpetama. [4]*

Ei oskagi seletada, miks täpselt, aga minu kõrvus kõlab originaali esimene rida väga lüüriliselt, selle rahulikus rütmis on midagi loitsulaadset. Kujutan ette, kuidas arvata-vasti juba üsna „pehme“ poeet neid sõnu endamisi korrutab, hoiab sellest pildist veel viimse valguseni kinni, et mitte näägutava naise käsul tõusta ja koju minna. Kumbki tõlkevariant sellist kujutluspilti ei tekita, mõlemad mõjuvad kuidagi järsu sedastuse-na. Niisiis minu subjektiivne variant esimesest värsist: *Õhtuse taeva taustal koketeerimas puud.*

Naise peale pahandades on Saarikoskil sündinud päris hulk värsse, näiteks selline pilt:

*Vaimoni käynti on säännöllistä kuin sveitsiläisen kellon.
Hänen luustonsa on koneisto eikä mikään luusto
mutta hänen tahtonsa on murtumaton,
häneltä ei saa vaatia liikoja eikä yleensä mitään,
hänhän on vain ihminen eikä mikään eläin,
mistään hän ei suutu niin kuin selityksistä,
oudosti maustetusta puheesta ja oman voiton pyynnistä.
/- - -/
Jos rouva ei ole mieluinen vaihdan.*

Ja eesti keeles:

*Mu naise kõnnak on korrapärane nagu Šveitsi kellal.
Tema luustik on masinavärk, mitte mingi luustik,
aga tema tahe on murdumatu,
temalt ei tohi nõuda liiga palju, ja üleüldse mitte midagi,
ta on üksnes inimene, mitte mõni loom,
miski ei vihasta teda rohkem kui selgitused,*

*veidralt vürtsitatud kõne
ja omakasu tagaajamine.*

/- - -/

Kui proua ei ole meelepärane, vahetan välja. [1]

Mu naisel on korrapärane kõnnak nagu šveitsi kellal.

Tema luustik on masinavärk, mitte luustik

aga tema tahe on murdumatu,

temalt ei tohi liiga palju nõuda ja enamasti üldse mitte midagi,

ta on ju kõigest inimene, mitte loom,

kõige rohkem solvab teda seletamine,

veidralt vürtsitatud jutt ja omakasupüüd.

/- - -/

Kui prouale ei meeldi, vahetan välja. [2]

Algab see toreda piltliku võrdlusega: naine nagu Šveitsi kell. Aga sellises võrdluses peaksid mõlemad pooled ka n-ö võrdsed olema ehk seda, mida öeldakse naise kohta, peaks saama öelda ka kella kohta. Kummastaval kombel on mõlemas tõlkes 'kõnnak nagu kellal'. Kell ju käib, ei kõnni. Ja kui süveneda konteksti, siis tundub, et autor pole sugugi pidanud silmas seda, mismoodi naine astub, vaid hoopiski asjaolu, kuidas naine käib regulaarselt / süstemaatiliselt / järjekindlalt / laitmatult (kõike seda tähendab soome *säännöllinen*) teda kõrtsist koju ajamas. Seetõttu pakuksin oma variandi: *Naine käib mul laitmatult kui Šveitsi kell.*

Viimase värsi teisest tõlkest leiame aga suisa arusaamatuse: autori mõte on ju selles, et kui naine talle ei meeldi, siis vahetab välja, võtab uue. Mida aga mõtles tõlkija – mis asi see naisele ei meeldi?

Küsitavaid tõlkevalikuid leiab järgnevatki (jutt ikka seitsamast luuletaja naisest):

Åsken näksättäjä lähti.

Hän on niin kuin minun isäni

aina menemässä toimistoon

joka on muusta maailmasta erotettu paikka.

Siellä hän istuu oman pöytänsä takana

pitäen ihmisiä asiakkaina

riippumatta niiden asiasta.

Sellainen asenne antaa hänelle

turvallisuuden tunteen,

jota ilman hän ei tuntisi olevansa

itsenäinen ja omavarainen nainen.

Tõlkevariandid:

*Äsja näägutaja lahkus.
Ta on justkui minu isa,
üha minemas kontorisse,
mis on muust maailmast eraldatud koht.
Seal ta istub oma laua taga,
nähes inimestes asjamehi,
hoolimata sellest, mis neil asja.
Selline hoiak annab talle
turvatunde,
ilma milleta ta ei tunneks end iseseisva
ja sõltumatu naisena. [1]*

*Näägutaja läks just ära.
Ta on nagu mu isa
alati teel kontorisse
mis on muust maailmast eraldi.
Ta istub seal oma laua taga
ja peab inimesi klientideks
hoolimata nende tunnetest.
Selline hoiak annab talle
turvalisuse tunde,
muidu ei tunneks ta ennast
iseseisva ja sõltumatu naisena. [2]*

Siin tekitab probleemi võrdluspilt kontoritöötajast-isast, kes istub laua taga ja võtab tema juurde tulnud inimesi *asiakkaina, riippumatta niiden asiasta*. Mõlemal sõnal on soome keeles hulk tähendusi: *asiakas* – ‘klient, kunde, tarbija, külastaja, patsient’; *asia* – ‘asi, seik, juhtum, probleem, kohustus, olukord, teema’. Esimeses tõlkes näeme ilmset püüet kasutada võrdluses üht ja sama sõnatüve, nii nagu seda teeb autor: ‘näeb inimestes asjamehi, hoolimata sellest, mis neil asja’. Aga ‘asjamees’ on ju kõnekeeles ‘ametimees’ või siis naljatlevalt või hoopiski halvustavalt ‘tähtis tegelane’ – kumbki tähendus konteksti ei sobi. Teises tõlkes peab isa ‘inimesi klientideks hoolimata nende tunnetest’. Siin on kohatu jällegi see, millest ei hoolita – tunded on antud juhul *asia* / ‘asja’ antonüüm.

Naise iseloomustus jätkub nii:

*Hän rakastaa minua tietysti
mutta hän rakastaa myös kuolleita lehtiä,*

*sillä hän kaipaa hellyyttä.
Hänen pitää saada olla lähellä,
hän on sokea jonka nähdäkseen
täytyy kosketella, hänen päänsä on painuksissa,
hänen käsiensä asento paljastaa hänen mielialansa,
hän ei osaa salata mitään.
Hänen hiuksistaan näkee mitä hän ajattelee.*

Eestikeelsed variandid:

*Muidugi ta armastab mind,
aga ta armastab ka surnud lehti,
sest ta igatseb hellust.
Ta peab saama olla lähedal,
ta on pime, kes nägemaks
peab puutuma, tema pea on longus,
tema käte asend paljastab tema meeleolu,
ta ei oska midagi varjata.
Tema juustest paistab, mis ta mõtleb. [1]*

*Ta mõistagi armastab mind
kuid ta armastab ka langenud lehti,
sest ta igatseb õrnust.
Tal on vaja lähedal olla,
ta on pime, kes näeb ainult
käsikaudu, tema pea on norus,
tema käte asend reedab ta meeleolu,
ta ei oska midagi varjata.
Tema juustest on näha, mida ta mõtleb. [2]*

Nendes tõlgetes tuleb eriti hästi esile, kuidas võib ühe tõlkija tulemus teise omast erineda – ning ei saa öelda, et üks oleks parem või kehvem kui teine. Küll aga pani mind siin mõtlema üks sisuline väide, nimelt see, et naine armastavat ‘surnud lehti’ (otsetõlge soome keelest). Mida siin on mõeldud? On see vihje naise tööle ajakirjanikuna? Teisest tõlkest loeme: ‘armastab langenud lehti’. See tähendab sügislehti, sügist? Ja kuidas seostuvad need lehed lause lõpuosaga: ‘sest ta igatseb hellust / õrnust’? Kas pole autor hoopiski mõelnud, et naine armastab Joseph Kosma nukkerkaunist laulu „Les feuilles mortes” („Langenud lehed”), mille prantsuse keeles laulis ülipopulaarseks Yves Montand, ingliskeelsena kõlas see aga Nat King Cole’i esituses filmis „Autumn Leaves” („Sügislehed”). Laul oli armastatud ka Soomes ning kuulus

mitmete lauljate repertuaari, eesti keeles on „Sügislehed” kõlanud nt Jaak Joala ja Silvi Vraidi esituses. Tõlkijana oleksin püüdnud sellist oletust kontrollida ehk uurida portreeteritud naise – Tuula-Liina Varise – käest, kas on siin vihjatud sellele laulule, ning kui tõesti, siis oleks adekvaatne tõlge: ta armastab ka sügislehti.

Kui senitoodud näidetes sai võrreldud kaht tõlkevarianti ühest ja samast algtekstist (ning mõnes kohas pakutud omalt poolt veel kolmaski võimalus), siis lõpetuseks olgu ära toodud ka kaks versiooni ühelt tõlkijalt – luuletusest, mille Saarikoski kirjutab pärast isa surma:

*Saanan sanoa tämän vihoviimeisen kerran
nyt kun hän on kuollut
että hän oli julma mies,
kaikki pitivät hänestä
tunteellinen, hän oli fasisti
joilla ei ole laulun ääntä
ja ovat voimistelussa jäykkiä,
teeskentelijä /- -/*

*Võin ehk öelda veel viimast korda
nüüd kus ta on surnud
et ta oli julm mees,
ta meeldis kõigile
tundeline, ta oli fašist
temataolistel pole lauluhäält
ja nad on puised võimlema
teesklejad /- -/ [1,1996]*

*Võin ehk öelda veel viimast korda
nüüd kus ta on surnud
et ta oli julm mees,
ta meeldis kõigile
tundeline, oli ta fašist
temataolistel pole lauluhäält
ja nad on võimlemises puised
teesklejad /- -/ [1, 2012]*

Nende kahe tõlke avaldamise vahele on jäänud 16 aastat ja nagu näeme, on teise väljaande jaoks tõlkija kaht värssi muutnud, ju siis leidnud, et nii on õigem. Eks viita seegi tõdemusele, et ühele algtekstile võib saada mitmeid tõlkevasteid ja seda mitte ainult eri tõlkijate poolt, vaid iseendagi kunagi tõlgitud teksti üle vaadates, sest

aeg on muutnud sind ja su keeletunnetust, andnud kogemusi ja teadmisi, mille najal tõlgendad-tõlgid nüüd sedasama teksti pisut teisiti.

Kasutatud kirjandus

Pentti Saarikoski, Runot. Helsinki, 2004.

Pentti Saarikoski, Luuletused. Tlk Lauri Kitsnik jt. Tallinn, 2012.

Tuula-Liina Varis, Kilpkonn ja õlgmarssal. Tlk Piret Saluri, Joel Sang. Tallinn, 2012.

Näidetena toodud luuletuste tõlkijad

Joel Sang [1], Lauri Kitsnik [2], Kalju Kruusa [3], Asko Künnap [4], Jürgen Rooste [5], Elo Viiding [6].

Valik teoseid, mida on mitu korda eesti keelde tõlgitud

Gottfried August Bürger, Wunderbare Reisen zu Wasser und zu Lande, Feldzüge und lustige Abenteuer des Freiherrn von Münchhausen. 1786.

Paron Münkhauseni üpris isevärki imelikud teud ja juhtumised oma reiside pääl maal ja merel. Tõlkija teadmata. Tartu, 1876–77.

Noore baron Münkhausen'i imelikud juhtumised merepõhjas, maa ja vee peal. Tõlkija teadmata. Tallinn, 1892.

Münchhauseni imewärki juhtumused ja teod maal ja merel. Tlk Anna Haava. Tartu, 1913.

Vabahärra von Münchhauseni imelised reisirid ja seiklused merel ning maal. Tlk Mati Unt. Tallinn, 1974.

Lewis Carrol, Alice's Adventures in Wonderland. London, 1865.

Alice Imedemaal. Tlk Linda Bakis ja Ants Oras. Tartu, 1940.

Alice imedemaal. Tlk Jaan Kross. Tallinn, 1971.

Adelbert von Chamisso, Peter Schlemihls wundersame Geschichte. Nürnberg, 1814.

Peeter Slemiil. Tõlkija teadmata. Tallinn, 1876.

Peeter Šlemiili kummaline lugu. Tlk Märt Laarman. Tallinn, 1928.

Peter Schlemihli kummaline lugu. Tlk Edla Valdna. Tallinn, 1982.

Arthur Conan Doyle, The Hound of the Baskervilles. 1902.

Koer kurjategija. Tõlkija teadmata. Tallinn, 1913.

Baskerville'ide koer. Tlk Mart Luht. Tartu, 1931.

Baskerville'ide koer. Tlk Villem Pedajas. Tallinn, 1973.

Arthur Conan Doyle, The Lost World. 1912.

Kadunud maailm. Tlk Arro Raudsalu. Viljandi, 1928.

Kadunud maailm. Tlk Ralf Toming. Tallinn, 1958.

Johann Wolfgang von Goethe, Faust. Wien, Leipzig, 1808.

Faust. Tlk August Sang. Tallinn, 1946–1967.

Faust. Tlk Ants Oras. Lund, 1955–1962.

Ivan Gontšarov, Обломов. 1859.

Oblomov. Tlk Anton Hansen-Tammsaare. Tartu, 1934.

Oblomov. Tlk Feliks Kauba. Tallinn, 1953.

Aleksandr Gribojedov, Горе от ума. Moskva, 1833.

Häda mõistuse pärast. Tlk Jaan Kärner. Tallinn, 1945.

Häda mõistuse pärast. Tlk Jaan Kross. Tallinn, 1964.

Hermann Hesse, Narziß und Goldmund. Berliin, 1930.

Narziss ja Goldmund. Tlk Uno Liivaku. Tallinn, 1995.

Nartsiss ja Goldmund. Tlk Elmar Salumaa. Tallinn, 1996.

E.T.A. Hoffmann, Das Fräulein von Scuderi. 1819–21.

Preili de Scuderi. Tlk Albert Kivikas. Tartu, 1929.

Preili de Scuderi. Tlk Uno Liivaku. Tallinn, 2006.

Jerome K. Jerome, Three Men in a Boat (To say nothing of the Dog). Bristol, London 1889.

Kolm meest paadis (koerast rääkimata). Tlk Marta Sillaots. Tallinn, 1923.

Kolm meest paadis (koerast rääkimata). Tlk Tiiu Viires. Tallinn, 1978.

Rudyard Kipling, The Jungle Book. New York, 1895.

Dshungli raamat. Tlk Marta Pärna. Peterburi, 1900.

Džungliraamat. Tlk Otto Treu. Tartu, 1928.

Džungliraamat. Tlk Valter Rummel, Pille Runtal. Tallinn, 2001.

Aleksis Kivi, Seitsemän veljestä. Helsingi, 1870.

Seitse venda. Tlk Friedebert Tuglas. Tartu, 1924.

Seitse venda. Tlk Aivo Lõhmus. Tallinn, 2005.

Hugh Lofting, The Story of Doctor Dolittle. 1922.

Doktor Dolittle. Tlk Mart Luht. Tartu, 1933.

Doktor Dolittle. Tlk Anna Bergmann. Tallinn, 1947.

Doktor Dolittle. Tlk Ester Heinaste. Tallinn, 1982.

Jack London, Martin Eden. 1909.

Martin Eden. Tlk Mihkel Reiman. Tartu, 1928.

Martin Eden. Tlk Lia Rajandi. Tallinn, 1963.

Jack London, White Fang. 1906.

Walgekihw. Tõlkija teadmata. Tallinn, 1913.

Valgekihv. Tlk Marta Sillaots. Tallinn, 1941.

Maurice Maeterlinck, Pelléas et Mélisande. 1893.

Pelléas ja Mélisande. Tlk Marie Under. Tallinn, 1919.

Pelléas ja Mélisande. Tlk Siiri Tammjärv. Tallinn, 1996.

William Shakespeare, *A Midsummer Night's Dream*. 1590 – 96.
Suveöö-unenägu. Tlk Anna Haava. Tallinn, 1924.
Suveöö unenägu. Tlk Ants Oras. Tartu, 1937.
Suveöö unenägu. Tlk Georg Meri ja Jaan Kross. Tallinn, 1970.

William Shakespeare, *The Tragedy of Hamlet*. 1603.
Daani prinz Hamlet. Tlk Aleksander Ferdinand Tombach-Kaljuvald. Peterburi, 1910.
Taani prints Hamlet. Tlk Georg Meri. Tallinn, 1946.

William Shakespeare, *The Tragedy of Othello*. 1622.
Othello. Tlk Ants Oras. Tartu, 1937.
Othello. Tlk Jaan Kross. Tallinn, 1966.

Robert Louis Stevenson, *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*. London, 1886.
Dr. Jekyll'i ja hra Hyde'i imelik juhtumine. Tlk Ants Oras. Tallinn, 1920.
Dr. Jekylli ja mr. Hyde'i kummaline juhtum. Tlk Jana Linnart. Tallinn, 2000.

Mark Twain, *The Prince and the Pauper*. 1881.
Prints ja kerjus. Tlk Ants Oras. Tallinn, 1922.
Prints ja kerjus. Tlk Valter Rummel. Tallinn, 1956.

Mika Waltari, *Feliks Onnellinen*. Porvoo, 1938.
Feliks Õnnelik. Tlk Harry Ingelman. Toronto, 1963.
Feliks Õnnelik. Tlk Tiiu Kokla. Tallinn, 2000.

Mika Waltari, *Kuka murhasi rouva Skrofin?*. Helsingi, 1939.
Kes tappis proua Skrofi? Tlk August Hanko. Tartu, 1940.
Kes tappis proua Skrofi? Tlk Ants Paikre. Tallinn, 1994.

Mika Waltari, *Sinuhe egyptiläinen*. Helsingi, 1945.
Sinuhe. Tlk Johannes Aavik. Toronto, 1954.
Sinuhe, egiptlane. Tlk Piret Saluri. Tallinn, 2009.

Mika Waltari, *Vieras mies tuli taloon*. Helsingi, 1937.
Võõras mees tuli tallu. Tlk August Hanko. Tartu, 1938.
Võõras mees tuli tallu. Tlk Piret Saluri. Tallinn, 1984.

Oscar Wilde, *The Picture of Dorian Gray*. London, 1890.
Dorian Gray portree. Tlk A. H. Tammsaare. Tartu, 1929.
Dorian Gray portree. Tlk Krista Kaer. Tallinn, 2007.

TÕLKIMINE KUI TIHE KIRJELDUS

TRIINU PAKK

Asudes mõtisklema selle üle, kuidas jõuab teadustekst eesti keelde, ei saa ma kirjutada teoreetikuna, vaid lihtsalt tõlkijana, kes lähtub oma praktilisest kogemusest, tuginedes seejuures aeg-ajalt mitmetest distsipliinidest – või distsipliinide vahelt – laenatud mõtetele. Et põhiosa mu tõlgetest tuleks liigitada humanitaarteaduslike tekstide valda, mille kõrvale on mahtunud ka mõned ilukirjanduslikud teosed, on tõlkekogemuse ringi üsna selgesti piiritletav. Erinevalt loodusteadustest ei kajasta sellised tekstid mingi probleemi lõpliku, kontrollitava ja katseliselt korratava lahenduse kirjeldust, vaid pigem üht võimalikku lähenemisviisi probleemile, üht võimalust teatud nähtuse, perioodi, kultuuriilmingu, sotsiaalse arengu vmt üle mõtlemiseks ja selle mõtestamiseks, kusjuures tihti eelneb autoripoolsele mõtestusele terve rida varasemaid käsitlusi, mis on püüdnud samale küsimusele läheneda ühe või teise nurga alt, ühe või teise ajastu tõekspidamistest lähtudes. Seega kujutab humanitaarteaduslik tekst endast pigem teatavat faktide ja varasemate mõttekäikudega ringikäimise viisi, nende tõlgendamist ja edasiarendust teoreetilistes ja ajaloolistes raamistikutes, mille autor peab olema enam-vähem ära määratlenud ja mille piires ta võib eelkäijate seisukohti edasi arendada, nendega väidelda või neid vaidlustada. Vähemalt minu meelest kehtib siin suuresti sama, mida T. S. Eliot on öelnud luuletraditsioonide kohta – pruugib vaid asendada järgmises tsitaadis sõna „luuletaja” „mõtlejaga”: „Ühegi luuletaja või mistahes kunstniku täielik tähendus ei ole ainult temas endas. Tema tähtsuse, väärtuse määrab suhe surnud luuletajate ja kunstnikega.”¹ See ajalootaju, eelkäijate tundmise nõue on humanitaarteaduslikus ja filosoofilises tekstis vähemalt sama range kui luule puhul, ehkki konnotatsioonid võivad olla teised.

Ka sisulisest küljest on humanitaaralade ja ilukirjanduse vahel tihedam seos kui humanitaaralade ja loodusteaduste vahel – käsitlevad ju esimesed ikkagi inimeseks olemise viise maailmas, ükskõik millise kandi pealt, sellal kui loodusteadused võivad jätta inimese hoopis kõrvale. Ning vormiliselt on esimese paari puhul tegemist mõnes loomulikus inimkeeles esitatud narratiividega, sellal kui loodusteadused tihti tuginevad arvude keelele, mille puhul tõlkimine kui niisugune muutub hoopis tarbetuks. Seda kõike silmas pidades näib mulle, et tegelikult ei tuleks tõmmata piirjoont mitte teadus- ja ilukirjandustekstide vahele, vaid pigemini loodusteaduslike ja humanitaar-

Teksti aluseks on ettekanne Euroopa Komisjoni esinduse ja Tallinna Ülikooli kirjastuse korraldatud seminaril „Teadusteksti teekond eesti keelde” 7. detsembril 2011. aastal Tallinnas.

¹ T. S. Eliot, Traditsioon ja individuaalne talent. Rmt-s: T. S. Eliot, Valitud esseesid. Koost. ja tlk J. Rähesoo. Tallinn, 1997, lk. 11.

teaduslike tekstide vahele, kusjuures ilukirjandus jääks viimastega samale poole joont – vähemalt niivõrd, kui võrd asi puudutab vastavatesse valdkondadesse kuuluvate tekstide tõlkimist ja selleks vajalikke teadmisi ning oskusi.

Humanitaaralase ja ilukirjandusliku teksti tõlkimise puhul on põhinõudmised ju paljuski samad – peab hästi oskama keelt, olema laialdaselt lugenud vastava maa/kultuuri kirjandust, tundma oma emakeelt, tahtma kombata selle piire ning otsida kõiki selle võimalusi. Peab olema väga tekstilembeline inimene, selline, kes on valmis pärast päev otsa kestnud tekstitegu arvuti taga võtma lõõgastuseks kätte mõne teise teksti ja lugema. Ka stiili ja autoritooni tabamine on ühtviisi vajalik mõlemas valdas – ja ma julgen väita, et humanitaarteadustes leidub autoreid (enda tõlgitute seast nimetaksin Clifford Geertzi, Marshall Sahlinsit, Edmund Burke'i), kelle keele nõtkust ja elegantset stiili võiksid kadestada paljud ilukirjanikud.

Aga kui humanitaarteadustes on autoritekst ise rea varasemate arutluskäikude tõlgendus ja edasiarendus, siis on selge, et tõlkida ei saa ainult teksti ennast, vaid tuleb mõista ja tunda ka selle taustu, traditsiooni, millesse see paigutub. Ning faktide endi asemel on seal tihti oluline faktide tõlgendamise, nendest mõtlemise viis. Seepärast võiks ehk vähemalt mõtteeksperimenti korras katsuda tõlkimise tõlgendamises läbi viia väike pööre ja läheneda humanitaarteadusliku või ka filosoofilise teksti tõlkimisele kui tihedale kirjeldusele, nagu seda on nimetanud Clifford Geertz (kes omakorda võttis termini üle filosoof Gilbert Ryle'ilt). Asja mõte on selles, et kui n-ö „hõre kirjeldus“ lihtsalt konstateerib või kirjeldab fakte, siis „tihe kirjeldus“ võtab selle tegevuse juures arvesse nende tähenduslikud tagamaad ja kultuurilised tõlgendused. Kui autoriteksti taga seisev ja vihjamisi kohal olev traditsioon, varasemate tekstide ladestus moodustab tervikpildi, millest tekst ise on n-ö tihe kirjeldus, siis edukas tõlkimine sõltub sellest, kui tihedalt on tõlkija suutnud enda jaoks autori tõlgenduse läbi kirjeldada, endale selgeks teha. See moodustab tausta, konteksti, milles tõlkija oma sõnu ja termineid valib ja tänu millele tal õnnestub need valikud teha paremini või ka halvemini – kas ta näiteks tunneb ära varasematelt mõtlejalt üle võetud terminid ja oskab leida nende juurdunud vasted oma sihtkeeles; kas ta tajub, millal autor parafraseerib mõne oma eelkäija tööd, võib-olla isegi otseselt sellele viitamata, ning suudab leida vastavad kirjakohtad, vastava sõnavara varem tõlgitud teostest; kas ta tajub autori suhtumist neisse tekstidesse, tabab peidetud irooniavälgatuse või aupakliku kummarduse jne. Vahest pole kurjast tuua siin ära väike tsitaat Geertzilt eneselt, kes kirjutab etnograafilise kirjelduse, antropoloogi välitööde saaduse kohta, et välitööpäevikus sisalduvad märkmed „... [annavad] kaunis hästi aimu sellest, kui palju materjali läheb vaja kõige algelisematki laadi etnograafilise kirjelduse koostamiseks – kui erakordselt „tihe“ see on. Viimistletud antropoloogilistes kirjutistes [- - -] jääb see asjaolu – et meie niinimetatud alganded on tegelikult meie tõlgendused teiste inimeste tõlgendustest sellest, mis asjad nad ise ja nende kaasmaalased õieti ajavad – hämaraks, sest suurem osa mingi

konkreetsse sündmuse, rituaali, tava, idee või ükskõik mille mõistmiseks vajalikust taustinformatsioonist on vihjamisi esitatud enne, kui asja ennast vahetult vaatlema hakatakse.”²

Tegelikult on see lõik minu meelest täiesti vabalt kohaldatav tõlkimisele, kui vahetada välja ainult mõned olulised sõnad, nii et võiks öelda: tõlkija lugemismärkmed, laenutusandmed raamatukogudes, raamaturiidad ta laua ümber, abifailid ta arvutis, kleepsudega märgitud leheküljed tekstides, päringute mälujälg Google’is ... [annavad] kaunis hästi aimu sellest, kui palju materjali läheb vaja kõige algelise matki laadi tõlke tegemiseks – kui erakordselt „tihe” see on. Viimistletud tõlgetes [- - -] jääb see asjaolu – et meie niinimetatud lähtetekstid on tegelikult teiste tõlgendused teiste inimeste tõlgendustest sellest, mis asja nad ise ja nende kaasmaalased/mõttekaaslased õieti ajavad – hämaraks, sest suurem osa mingi konkreetse teksti, teooria, lõigu, termini või ükskõik mille mõistmiseks vajalikust taustinformatsioonist on vihjamisi esitatud enne, kui asja ennast vahetult vaatlema hakatakse.”

Ühesõnaga – iga konkreetse teksti taga on suur hulk teisi tekste, mõjutusi teistelt autoritelt, teooriaid jne, mis on autori loomulik mõttekeskkond, aga millega tõlkija peab teksti tõlkides hakkama tutvuma, hakkama seda mõttemaailma enda jaoks üles ehitama, kui ta tahab, et tema tõlge mingilgi moel adekvaatne tuleks. Ja kui seda antropoloogia-analoogiat naljapärasest veelgi venitada, võib öelda, et Autor on tõlkijale Teine, see, kelle kultuuri tõlkija soovib tundma õppida ja peab selle juures võib-olla mõnikord rakendama ka mõningaid samalaadseid nippe nagu need, mida antropoloog kasutab võõra kultuuri uurimisel. See tähendab, et esimese asjana ei tohiks tõlkija lasta oma valikuid juhtida omaenda arusaamadel (või koguni eelarvamustel) – täpselt nagu antropoloog ei peaks katsuma tõlgendada võõra kultuuri nähtusi ja mõisteid omaenese kultuuri eelarvamuste valguses, vaid otsima neid tähendusi, mida vastavatele nähtustele antakse nende enda kodukultuuris. Nii et esimese asjana püüdku tõlkija paigutada oma autor õigetesse raamistikesse ja hakaku otsima nende teooriate sõnavara, millele tuginedes autori mõttekäigud on välja kujunenud ja mille varal ta neid arendab. Siingi võib tsiteerida Geertzi, kes teisel on öelnud „ühesest kultuurist tuletatud pealkirjade ja teises kultuuris esinevate tegevuste problemaatilise vahekorra”³ kohta, et see küsimus on küll möödapääsmatu, aga mitte saatuslik. Ja jällegi, sõnu pisut ümber mängides, võib seda kohaldada tõlkimisele – samamoodi möödapääsmatuks võib pidada „ühesest kontekstist tuletatud terminite ja teises kontekstis olemasolevate mõistete problemaatilist vahekorda”, nagu näiteks kreeka sõnade *agape* (ἀγάπη) ja *eros* (ἔρως) puhul, millele vastab eesti keeles üks sõna – armastus. Või hoopis vastavate mõistete puudumist sihtkeeles, nagu Peter Burke’i sõnul olevat

² C. Geertz, Tihe kirjeldus. Tõlgendava kultuuriteooria poole. Tlk T. Pakk. Vikerkaar, 2007, nr. 4–5, lk. 85.

³ C. Geertz, Omakandi tarkus. Fakt ja õigus võrdlevas perspektiivis. Rmt-s: C. Geertz, Omakandi tarkus. Tlk T. Pakk. Tallinn, 2003, lk. 214.

juhtunud John Stuart Milli essee „Vabadusest” tõlkimisel jaapani keelde, kus puudus võtmemõiste „vabadus”.

Samas võib selliseid pealkirju ja mõisteid eesti keelde tõlkides tekkida ka teistlaadi probleeme – nimelt on terminid mõnikord eesti keelde võetud mingis ühes, märksa kitsamas tähenduses kui see tähendusväli, mis on vastaval sõnal olemas tema algkeeles, kus see võib sajanditepikkuse kasutamise tulemusel olla omandanud erinevaid nüansse ja kõrval- ning kaastähendusi, kusjuures tõlgitav autor võib oma sõnakasutuses igati arusaadavalt pidada silmas kord üht, kord teist neist võimalikest tähendustest, nii et läbivaldt ühe ja sama sõnaga tõlkimine osutub võimatuks. Näiteks sõna *inflation* – kontekstis, kus tuleks silmas pidada nii konkreetset majanduslikku kui ka laiemat etümoloogilist tähendust, tekivad otsekohe raskused. Kui kasutada vasteks „inflatsiooni”, muutub sõna tähendusväli ju kitsaks ja konkreetseks, sest eesti keel n-ö ei mäleta ladina sõna *in-flatio*, sisse-puhumine, algupära. Eriti keerulise juhtumina meenub viimase aja toimetajapraktikast aga inglise sõna *vicarious*, mille vasteks pakub Silvet „asendav, asendus-, ase-; kujuteldav”. Samas kasutatakse seda mitmesugustes ühendites, kus selline tõlge osutuks absurdseks, kuna sõna võib käia nii inimese-tegija kui ka omaduse-atribuudi-tehtava kui lõpuks isegi tehtava all kannataja kohta. Patuoina ehk *scapegoat*’i kohta kasutatav väljend *vicarious offering* on küll tõlgitav asendusohvriks. Kuid väljendis *vicarious punishment* ei ole mõte ühe karistuse asendamises teisega, ehkki Silveti-põhine lihtne, kuid vale tõlkevaste „asenduskaristus” nii osutaks, vaid kellegi karistamises kellegi teise asemel, n-ö asemiku kaudu. Samuti *vicarious suffering* – kannatamine kellegi asemel, kellegi teise eest. Mõlemat väljendit võiks ehk tõlkida sõna „ülekantav” või „ülekantud” abil: ülekantav karistus, ülekantav kannatus. Kui aga juttu on Kristuse ristisurmast – *Christ’s vicarious death* –, siis vist tuleb juba taanduda täiel rindel ja loobuda ka „ülekantavast”, ainsaks teeks näib jäävat vana kiriklik fraas, et ta „suri inimkonna eest”.

Ent pöörduksin veel korra tagasi mõtte juurde tihedast kirjeldusest või, kui kujundit vahetada, justkui seeneniidistikust teksti taga ja all, mis tegelikult tõlkesse ei pruugi jõuda – sest see pole sõnaselgelt jõudnud ka originaalteksti –, aga mis kujundab seda tõlget kui n-ö viljakeha. Nagu originaaligi. Isegi kui autor ja tema tekst on teoreetiliselt kenasti paika pandud, kui hakkavad lahendusi leidma mitmesugused eri keeleruumides ainult ositi kattuvate, puudevate või erinevalt kasutatavate sõnade ja mõistete probleemid, sisaldab iga tekst ju hulgaliselt viiteid ja vihjeid teistele tekstidele, teooriatele, autoritele, käimasolevatele debattidele ja muule taolisele – ja mida parem, olulisem, seega ka suuremas tõlkeohus on tekst, seda rohkem neid seoseid ja viiteid seal enamasti leidub. Nii et ega ühte kitsasse raami teda niikuinii paigutada ei õnnestugi. Selle kõige leidmiseks, läbiseedimiseks, kokkuviiamiseks jne tuleb muidugi muudkui lugeda ja otsida, kusjuures ei ole üldse kohatu pidada lisaks akadeemilisele taustale silmas ka autori ajastut ja tema ühiskonda, mitte ainult teaduslikke või filosoofilisi debatte, milles ta osales ja mis tema ümber toimusid. See on, vastupidi, tihti lausa hädavajalik.

Siin tulevad sageli mängu tsitaadid, parafrasid, viited, vihjed, vahel ainult fraasi tasandil või isegi üheainsa olulise sõnana, mis võib mõnikord – muidugi juhul, kui on õnnestunud see sõna ülepea ära tunda – osutada tõeliseks nuhtluseks: leiad võrgus ringi tuhnides mingi niidiotsa, leiad võib-olla isegi täpse osutuse, kellelt ja mis teosest see sõna pärineb, ja üha sagedamini võib juhtuda, et see teos on ka eesti keeles olemas; kuid siis algab tõeline peavalu, sest selgemat konteksti ei pruugi olla antud ja konkreetne koht võib näiteks 700-leheküljelises teoses olla hoopis äratundmatu. Eraldi probleemiks on veel tõeliselt massiivsed suurteosed, millest mõnikord on tõlgitud lühendatud versioonid – näiteks Arnold Toynbee „Uurimus ajaloost“ või (mu enda tõlgitud) James Frazeri „Kuldne oks“, mis mõlemad on eesti keeles olemas üheköitelise lühendusena, originaali täisversioonis aga on mõlemad 12-köitelised. Nende puhul on ju alati võimalik, et otsitav sõna või näide on sees küll raamatu täisversioonis, kuid mitte tõlgitud lühenduses. Kui aga lühendus ei põhine mitte osa tervikpeatükkide väljajätmisel (nagu „Kuldne oks“), kusjuures teised peatükid on tervikuna sees, vaid teksti ümbertöötamisel (nagu „Uurimus ajaloost“), muutub tõlkepretsedendi leidmine peaaegu võimatuks. Sääraste teoste puhul on loomulikult hädavajalikud registrid, kuid veelgi parem oleks, kui tõlkijad lisaksid raamatu lõppu väikese tõlkesõnastiku, mis võiks toetada ka mingisuguse ühtlasema tõlketraditsiooni kujunemist kesksamate terminite puhul.

On veel üks aspekt, kus osutub oluliseks mõte, et juba lähtetekst on autori tõlgenud, mis ka ise on välja kasvanud varasematest tekstidest, tihti nende tekstide mõtteid edasi arendades, enamgi veel, neid tekste modifitseerides või ka vihaselt vastustades – see on autoritooni edasiandmine. Oma kogemusest tuleb ereda näitena meelde Karl Popperi käsitlus Hegelist („Avatud ühiskond ja tema vaenlased“ II), mille puhul õnneks algusest peale oli selge, et Hegelisse suhtutakse sapiselt, nii et tõlkimisel polnud vaja vähemalt pead murda, kas Popper nüüd tugineb Hegelile, üritab mõnd tähendust nihutada või muud taolist tehes Hegeliga viisakalt vaielda või asub tõesti raevukalt eitaval seisukohal. Tänu sellele võis ilma pikema uurimiseta südamerahus mõnedki lõigud, mis muidu oleksid – arvestades Hegeli kõrge autoriteedi ja kiidetud sügavusega – võinud hämmeldust tekitada, tõlkida täie mõnuga pilklikuks. Samuti lahendas see Hegeli tsitaatide tõlkimise probleemi – kuna Popper oli need olemasolevaid inglise tõlkeid eirates oma teksti tarbeks ise tõlkinud, tihti kolmpunkte kuritarvitades ja kohati isegi mitme lehekülje pikkuse teksti lühikesteks fraasideks hakituna ühe lehekülje peale kokku surunud, siis otsisin Hegeli originaalid küll üles, kuid lõpuks – nähes ette raskusi eri lausetest Popperi lühikestesse kokkuvõtetesse jõudnud fraaside kokkumonteerimisel, kui võtaksin aluseks Hegeli pikad terviklausad – tõlkisin ikkagi originaali asemel Popperi tõlke põhjal. Aga alati autori enda suhtumine nii selge ei ole, ja siis tuleb katsuda luua endale põhjalikum ettekujutus tema suhtest viidatavate tekstidega.

Nii et teoreetilised raamid, koolkonnad, mõttevoolud, autori kaasaja teadusvaid-

lused ja vanemate autorite puhul ka nende kaasaegse ühiskonna ja olme eripärad – see kõik kokku moodustab midagi antropoloogide „võõra kultuuri“ taolist, mida tõlkijal tuleb tundma õppida, et ta ei eksiks autori mängureeglite vastu. Tihti suur osa sellest tööst tema tõlkesse, teksti konkreetset ei jõuagi, on aga varjatult olemas teksti taga, suunates kõikvõimalikke sõnavalikuid ka seal, kus polegi tegu lausa terminitega, ning kujundades teksti üldist fooni, andes muuhulgas märku, kas ja kui palju ta oma autorisse on süvenenud. See tähendab küsimust, kas tõlkija on suutnud vältida anakronisme, kas ta on leidnud konkreetsetele sõnadele tähenduse just selle ajaloo-perioodi raames, millest või milles autor kirjutab, see tähendab terminivalikuid, kui autor kirjeldab teiste autorite öeldut või mõeldut, ja ka tema iseloomustavaid lauseid nende autorite kohta jne. Kui tuua ainult üks näide tähenduste muutumisest ajaloos ja perioodile vastava tähenduse silmaspidamisest, siis võtaksin Edmund Burke'i „revolutsiooni“ mõiste, mis tähendab lihtsalt rahumeelset tagasipöördumist millegi olnu juurde, pigem taastamist kui muutust; alles hiljem, pärast Prantsuse revolutsiooni hakkab see sõna tähendama tormilist ühiskondlikku murrangut ning pööret pigem tuleviku kui mineviku poole. Mis aitab mõista, miks oli Burke Prantsuse revolutsioonist nii šokeeritud – ent see on jällegi teadmine, mis tekstis otsest sõnalist väljendust ei leia, *revolution* tõlkub ikka revolutsiooniks; osana seeneniidistikust aga mängib selle sõna toonase tähenduse tundmine olulist rolli kogu teksti mõistmisel.

Tausta uurimine on seega omamoodi maadeavastamine ja seiklemine, mis võib küll lõppkokkuvõttes osutada aeganõudvamaks kui reaalne tekstitegu arvuti taga, ent on tõlke n-ö headuse jaoks hädavajalik ja pakub pealegi suurt mõnu. Tõlkija peab olema valmis huvituma enam-vähem kõigest, mis siin maa ja taeva vahel ette võib tulla – ja teatavasti muidugi *on asju maal ja taevas rohkem, sõber, kui kogu teie teadus unes näeb...*

Ja et nüüd see viimase lause lõpp muidugi pärineb „Hamletist“, siis jõuame ilukirjanduse ja tõlkepretsedendi küsimuse juurde, ja inglise keelest tõlkimise puhul ei saa siin loomulikult kuidagi mööda Shakespeare'ist. (Kuigi loomulikult kõigi vähegi tutvustatavate ja leitavate ilukirjandustsitaatide, nagu teadustekstidestki pärit tsitaatide puhul on tõlkepretsedendi kasutamine ikka hea toon – kui just pretsedent ei pärine aastast 1905 ega esine sellises eesti keeles, mida omakorda võib-olla juba tõlkima tuleks hakata...) Aga Vana Willi juurde tagasi – ehkki inglased ise ei anna endale sugugi iga kord aru, millal nad teda parajasti tsiteerivad ja seega võib neid fraase lugeda üldkeelseiks, kujundlikeks kinnisväljenditeks, on ometigi üks tõlkimise suur rõõm vaadata, kuidas mõni konkreetne kirjakoht meil tõlgitud on ja kui vähegi võimalik, siis ikkagi kasutada tõlkepretsedenti... Kogu Shakespeare'i meie kehva omamälu ja suure arvutivõimsuse ajastul paraku peast teada hästi ei saa, aga tihti siiski lubab mingi kõhutunne, mingi eriline hõng fraasi juures teda ära tunda, isegi kui täpne väljend pole varasemast meelde jäänud, ja selle guugeldamine, paikaajamine ja eesti tõlkest väljaotsimine on suur lust, mille viljadest ei tasuks ilma jätta lugejatki. Isegi

kui kasutada vastavat fraasi ilma jutumärkide ja viiteta, nagu autorid ise tihti neid pruugivad, on keeletunne ikkagi ju natuke teine ja võiks ehk anda vihje ka eesti lugejale. Ent loomulikult tsiteeritakse humanitaarteadustes ohtrasti kõikvõimalikke teisisi kirjandusteoseid, nii et tsitaadinärv peab alati are olema.

Ja lõpuks võivad lisaks kõigile neile suurematele küsimusringidele ette tulla veel igasugused piasjad, möödaminnes mainimised, nagu viited argistele tarbeesemetele, nt ajaloolistele tõllatüüpidele, mingil ajal parajasti moes olnud rõivastele või ka ainult rõivadetailidele, teatava lambatõu ninakujule jne jne – kusjuures muuhulgas meenub siin kunagi Kalle Kasemaalt kuulnud vapustav loetelu kaameli kehaosadest, mille sulnidusega võidakse araabia luules võrrelda oma armsama võlusid... Õnneks pole mul neid tõlgetes seni veel ette tulnud, ent kõrva taha on seegi teadmine igaks juhuks pandud. Ja ka praegu, oma analoogiaga juba mõnda aega mänginult, tundub mulle, et ei olegi väga ekslik või vale nimetada seda kõike kokku – suuremat teoreetilist ja ajasturaamistikku koos kõigi nende pisidetetailidega – „tihedaks kirjelduseks”.

* * *

Seni püüdsin visandada seda tekstitagust maailma, n-ö seeneniidistikku, millest tekst on välja kasvanud ja mis suunab ka selle tõlkimisel sõnavalikuid, mõttearendusi, laiemat teoreetilist raamistust, niivõrd kui tõlkija suudab seda kõike üles leida ja edasi anda. Aga kui nüüd katsuda jõuda konkreetsemalt tõlkimise keelelise, tekstilise aspekti juurde – selle juurde, mis viimistletud tõlkesse jõuab ja seal üht- või teistviisi otseselt öeldud on –, siis üks väga oluline aspekt, millest ma kuidagi ei saa niisama mööda minna, on alati lauseehitus ja eriti, nii naljakas kui see ka paistaks, sidesõnad. Sest kui teadus- või filosoofiline tekst on millestki mõtlemise viis, nagu ma eespool pakkusin, siis see tähendab, et mõtteseosed ja arendused – mille edasiandmisel mängivad otsustavat rolli igasugused väikesed sidesõnad, siduvad või rõhutavad või hoopis vaidlustavad adverbid, nagu *however, thereby, thus, nevertheless, while, whereas, indeed* – peavad olema selgelt jälgitavad. Paraku on mõnikord tõlkeid lugedes või toimetades näha, et need on kuidagi lausetest välja poetatud – kas pole tõlkija osanud neile õiget kohta leida või, mis veel hullem, on üldse kogu pika ja keerulise süntaksiga lause juures hätta jäänud ning selle lihtsalt mitmeks osaks lammutanud, tõlkinud ühe liitlause kolmeks lihtlauseks, nii et seostevõrk laiali laguneb ja seal, kus autor ühe mõtte teisest tuletas või teisele vastandas, seisavad tõlkes lihtsalt need kaks mõtet kõrvuti ja enam pole aru saada, mida nimelt ja miks autor selle kõigega öelda tahtis. Lisaks side- ja määrsõnadele kuuluvad sellise sideaine hulka ka ajavormid, mis loovad omakorda suhtevõrke mõtete vahel; ja kogu see grammatiline ja süntaktiline pool tuleks siiski viia sihtkeele grammatilistesse ja süntaktilistesse struktuuridesse nii, et mõtteseosed laiali ei laguneks.

Ka terveks jäetud lausete puhul võib tekkida pentsikuid apse osalausete paigutamisel, kui tõlkija on püüdnud ülihoulikalt jälgida lähtekeele lauseehitust – näiteks

meenub üks mulle mõne aasta eest toimetada sattunud tõlge, kus üldse oli huvitavaid leidusi, aga muuhulgas öeldi näiteks ka, et austus ideaali vastu võib anda „häid põhjuseid igaühele pooldada oma riigi eesmärke, olenemata nende rahvuskuuluvusest või kodakondsusest“... Eesmärkide kodakondsust on muidugi suhteliselt lihtne tekstist välja toimetada – kuid imestama paneb küll, kuidas tõlkija ise sellise lause truusüdamlikult arvutisse suutis tippida.

Sama kehtib loomulikult ka lõikude ja kogu teksti tasemel – side- ja määrsõnad seovad sageli järjestikusi lõike või viitavad koos olulise märksõnaga tagasi mõnele varasemale lõigule, seovad ja ühendavad kogu teksti terviklikuks mõttearenduseks, nii et naljatamisi võiks isegi öelda, et filosoofia või teadus on sidesõnad – näitavad need ju mõtte kulgemist, ilma milleta tekst enam endast „millestki mõtlemise viisi“ ei kujutaks.

Seega sõltub tõlke „headus“ kahest võrgustikust: kui teaduslik-teoreetiline, ajastuline ja valdkonnitine taust moodustab justkui seostevõrgu ja seeneniidistiku teksti taga, mille tõlkija sobivate vastete leidmiseks peab enda jaoks tihedalt läbi kirjeldama, siis süntaktilised ja grammatilised vormid moodustavad võrgu teksti pinnal, mis seda koos hoiab ja teeb temast teadusliku või filosoofilise teksti – või laguneb võrk laiali ja kaotab autori mõttereala suurema või vähema verbaalse täpsusega tõlgitud lauseteks, mis kokku ei pruugi öelda midagi või halvemal juhul võivad isegi hakata ütleva autori mõttele vastupidist.

Enne kui lõpetan, tahaksin puudutada veel üht küsimust: kas teadustõlkeid eesti keelde on üldse vaja? See küsimus on ilmselt tingitud aeg-ajalt kostvatest torinatest, et niikuinii pole varsti eesti keelega enam midagi peale hakata, eesti keel mandub tagasi kõõgikeeleks jne – mille samuti pessimistlikuks paarikuks on siiras mure eesti keele edasikestmise pärast. Ma ei püüa prohvetina keele tulevikku ennustama hakata, ent kommenteeriksin omalt poolt küll. Mulle on väga imponeerinud läbi Euroopa ajaloo ikka ja jälle päevavalgele ujunud mõte Utopiast – paigast, kus elu on korraldatud valgustatud ideaalide järgi, nii nagu neid parajasti mõisteti. Sellised ideaalpildid ilmselt ei sobi inimesena elamiseks – Nõukogude Liit oli filosoofiliste printsiipide järgi üles ehitatud riik! –, ent unistamiseks on nad ilusad, ja kui võtta neid tõendina inimeste igatsusest üldise headuse, õigluse ja hariduse järele, siis aitavad nad endalgi seda usku ja lootust säilitada. Mõeldes eestikeelsete teadustõlgete vajaduse üle, leidsin endalegi ootamatult, et võib-olla pole üldse tähtis küsida, kas või kellele. Võib ju olla tõsi, et eesti keel kipub kaotama oma elujõudu, kreoolistuma; võib-olla tõesti hakatakse mitte nii väga kauges tulevikus siingi tegema teadust teistes, näiteks inglise keeles... see võib nii minna, ent mulle ei imponeeri need prohvetid, kes vahest ei taotlegi muud kui võimalust selles kardetavas tulevikus, kus eesti keel enam kõrgkultuuri kanda ei suuda, mõru rahuloluga kraaksatada: „No eks ma ütelnud juba ammu...“ Aga küsimatagi, kas neid tõlkeid vaja on, leidsin, et selliste tekstide tõlkimine on minu jaoks mu oma nurgake Utopias, heade ja valgustatud inimeste riigis.

Ma tõlgin, teadmata ja isegi muret tundmata, kellele või kui kaua neid tekste vaja läheb, sest tõlkimine võimaldab mul tekstide kaudu suhelda inimestega, kes on ühel või teisel moel püüdnud anda oma panuse maailma muutmisel paremaks paigaks; see väljendab mu veendumust, et inimene ei ela ainult leivast, vaid tahab ka lugeda ja mõelda – ja mõtlemine on igatahes alati vajalik, miks siis mitte ka eesti keeles... Tõlkimisest loobumine oleks nagu oma väikese Utopia-nurgakese mahamüümine, ja siis tunneksin end ka materiaalse heaolu juures ikkagi üsna halvasti. Ehkki see on väga isekas põhjendus, tekib selle kõrvalsaadusena tekste – ja mida rohkem neid tekste koguneb, seda suurem näib eesti keele püsivuse võimalus. Teiste sõnadega – tõlkimine iseenesest on mõnus ja huvitav ning mida rohkem ja paremini seda teha, seda paremad on mu meelest välja vaated ka keelele, millesse tõlgitakse.

Et aga eelöeldu lõpunoodina pateetiliselt kõlame ei kipuks, laenan päris viimase sõna George Steinierilt: „Suur tõlge kingib algupärandile selle, mis temas juba olemas oli. See avardab originaali, tuues välja ja nähtavale konnotatsioone, ülem- ja alamtoonide elemente, latentseid tähendusi, sugulust teiste tekstidega ja kultuuridega või määravaid vastuolusid nendega – mis kõik on originaalis algusest peale olemas, kohal, kuid vahest mitte päris väljaöelduna.”⁴

⁴ G. Steiner, Täppiskunst. Rmt-s: G. Steiner, Valik esseid. Tlk T. Pakk. Tallinn, 2008, lk. 41.

TEEKOND TÕLKIJAJA KÄEKÕRVAL: ELVI LUMET

Anu Saluääre intervjuu

Kunagi kirjutasin sellise pealkirja all pisikese ülevaate Henno Rajandi tõlkijateest („Raamatukogu”, 2003, nr 3). Hiljem on hakanud tunduma, et eesti tõkeloo koostamisel oleksid niisugused lühikokkuvõtted eriti teenekate ja pühendunud tõlkijate, oma keel(t)e ja maa(de) tõeliste suursaadikute loominguks üsna vajalikuks eeltöök. On ju küllalt palju ühe-kahe raamatu tõlkijaid, kerge tubase töö otsijaid, juhuslikke läbirändajaid mõnest maast ja mõnest keelest, aga on ka üks eriline kategooria tõelisi entusiaste, kes on teinud tuhandeid lehekülgi kvaliteettõlkeid eelkõige imetlusest mõne maailmanurga ja selle vaimuelu vastu. Need tõlkijad viivad meid teekonnale läbi kultuuriloo, nad ei tõlgi mitte eeskätt viimaseid moeröögatusi ja turumenukeid, vaid järgivad sisemist loogikat, mis võimaldab sügavama huviaga eesti lugejal kaasa elada vastava maa ajaloo ja kirjanduse arengule, tutvuda tema vaimusuuruste ja vaimuväärtustega. Peale Henno Rajandi ja Harald Rajametsa tulevad esimese hooga meelde veel mõned eesti tõkeloo legendid: Georg Meri, Edvin Hiedel, Ott Ojamaa, Arnold Ravel, Henrik Sepamaa, Arvo Alas. Nende tööle on tänaseks juba joon alla tõmmatud ja selle väärtus summa summarum kokku arvatud. Aga on veel avalikkusele suhteliselt tundmatuid (kui palju on neid raamatuhuvilisi, kes loevad tiitellehelt või tiitli pöördelt tõlkija nime?), loomult tagasihoidlikke ja visasid kultuuritõelisi, kes lisavad eesti keelde igal aastal – aastakümnete jooksul – ühe või mitu kaalukat teost, ilma milleta meie kultuuri- ja tõkelugu edaspidi läbi ei saa.

Norra kirjandus on – vahest rohkem kui ühegi teise väikerahva kirjandus – eesti rahvast juba üle saja aasta salapärasel põhjustel ligi tõmmanud. Võib-olla tulebki põhjust otsida eelkõige vahendajate erilisest „nõrkusest” selle maalilise ja müstilise maa vastu, mis algas juba A. H. Tammsaarest (Knut Hamsuni „Viktoria” tõlge 1928) ja August Hankost (seitse Johan Bojeri romaani jpm) ning on jätkunud põlvkonnast põlvkonda tänaseni (Henrik Sepamaa, Arvo Alas, Sigrid Kangur-Tooming, Eha Vain, Maarja Siiner jt).

Elvi Lumet on norra keelest eesti keelde vahendanud 50 teost. Peatselt on ilmumas Fridtjof Nanseni biograafia „Mees ja maailm”.

Miks Norra?

Minu mõtteline teekond Norrasse algas Fridtjof Nansenist. Temast sai väravaavaja, kui lugesin 1960. aastate algul saksa keeles tema Weimaris välja antud põhjaliku elulugu. Teadsin teda seni kui polaaruurijat, kes noore mehena läbis suuskadel Gröönimaa ja püüdis oma laevaga „Fram” jõuda esimesena põhjapoolusele. („„Fram” polaarmeres” ilmus „Maailm ja mõnda” sarjas eesti keeles Henrik Sepamaa tõlkes juba 1959. aastal. – A.S.) Eluloo lehekülgedelt vaatas mulle aga vastu ääretult mitmekülgne inimene: teadlane, poliitik, diplomaat, kirjanik, humanist. Aukartustäratav oli tema tegevus elu teisel poolel, mil ta pühendas kogu oma aja ja jõu pärast Esimest

maailmasõda miljonite hättasattunud inimeste abistamisele. Ta korraldas võõrsile – Venemaale ja Saksamaale – jäänud sõjavangide kojusaatmist, mis oli hiiglaslik ja väga kulukas ettevõtmine. Ta aitas sõjas mööda Euroopat laiali pillutatud ja ilma dokumentideta inimestel kodumaale tagasi pöörduda, püüdis 1920. aastatel Ameerikast ja Euroopa riikidelt meeleheitlikult hankida teravilja ja raha Volga-alade ja Ukraina elanike näljasurmast päästmiseks. Peale kõige muu oli Fridtjof Nansen võtmeisik Norra veretul iseseisvumisel 1905. aastal. Rahvasaadikud pakkusid talle isegi Norra kuningatrooni, kuid ta ütles sellest aust ära, soovides jätkata oma tegevust teadlase-na. See kõik tekitas minus suurt huvi ja imetlust tema vastu, aga ka maa vastu, kus võrsuvad säärased inimesed. Leidsin, et ta pidi kasvama keskkonnas, kus abivajaja toetamine on enesestmõistetav ja kus vabaduseiha ja põlvest põlve edasi kantud mälestus muistsest viikingite kuningriigist hõõgus nagu tuli tuha all.

Tahtsin lisa oma kasinatele teadmistele Norrast. Páris noorena olin usinasti lugenud Põhjamaade, sealhulgas ka norra kirjandust, aga sealsest elust, kultuurist ja ajaloost ei olnud piisavalt põhjalikku pilti kujunenud. Asusin omal käel õppima norra keelt, püüdsin hankida Norra kohta kirjandust nii palju, kui see 1960. aastatel võimalik oli. Minu Norra-õhinas toetas mind väga palju abikaasa, kes kord Moskvas komanderingus viibides „tungis“ tagauksest sisse Norra saatkonda ja tuli sealt tagasi portfellitáie huvitavate materjalidega Norra kohta. Moskvas õnnestus osta ka suur norra-vene sõnaraamat.

1965. aastal lugesin juhuslikult „Rahva Hääles“ teadet, et Ametiühingute Kesknõukogu korraldab esimese reisi Norrassse. Töötasin sel ajal Mõöduriistade Tehases ja läksin süütu lapsesuuga ametiühingust küsima, kuidas ma saaksin selle reisi kaasa teha. Ja juhtus tõeline ime, mind pandi nimekirja ja ma sõitsin. Sel reisil sain Norra giidilt kingituseks raamatu „Perler i prosa“. Välismaa raamatute Nõukogude Liitu toomine oli muidugi keelatud ja nii tõin selle üle piiri põue peidetuna. Sellest samast novellivalimikust tegin hiljem 5–6 novelli proovitolkeks ja esitasin need kirjastusse „Eesti Raamat“ Arnold Ravelile. Sellest saigi alguse kogumik „Norra novell“, mille koostaja ma olin. Pidasin tollal kirjavahetust paljude norra autoritega, kes kõik meie palvele lahkesti vastasid ja saatsid oma teoseid. Teised tõlkijad olid Arnold Ravel, Henrik Sepamaa ja Arvo Alas. Antoloogia ilmus 1976. aastal.

Paljud on küsinud, kuidas mina, hariduselt keemik, hakkasin tõlkima. Tõsi, olin saanud keemia-alase hariduse, aga ma ei olnud kirjandusekaugse inimene. Olen üles kasvanud kodus, kus kirjandus oli au sees, kus loeti väga palju ja ka arutati palju loetu üle. Sellepárást julgisingi mõelda norra kirjanduse tõlkimise peale, et selle kaudu tutvustada Norrat ka teistele ja siduda end sel moel pidevamalt maaga, mis jársku mulle nõnda palju tähendas. 1920.–1930. aastatel anti norra kirjandust Eestis páris palju välja ja see oli armastatud lugemismaterjal, nagu Põhjamaade kirjandus üldse. Vahe tekkis sisse Teise maailmasõja ajal ja sõjajárgsetel aastatel. Siis ilmus Lááne-Euroopa kirjandust üldse väga valikuliselt. 1950. aastate teisel poolel olukord siiski paranes.

Suure töö tegi ära Henrik Sepamaa. Minu esimene tõlge ilmus 1970. aastal. See oli Anne-Cath Vestly lasteraamat „Kaheksa väikest, kaks suurt ja veoauto“.

Sinu tutous eesti kirjanduse suursaadikuga Norras, Turid Farbreddiga, sai alguse 1980. aastatel.

Turid ilmus Eestisse eesti keelt õppima 1982. aastal ja ta on jäänud pikkadeks aastateks asendamatuks kontaktisikuks, kelle kaudu ma saan pidevalt uut informatsiooni Norra kirjanduselust ja kes on mind aidanud paljude tõlkeprobleemide lahendamisel. Olen talle suure tänu võlgu.

Tuletame lugejale natuke meelde norra kirjanduse ajaloolist kulgu.

Võib öelda, et norra kirjandus sai alguse juba viikingiajal. Poeesia oli viikingite kuulsuse suurendamise üks tähtsamaid vahendeid. Kuid värssse ei loonud ainult skaldid, kes oma lauludes ülistasid peaaesjalikult kuningaid, vaid see oli levinud ka lihtrahva hulgas. Legend räägib, et kui kuningas kohtas mõnd kalurit, siis kõnetas ta teda värsivormis ja kalur vastas talle samamoodi. Kuid midagi ei pandud kirja, enne kui koos ristiusuga jõudis Põhjamaadesse ka tähestik. See oli 1100. aasta paiku. Seni levisid lood, suguvõsapärimused ja skaldide värssid suuliselt ja neid anti edasi põlvest põlve. Selleaegsete inimeste suhteid, mehe ja naise armastust on norra kirjanduse klassik Sigrid Undset jõuliselt kujutanud „Jutustuses Mõõga-Ljotist ja Vigdisest“, mis on ilmunud ka eesti keeles. (Esimene tõlge ilmus „Virumaa Teataja“ jutulisas 1937. aastal pealkirjaga „Tugevam surmast“, Elvi Lumet tõlkis raamatu „Klassikaliste lugude“ sarja 2002. aastal. – A. S.)

XIV sajandi lõpul astus Norra liitu Rootsiga ja seejärel ka Taaniga. 1536. aastal võeti Taani kuninga ja riiginõukogu otsusega Norralt iseseisva kuningriigi staatus ja ta alistati Taanile, 1814. aastal loovutas aga Napoleoni sõdadest nõrgestatud Taani Norra Rootsile. Sõlmiti personaalunioon, algul kui kahe võrdse riigi vahel, kuid hiljem kujunes välja Rootsi selge ülemvõim. Sajandi lõpul kasvasid norra rahva hulgas rahulolematust ning tung iseseisvusele. Raskete läbirääkimiste tulemusena surusid norralased 1905. aastal oma tahtmise läbi ja Norrast sai taas iseseisev kuningriik. Iseseisvumisliikumise eesotsas seisis Bjørnstjerne Bjørnsoni kõrval Fridtjof Nansen, kellest sai vabanenud Norra esimene suursaadik Inglismaal.

Taani ülemvõimu ajal soikus rahva vaimuelu ja kui see XIX sajandi teisel poolel elavnes, siis lausa plahvatuslikult. Tõusid esile Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson, Knut Hamsun. Ibsenist sai kiiresti maailmanimi, veidi hiljem ka Hamsunist ja Sigrid Undsetist, eeskätt tänu triloogiale Kristiina Lauritsatütrest. Järgnesid Jonas Lie, Alexander Kielland, Johan Bojer, Olav Duun, Trygve Gulbrandsen. Hilisematel aastatel Tarjei Vesaas, Johan Borgen, Cora Sandel, Sigurd Hoel, Jens Bjørneboe ja veel palju teisi.

Aga mitte ainult kirjandus ei ärganud Taani võimu alt vabanenud Norras ellu. XIX sajandi teisel poolel said tuule tiibadesse ka maalikunstnik Edvard Munch ja helilooja Edvard Grieg. Maailmanimeks tõusis Fridtjof Nansen.

Ka tänapäeval on hulk norra kirjanikke rahvusvaheliselt läbi löönud. Nimetaksin neist ainult mõnd: Ketil Bjørnstad, Linn Ullmann, Per Petterson, Herbjørg Wassmo, Jostein Gaarder, kelle kõigi looming on jõudnud ka Eestisse. Nad on eripalgelised loojad, kel on öelda oma sõnum, mis puudutab paljusid, olenemata rahvusest või elupaigast. Ja nad kirjutavad hästi.

Kuidas üldiselt hinnata norra kirjandust? Tänapäeva norra kirjanduse kohta on võhikute hulgas käibel irooniline lühikokkuvõte: „Mees läheb koeraga märke/mere äärde/metsa, on udu, saabub öö, hommikul leitakse mees (või koer, või mõlemad) pooduna“. Depressiivsus?

Omamoodi põhjamaine tõsiduse ja raskemeelsuse vaim hõljub selle kohal küll, eriti võib seda öelda vanema kirjanduse kohta. Omal ajal räägiti isegi erilisest Skandinaavia jutustamisstiilist. Kas ei tulnud see siiski tõlkimisest, kui püüti edasi anda skandinaavia keeltele omaseid lausekonstruktsioone? Tänapäevases eesti keeles võiksid näiteks Ibsen ja Hamsun kõlada pisut teisiti. Uuemal ajal on tõlgitud vaid paar Hamsuni teost. (Nobeli laureaate sarjas on välja antud „Rändur mängib sordiiniga“ ja „Sügistähe all“ Enno Turmeni tõlkes ning „Aga elu kestab“ Elvi Lumeti tõlkes samas sarjas 2012. aastal. – A.S.)

Nii nagu norralaste elus, on ka norra kirjanduses tähtis koht suurejoonelisel loodusel. Kaljumägedelt alla tormavad vahutavad veejoad, tumedad salapärased kuu-semetsad ja majesteetlikud fjordid mõjutavad tahes-tahtmata nende keskel elavaid inimesi. Vahel omandab loodus isegi tegelase mõõtmed.

Tänapäeva norra kirjandus on tublisti rahvusvahelistunud. Elu on kolinud linnadesse ja ka maaelu on sageli linnastunud ehk „industrialiseerunud“, kui nii võib öelda. Isegi lehmad on lüpsirobotiga ära harjutatud. Ja linna probleemid on rohkem üleilmsed. Rahulolematus eluga, hingevalu, maailmavalu. Kõike seda kohtab ka norra kirjanduses. Iseloomulik on siin näiteks Dag Solstad' looming, keda on meile vahendanud Sigrid Tooming. Kuid norra kirjandusele on iseloomulik ka hea huumor, nii nagu sellel on oma kindel koht norralaste omavahelises suhtluses. Lõbusa aasimiseta ei saa kohe kuidagi läbi.

Head kirjandust on palju ja alati pole kerge tõlkimiseks valikut teha. Mulle on abiks olnud norra ajakirjanduses avaldatud arvustused ja hinnangud ja muidugi NORLA (asutus, mis tegeleb norra kirjanduse levitamisega välismaal) informatsioon. Kasulikku teavet, sageli koos raamatu eksemplariga, toovad ka kirjastuste esindajad rahvusvahelistelt raamatumessidelt.

Kas Sigrid Undset ja tema looming on olnud oma hingele kõige lähedasemad?

Sigrid Undsetiga, kes on üks kolmest Norra Nobeli auhinna laureaadist, algas minu lähedasem kokkupuude „Kristiina Lauritsatütred“ kaudu. Minult telliti uus tõlge, sest 1930. aastatel ilmunud Ernst Raudsepa tõlget peeti keeleliselt vananenuks. Kõik kolm köidet ilmusid 1989. aastal. See romaan ei ole ainult haarav armastuslugu, vaid teose väärtuseks on kahtlemata ka keskaegse Norra eluolu, kommete ja kultuuri tõepärane kirjeldus. Romaani kirjutamisele eelnes suur töö arhiivides ja põhjalikud konsultatsioonid. Kogu triloogia kirjutamise vältel hoidis Sigrid Undset pidevat kontakti ajaloolastega, otsides kinnitust oma teadmistele. Nii kolmeköitelise „Kristiina Lauritsatütred“ kui ka teise keskaegset elu käsitleva suurromaan, diloogia „Hobulahe Olav Audunipoeg“ ja „Olav Audunipoeg ja tema lapsed“ eest pälvis ta 1928. aastal Nobeli kirjandusauhinna. See anti talle keskaegse elu suurepärase kujutamise eest. Saadud raha annetas kirjanik fondile, mis pidi asutatama, et toetada peresid, kus kasvab vaimse puudega laps. Ka tal endal oli vaimse puudega tütar, mistõttu sellega seonduvad probleemid olid talle teada. Ülejäänud summa annetas ta Norra Kirjanike Liidule kirjanike toetuseks.

Mul on olnud õnn ja võimalus tõlkida põhiline osa Undseti romaaniloomingust (kokku 12 romaani – A.S.), olen süvenenud tema mõttemaailma, imetlenud tema inimesetundmist, saanud targemaks mitte ainult selles, mis puutub keskaegset elu ühel Põhjamaal, vaid mõistnud sedagi, et inimestevahelisi sidemeid ei saa lõplikult ka mõõgaga läbi raiuda ja et inimeste südamed jäävad muutumatuks läbi aegade.

Eestis on 11-aastase vahega välja antud kaks Sigrid Undseti elulugu: 1999. aastal ilmus kirjastuse „Kunst“ väljaandel Tordis Ørjasæteri „Inimeste südamed“ ja 2010. aastal andis kirjastus „Tänapäev“ välja Sigrun Slapgardi „Kirjanduskuninganna“. Viimane neist on mahukam, autoril on olnud kasutada rohkem algallikaid ning selles on pööratud ka suuremat tähelepanu kirjaniku isiklikule elule ja tema tegevusele Teise maailmasõja ajal Ameerika Ühendriikides, kus ta viibis aastatel 1940–1945 maapaos. Kõnede ja ajaleheartiklite kaudu pidas ta lakkamatut võitlust kodumaa vabastamise eest Saksa okupatsiooni alt. Pärast Norrasse tagasipöördumist ta enam peaaegu ei kirjutanud. Tervis oli halvenenud. Ta suri 1949. aastal kuuekümneme seitsme aastasena. Tema kolmest lapsest olid selleks ajaks siitilmast lahkunud juba kaks, vanem poeg hukkus sakslase kuuli läbi sõja esimestel päevadel. Tütar suri suure sõja eelõhtul. Elus oli veel ainult noorem poeg. Sõja ajal oli surnud ka tema lahutatud mees, maalikunstnik Anders Castus Svarstad.

Sigrid Undseti elulugu ei jää millegi poolest maha heast ilukirjandusteosest. Selles on sooje inimlikke tundeid, elus edasijõudmise püüdu, õnneigatsust, aga ka traagilisi saatuselööke. Varju ei jää kirjaniku tumedamad küljed, eriti kõrkus, mida ta isegi tunnistab oma kõige negatiivsema iseloomujoonena.

Ma ei oska öelda, kas Sigrid Undseti looming on mulle kõige hingelähedasem. Tema teemad on muidugi igavesed ja ma oletan, et tema teosed jäävad püsima, olenev mata ajast. Iga raamatut tõlkides elad paratamatult sellesse sisse, võtad selle omaks,

samastud tegelastega. Neist saavad teatud ajaks su pereliikmed. Siis tulevad jälle uued inimesed.

Norra suurmehed: Munch, Hamsun, Grieg, Nansen?

Need kõik on maailmanimed, kelle elulooraamatuid on mul olnud võimalus tõlkida. Nanseni elulugu on hetkel veel kirjastuses toimetamisel, loodetavasti ilmub see käesoleval aastal. Kõigi nende biograafiad olid mulle kui tõlkijale maiuspalaks. Suurvaimu keerulisse, vastuoluderohkesse, suurte tõusude ja ka mõõnadega elukäiku süvenemine on kaasakiskuv ja vaimselt rikastav.

Knut Hamsun avaldas mõju mitmele kirjanike põlvkonnale. Teda on kõrgelt hinnanud Henry Miller, Thomas Mann, Hermann Hesse. (Kaheldamatult ka Tammsaare. Ega ilmaasjata ole otsitud ja leitud „Kõrboja peremehest“ ja „Tõest ja õigusest“ Hamsuni jälgi. – A.S.) Teine Nobeli laureaat, Isaac Bashevis Singer, pidas Hamsunit kogu nüüdiskirjanduse isaks. Teise maailmasõja ajal asus ta pooldama Hitleri ideid ja toetas oma väljaastumistes natsismi ideoloogiat. Ta nägi Norra tulevikku Suur-Saksamaa „kaitsva tiiva“ all, soovides enda arvates oma maale ja rahvale ainult head. Sellepärast sai Norra kõige hinnatumast kirjanikust, kes selleks ajaks oli juba üle kaheksakümne aasta vana, oma sünnimaal vihatud ja äratõugatud vaimusuurus. Aga aeg parandab haavad. Nüüdsel ajal ilmuvad Hamsuni teosed jälle nii Norras kui ka mujal maailmas. Tõelise kirjanduse võim on suur. Jõukatsumises poliitikaga võidab lõpuks siiski kunst. Elulooraamatu „Kirjanik ja diktaator“ autor on Ingar Sletten Kolloen, kes on töötanud ajakirjanikuna, kirjastuses toimetajana ning kirjutanud rea elulugusid.

Edvard Munch oli ammendamatu loova jõuga maalikunstnik, kelle menu kunsti maailmas kestab tänapäevani. Kuid Edvard Munchi tee Parnassile ei olnud okasteta. Kaua aega ei mõistetud teda, oli neid, kes nimetasid tema hingelisi paljastusi plätserdusteks. Kuid lõpuks tuli ka üldine tunnustus. Tema kunsti hakati pidama ajastu võrdkujuks. Mõeldes tagasi oma viimastele suurtele näitustele 1920. aastatel, ütles ta tänutundes: „Kui palju au, kui palju mõtteid pühendati mulle.“ Oma elu pühendas Munch täielikult kunstile, loobudes isiklikust elust, armastusest, perekonnast. Munchi elulooraamatu autor Atle Næss püüab avada müüti sellest üksildasest kunstigeeniusest.

Fridtjof Nanseni maailmakuulsusele pani aluse suurt tähelepanu äratanud suusaretk üle Gröönimaa ja katse triivida laevaga „Fram“ põhjapoolusele. Kuid Nanseni tõeline suurus avaldus hoopis tema hilisemal eluperioodil, aastatel pärast Esimest maailmasõda, mil ta pühendus humanitaartööle. Seal, kus teised nägid poliitikat, nägi Nansen inimesi, kes ootasid halastust. Nansen pidas kõnesid, esines abipalvetega kõrgete riigipeade ees, kelle ukсед olid talle avatud juba „Frami“ retkest peale. Kahjuks nõudis humanistlik tegevus temalt kõrget hinda. Kannatas perekond, samuti tuli loobuda teadustööst, mille juurde ta kogu hingest tagasi kippus.

Fridtjof Nanseni haarava eluloo on kirjutanud Oslo ülikooli lektor Carl Emil Vogt. See on avameelne raamat mehest, kes ei sammunud ainult võidult võidule, vaid kel tuli tunnistada ka lüüasaamisi. Nansen oli vastuoluline isiksus. Tema iseloomus löi välja ka negatiivseid jooni, eriti noores eas. Tema varjamatu enesekesksus ja üleolekutunne teistest tuli eriti esile „Frami” ekspeditsiooni juhina. Kui ta koos ühe kaaslasega „Framilt” lahkus, et suuskadel poolusele jõuda, tundsid mahajääjad suurt kergendust. Meeskond oli väsinud tema õpetussõnadest ja kõigesse sekkumistest. Nii et oma hilisemas tegevuses näitas Nansen end hoopis teisest küljest.

Edvard Griegi muusikat mängitakse tänapäevani maailma kontserdisaalides. Ketil Bjørnstad, kes ise samuti muusikat loob, on osutunud väga õigeks autoriks tema eluloo kirjutamiseks. Raamat „Ballaad g-moll” räägib Griegi kujunemisest heliloojaks, tema perekonnast, tema kooselust lauljanna Nina Griegiga. Bjørnstad on dokumentaalsele alusmaterjalile tuginedes kirjutanud eluloo romaani vormis. Tagapõhjaks on kultuuriliselt alles pead tõstva Norra, aga ka Euroopa muusikaelu XIX sajandil. Juba esimestest lehekülgedest peale oli arusaadav, et tegemist on tõeliselt hea kirjandusega.

Ketil Bjørnstad?

Griegi eluloo väga tundliku sulega autor on tänapäeva üks silmapaistvamaid ja omapärasemaid norra kirjanikke, lisaks veel tunnustatud džässpianist ja helilooja. Nii tema tekstid kui ka tema muusika on hingestatud ja mõtterikkad. Ta ei häbene olla emotsionaalne. Ka tema raamatute tegelased on tundeinimesed, kaunishinged, kes püüdlevad kõrgemate vaimsete väärtuste poole ja kes sageli ei leia mõistmist meie üpriski kalestunud maailmas. Peale Griegi eluloo olen eesti keelde tõlkinud veel kaks tema raamatut. Üks neist on „Liv Ullmann – elujooned”, mis kujutab endast vestlusi tuntud näitlejannaga ja kus on ära toodud ka katkeid Liv Ullmanni päevikutest. Need kaks on hingesugulased. Nende vaadetes elule ja kunstile on palju ühist. Kuid see ei tähenda, et nende vaated ja seisukohad üksikasjades lahku ei läheks. Nende dialoog kutsub kaasa mõtlema. Kolmas Bjørnstad’ raamat, mille ma olen tõlkinud, on romaan „Muusikale”. Nagu pealkiri ütleb, kõneleb see muusikast, noortest muusikutest, kontsertpianistideks pürgijatest. Muusika kõrval räägib raamat ka noorte omavaheelistest suhetest, esimesest armastusest, vastakatest tunnetest, rivaalitsemisest.

Kas seda raamatut oli raske tõlkida – ikkagi muusika?

Lugeda ei ole seda raske. Raamatu sõnastus on voolav, loogiline, selles on parasjagu pinget, mis tõukab edasi lugema. Minul kui inimesel, kelle suhe muusikaga piirdub selle kuulamisega, ei olnud raamatu tõlkimine muidugi kõige kergem ülesanne. Aga püüdsin anda endast parima. Läänud aastal Tallinnas toimunud kirjandusfestivalil „HeadRead” kohal viibinud Ketil Bjørnstad andis kontserdi Mustpeade majas, meie

publik sai kuulda tema hingeminevat ja tundeküllast esitust klaveril. Sellest jäi nii võimas mulje, et seda ei oskagi sõnadesse panna. Tutvumine autori endaga oli väga meeldiv, lausa unustamatu. Nüüd olen alustanud „Muusikale” järje tõlkimist, selle pealkirjaks on „Jõgi” ja tegevus toimub aastapäevad pärast esimese osa lõppu.

Kas ei peaks tõlkima ka Ibseni suurbiograafia?

Mõni aasta tagasi ilmunud Ivo de Figueiredo kaheköiteline Ibseni elulugu on Norras väga kõrgelt hinnatud ja kindlasti vääriks tõlkimist. Aga selle kogumaht on üle 1100 lehekülje. Kas leidub piisavalt ostjaid, nii et mõni kirjastus riskiks seda välja anda? Kahtlane.

Midagi eriti mehist – „Ra” ja Thor Heyerdahl?

Särava kirjamehena jäädvustas Thor Heyerdahl oma seiklusrikkad Atlandi ookeani ületamised vaimukalt raamatus „Ra”. Nagu ta oli varem jäädvustanud seilamise Lõuna-Ameerikast üle Vaikse ookeani Polüneesiasse balsapuust parvel „Kon-Tiki”. „Ra” tõlkimine oli paras pätkel, eriti papüüruslaeva ehitamise kirjeldus. Aga indu aitas üleval hoida raamatu üldiselt optimistlik toon ja teravmeelne tekst. Tänu praegu Tallinnas linastuvalle „Kon-Tiki”-filmile¹ on ka Thor Heyerdahli esimene ookeani ületamise retk meie ajakirjanduses jälle päevakorda kerkinud. („Kon-Tiki” raamatu tõlkis Henrik Sepamaa juba 1957. aastal. – A.S.) Kas Heyerdahl tõestas midagi või ei tõestanud? Selle üle käivad vaidlused teadlaste vahel „Kon-Tiki” retkest peale kuni tänase päevani. On teadlasi, kelle uuringud tõestavad, et Polüneesia asustasid Aasiast pärit inimesed. Kuid ka nemad ei välista, et võis olla kontakte rahvaste vahel üle Vaikse ookeani, sest nad leidsid nagu Heyerdahligi, et polüneeslastel on Lõuna-Ameerika rahvastega ühiseid geene. Igal juhul tõestas Heyerdahl, et ka eelajaloolisel ajal oli võimalik nii lihtsa sõiduriistaga ookeani ületada ning demonstreeris koos oma meeskonnaga, kuidas see toimus.

2000. aastal ilmus „Loomingu Raamatukogus” Cora Sandeli klassikaline „Krane kohvik”. Norra kirjanduses on naised, naise õigused ja naisõiguslus alates Ibsenist ja Amalie Skramist alati au sees olnud. Sa oled peale Undseti tõlkinud veel märkimisväärse hulga naiskirjanike teoseid. Liv ja Linn Ullmann?

Minu kokkupuude Liv Ullmanniga on olnud ainult Ketil Bjørnstad’ raamatu kaudu, kus on katkeid Liv Ullmanni päevikutest. Tõlkinud olen Liv Ullmanni ja Ingmar Bergmani tütre Linn Ullmanni loomingut. Ta on arvestatav kirjanik, ja mitte ainult

¹ „Kon-Tiki” linastus Eestis alates 16.08.2013. Toim.

Norras. Üks tema põhiteemasid on inimese hingeüksindus tänapäeva ühiskonnas. Ta on leidlik kirjanik, elutark ja sädelevalt humoristlik. Tema lauseid on hea lugeda. Oma romaanis „Halastus” on ta lahanud isegi nii tõsist ja ülitundlikku teemat, nagu seda on eutanaasia. Ta kirjutab seal tõest ja valest, väikestest märkamatutest reetmistest. Linn Ullmann on kuulsate vanemate varjust välja astunud ja leidnud oma tee, teinud endale nime. Olen tõlkinud eesti keelde tema kolm romaani: „Enne kui sa uinud”, „Hüvastijätt Stellaga” ja „Halastus”. Eesti keeles on ilmunud ka tema tuntuvalt omaelulooline romaan „Õnnistatud laps”. Selle tõlkis Maris Kuuda.

Herbjørg Wassmo ja Anne B. Ragde?

Herbjørg Wassmo on tuntumaid ja armastatuimaid tänapäeva norra kirjanikke. Tema raamatuid on tõlgitud 26 keelde, sealhulgas ka eesti keelde. Ta on norra nüüdiskirjanduse enim loetud kirjanik. Peale romaanide on ta kirjutanud ka jutustusi, kirjaniku- teed alustas luuletajana.

Tema peateosteks loetakse kaht triloogiat. Esimeses neist, kuhu kuuluvad „Pime- da klaasverandaga maja”, „Hääletu ruum” ja „Marraskil taevas”, on peategelaseks teismeline tüdruk, kes on langenud oma kasuisa seksuaalsete rünnakute ohvriks. Tri- loogia viimases osas loovad püüd eluraskustest võitu saada ning igatsus hingeso- o- juse ja armastuse järele ohtliku pingevälja, selle osa eest pälvis kirjanik 1987. aastal Põhjamaade Nõukogu kirjandusauhinna.

Teise triloogiasse kuuluvad „Dina raamat”, „Õnne poeg” ja „Dina pärandus”. Dina on tugev, võimuahne ja teojõuline, peaaegu demonlik naine, kes ei kõhk- le teiselt inimeselt elugi võtmast. Norra kirjanduses on ta kindlasti täiesti ainulaadne naiskuju. Ta on vastuoluline inimene. Temas on julmust, mille tõukel ta paneb käe teise inimese elu külge, kui see talle kasulik on. Teisest küljest on temas armastust ja hoolivust nende vastu, kes talle midagi tähendavad. Pärast pikemaajalist viibimist Saksamaal pöördub ta tagasi koju Põhja-Norrasse. Ta on niisama enesekindel ja do- mineeriv nagu ennegi, aga kodukohta naasnuna rakendab ta oma energiat teisiti. Ta käivitab rea uusi ettevõtmisi, mis on kasuks tervele kogukonnale. Arvustajad on pi- danud Dinat ürgnaise ja moodsa kapitalisti ristandiks. Raamatu põhjal on tehtud ka film pealkirjaga „Mina olen Dina”.

Herbjørg Wassmo on pulbitseva fantaasiaga kirjanik. Tema proosatekstitid on poee- tilised, täis kauneid metafoore, üllatavaid võrdlusi, varjamatu on tema kiindumus Põhja-Norrasse, kus ta on sündinud ja pikka aega elanud. Ta on kirjutanud suureks selle maanurga kaugel põhjas, kus suvise keskööpäikese helendus ja lõputust talvepi- medusest sündiv must masendus on inimestesse oma kustumatu jälje jätnud. Kõigis ta raamatutegelastes on midagi eripärast. Eesti keelde on tõlgitud üheksa tema raa- matut. Ühegi teise autori puhul ei ole lugejad pöördunud minu poole küsimusega, kas ta on kirjutanud juba järgmise romaani ja kas ma ikka ka selle eesti keelde tõlgin.

Anne B. Ragde oli avaldanud juba rea raamatuid, saanud noorsoole mõeldud Sigrid Undseti eluloo eest Norra kõrgeima kirjandusauhinna Bragepriseni, kui jõudis romaanitrioloogia „Berliini paplid“, „Erakvähid“ ja „Rohelised aasad“ kirjutamiseni. Need ilmusid Norras aastatel 2005–2007. See triloogia kujunes murdepunktiks tema loomingus, tõeliseks läbilöögiks nii kodumaal kui ka välismail. Raamatud tõlgiti paljudesse keeltesse, sellest tehti Norras teleseriaal, mis kogus rekordarvu vaatajaid. Anne B. Ragdel on eriline anne kirjeldada kaasakiskuvalt ja värvikalt tavapärast elukeskkonda ja selles toimetavaid tavalisi inimesi. Sündmustik, mille ta loob, on täis ootamatusi, ettearvamatuid lahendusi. Ta loob väljendusrikkaid pilte miljööst, ka argipäevadest. Talle ei ole probleem teha huvitavaks ka kõige lihtsama töö tegija. Tema keel on nõtke ja särav. Ta on saanud ka auhinna hea keelekasutuse eest.

Anne B. Ragde loomingust olen tõlkinud neli romaani, peale triloogia ka ühe tema viimaseid romaane „Ma teen su nii õnnelikuks“. See kirjeldab elu ühe korteriühistu trepikojas 1965. aasta Norras. Vaimuka jutustajana annab Anne B. Ragde edasi täpse pildi ajastust, mil Norra oli heaoluühiskonna hiilgepäevade ootel. Küllap ka meie korteriühistute elanikele leidub seal üht-teist tuttavat.

Nendest, keda veel ei ole tõlkinud?

Ühte kindlat raamatut, mille tõlkimine mul eriliselt painaval moel südame peal oleks, ei oska ma nimetada. Aga selles, et norra kirjanduses on veel palju eesti keelde tõlkimist väärivaid raamatuid, ei ole ka kahtlust. Veel on heas vormis vanem ja keskmine kirjanike põlvkond ning pidevalt tuleb juurde uusi noori eripalgelisi sõnaseadjaid. Nad on edu saavutanud, neid tõstab esile ajakirjandus ja nad on pälvinud auhindu. Norra kirjanikud on 1964. aastast alates, kui Põhjamaade Nõukogu kirjandusauhind asutati, võitnud selle kümnel korral. Neist viis on ka eesti keelde tõlgitud: Tarjei Vesaasi „Jäälöss“ (LR, tlk Henrik Sepamaa), Herbjørg Wassmo „Marraskil taevas“ (Eesti Raamat, tlk Elvi Lumet), Øystein Lønne „Mida me täna teeme“ (LR, tlk Elvi Lumet), Lars Saabye Christenseni „Poolvend“ (Varrak, tlk Maarja Siiner), Merethe Lindstrømi „Vaikuse päevad“ (Eesti Raamat, tlk Riina Hanso). Aga kindlasti ei ole põhjust teha valikuid vaid auhinnasaajate hulgast. Pjedestaalile mahub ju ainult üks. Ülejäänute seas on sageli sama häid ja vahel veelgi paremaid autoreid. Eestis on häid noori tõlkijaid, nii et nende tulevik ei tohiks sugugi tume olla.

MITMEKORDNE LUULE

Ülevaade tõkeluulesarjast „Ninniku Raamatukogu”

MARILIIN VASSENIN

2001. aastal loodi Hasso Krulli ja Kalju Kruusa (kelle on nüüdseks välja vahetanud Carolina Pihelgas) eestvedamisel tõkeluulet vahendav võrguajakiri „Ninniku”. Sellele tänuväärt ettevõtmisele lisandus 2003. aastal „Ninniku Raamatukogu”, taskufor- maadiliste tõkeluuleraamatute sari.

Ajakirja nimi – „Ninniku” – tähendab jaapani keeles küüslauku. Nii nagu see tervistava toimega India päritolu köögivili on eelarvamusi ületades levinud kõigile mandritele, nii on ka luuletõlkeajakirja taotluseks ületada keelelised ja kultuurilised piirid, vahendades peamiselt kaasaegset luulet, mille hulgas on nii „staarautorite” kui ka vähem tuntud luuletajate tekste. Oma koht on siiski eelnevate sajandite klassikalgi: näiteks on ajakirjas ilmunud Charles Baudelaire’i, Rainer Maria Rilke jt luuletuste tõlkeid.

„Ninniku Raamatukogus” oli 2013. aasta alguseks ilmunud 11 nimetust 11 autorilt. Kõigi autorite sünniaasta jääb XX sajandisse. Riikidest on esindatud (autorite sünnimaade järgi) Ameerika Ühendriigid, Eesti, Venemaa, Norra, Tšiili, Jaapan, Hiina, Soome, Itaalia, Kanada ja Palestiina; keeltest araabia, itaalia, inglise, rootsi, norra, hispaania, jaapani, hiina, vene ja võru.

Üheksal juhul on tegu valikkogudega, mis pakuvad esmatutvuse jaoks küllaltki ammendava ülevaate vastava autori loomingust. Erandiks on vaid Pablo Neruda „Kapteni laulud” – esimene Neruda luulekogu, mis ilmub eesti keeles tervikuna, ning Claes Anderssoni „Külm on, tuli lahti”, mis sisaldab autori kuut viimast luulekogu.

Tõkeluulesarjadest Eestis

„Ninniku Raamatukogu” on kõige pikemalt ilmunud tõkeluulesari kaasajal, kuigi mitte kõige mahukam. 27 nimetusega (ESTER-i andmeil) juhib Arvo Valtoni kureeritav sari „Väikeste rahvaste suur kirjandus”, mis vahendab soome-ugri luulet. Ka Tartu Ülikooli kirjastus annab välja tänapäevast luulet vahendavat sarja „Kaasajaluule”, mis tutvustab peamiselt praegusel hetkel kirjutavaid poeete, enamasti romaani kultuuriruumist. „Kaasajaluule” ei ole siiski pelgalt tõkeluulele pühendatud sari, sest autorite seas on ka näiteks Mari Vallisoo valikkogu.

„Ninniku Raamatukogu” erineb neist kahest eelkõige seetõttu, et sarjal puuduvad kindlad püüdlused tutvustada mingit teatud osa luulest, kuigi rõhk on eelkõige kaasaegsel luulel. Sarja autorite (ja teoste) valikut võiks nimetada teatud mõttes orgaaniliseks, sest valik on välja kasvanud enamasti kellegi isiklikust huvist või sümpaatiast.

See muudab sarja väga elujõuliseks, kuna näiteks tõlkijate puhul, kes kirjutavad ka ise, on näha, kuidas „Ninniku Raamatukogusse” tõlgitud autorid on kujundite või ideede kaudu mõjutanud nende endi loomingut ja jõudnud seeläbi ka laiemasse kultuuriteadvusse.

„Ninniku” hoiakutest: kaks lähenemist luule tõlkimisele

Luule tõlkimisele võib läheneda kahte moodi: läbi kaotusvalu, keskendudes kõigele, mida ei saa tõlkides üle tuua, või läbi avastamisrõõmu, nihutades tähelepanu originaali-tõlke suhtelt tõlkele endale ja selle suhetele teiste tekstidega kultuuriväljas.

Esimene võimalus on kuulutada luule tõlkimine põhimõtteliselt võimatuks ettevõtmiseks (tuletagem kas või meelde Robert Frosti laialt levinud ütlust, et luule on see, mis tõlkes kaduma läheb), kuna ideaalne, absoluutselt ekvivalentne tõlge, mis annaks algteksti-truult edasi kõigi tasandite elemente (sisu, vormi, kõla, rütmi, assotsiatsioone), on utoopia. Ometi räägib praktika teist keelt – luulet siiski tõlgitakse, ja väga edukalt. Ei kujutaks vist keegi ette maailma, kus saaksime Baudelaire'i või Pessoad lugeda ainult siis, kui oskaksime vajalikul määral prantsuse või portugali keelt.

Sellist võimetusetunnet võib tekitada asjaolu, et luuletekst on enamasti tugev tekst, kus eri tasandid on lahutamatult läbi põimunud. Mida lähemalt teksti loetakse ja mida rohkem elemente arvesse võetakse, seda enam võib tekkida tunne, et sarnast, samamoodi toimivat süsteemi, mis omaks sihtkeeles sama mõju, on võimatu taasluua.

Märt Väljataga arvab, et luule tõlgitamatuses rääkides peetakse ilmselt silmas luulekeele materiaalsust, seda, et luulekeele puhul varjutab eksemplifikatsioon denotatsiooni¹, kui kasutada Nelson Goodmani stilistikaalaseid termineid. Iga sõna **tähis**-**tab** midagi (denotatsioon) ja **on** midagi (eksemplifikatsioon). Nt sõna „öö” denoteerib päikseloojangule järgnevat aega ja eksemplifitseerib (materiaalselt) midagi öökima-ajavat. Väljataga märgib: „Luule tõlkimises on raske saavutada ideaalset „adekvaatsust” kõigil tasanditel. [...] Alati tuleb täpsus mingil tasandil ohverdada teise tasandi täpsusele. Üldine tava on säilitada denotatsiooni täpsus ning eksemplifikatsiooni adekvaatsus meetrika tasandil.”² Ta nendib ka, et meie tõlketraditsioon peab luule materiaalsest küljest esmajoones säilitamisväärsaks meetrikat või nõudlikumal juhul rütmi, ning et see ongi Ain Kaalepi poolt sõnastatud homorütmia printsiip, mis enamasti väljendub homomeetria.

Säärane käsitlus luule tõlkimisest näib olevat üldlevinud, peaaegu teadvustamatu. Tõlkimist nähakse siin kaotusena, ohverdamisena või katsena **säilitada** originaalist nii palju kui võimalik, lähtudes arusaamast, et originaaltekst ja tõlge moodustavad

¹ M.Väljataga, Luule tõlkimine ja „Tiiger”. Vikerkaar, 1997, nr 6, lk 57.

² Sealsamas.

hierarhia. Originaaltekst on täiuslik ja tõlge seetõttu alati ja põhimõtteliselt puudulik – isegi kui tõlge näib kõikide väliste kriteeriumide järgi ideaalne, on tal siiski üks olemuslik puudus: ta ei ole originaal.

Ometi on võimalik ka hoopis vastupidine lähenemine, mida Hasso Krull kirjeldab „Ninniku” lähtekohti ja eesmärke tutvustavas artiklis.³ Siin ei nähta luule tõlkimises mitte kaotust, vaid võimalust avastada uut – tõkeluuletus on „mitmekordne”, võimaldades lugemiskogemuse resonantsi; ruum, kuhu erinevad kultuurid, ajastud ja individuaalsused jätaavad endast jälje. Säärasele borgeslikule arusaamale toetub ka „Ninniku” põhimõte. Mainitud artiklis ütleb Hasso Krull järgmist: „Vähe sellest, et tõkeluule on luule nagu iga teinegi – ta on algkeelsest luulest rohkemgi luule, kuna annab edasi mitmekordselt jagatud kogemust, mitmekordset äratundmist ja paljude lugejate dialoogi. Keelepiiri ületamine on teisejärguline: õieti polegi see ületamine, sest luuletus tuleb igas keeles luua uuesti ja õnnestumise kriteerium on see, kui hästi või halvasti uus tekst omaenese keeleruumis toimib. See on tõlkekontseptsioon, mida esindas näiteks Borges, kelle meelest tõlget saab õiglaselt hinnata ainult siis, kui algupärandit ei tunta (lähemalt vt. „Vikerkaar”, nr. 2–3, 2000). Veel parem, kui ei tunta isegi algupärandi keelt.”

Artiklis, millele Krull viitab, annab Anne Marie Louis ülevaate Borgese tõlkekäsitlusest.⁴ Tõlkimisest kõneldes Borges loobub hierarhilisest mõtlemisest, mistõttu kaotavad mõtte ka igasugused ekvivalentsustaoitlused – kuna tema arvates pole olemas „lõplikku teksti”, saavad eksisteerida ainult mustandid ja seega on nii tõlge kui originaal ainult ühe teksti versioonid, mistõttu on originaali ja tõlke suhtest huvitavamad eri tõlgete omavahelised suhted, st see, kuidas need kirjandustraditsiooni muudavad ja rikastavad. Tõlketekst on inskriptsiooniruum, kuhu tõlkija kirjutab sisse oma ajastu ja individuaalsuse, kuigi Borges eeldab, et tõlkija tegutseb ikka heas usus, lähtudes katsest taastada algtekst. Säärase toimimisviisi kaudu toob tõlkija tõlkesse fiktsiooni ehk oma nägemuse tõlgitavast tekstist.

Nõnda läheb Borges täiesti mööda originaali hegemooniast, mis sellel on ekvivalentsusteooriates, ning originaalist saab lihtsalt vahend, mille abil võrrelda eri tõlkijate inskriptsioone. Veel enam – originaaltruudusest teeb ta tõlke negatiivse omaduse, nähes selles tõlkija teenete röövlit. Tähtsam kui truudus originaalile on tõlkija truudus oma eesmärkidele, kuid Borges läheb ka siit edasi, juhtides lugeja tähelepanu sellele, et tõlkija eesmärgid ja tõlkekäsitlus on tema silmis hoopis vähem olulised kui tõlkija ise ja tema kirjandusharjumused.

Alustades kaldusid „Ninniku” intentsioonid selgelt borgesliku käsituse poole ning ka nüüd, kaksteist aastat hiljem, võib öelda, et „Ninniku” (nii ajakiri kui ka „Ninniku Raamatukogu”) on jäänud oma algsetele kavatsustele truuks, olles jätkuvalt tõlkija-

³ H. Krull, Ninniku: lähtekoht ja kavatsused. Sirp, 15.06.2001.

⁴ A.-M. Louis, Jorge Luis Borgese tõlkekäsitlus. Vikerkaar, 2000, nr 2–3, lk 125–135.

keskne. Teatud mõttes on borgeslik lähenemine „humaansem“ kui ülalpool kirjeldatud esimene, idealistlik lähenemine, kus taotletakse truudust abstraktsele originaalile, kusjuures selles, milliste tasandite ekvivalentsus tuleks säilitada, ei ole eri teooriasuunad suutnud kokkuleppele jõuda. Borgeslik tõlkijakeskne lähenemine aga ei unusta, et ükski tõlge pole midagi muud kui tõlgitava luuletuse tõlkijapoolne tõlgendus, kuhu ta on pannud oma teadmised, individuaalsuse, lugemuse, kuid ka parasjagu levinud arusaama sellest, mis on tõlkimine.

Ülevaade „Ninniku Raamatukogu“ raamatutest

Järgnevas ülevaates katsun kirjeldada tõlkijate tegevust, määratledes, mida on tõlkimisel tõstetud esiplaanile ehk borgeslikult väljendudes tõlkija fiktsiooni, ning tuua esile huvitavaid leide või õnnestumisi.

„Ninniku Raamatukogule“ antakse stardipauk 2003. aastal, kui ilmub koguni kaks raamatut. Esimene neist on Margaret Atwoodi „Moondatute laulud“, mille tõlkis inglise keelest Ene-Reet Soovik. ESTER-i andmeil ei ole Ene-Reet Soovikult rohkem luuletõlkeid ilmunud, vähemalt mitte raamatu kujul, mis annab alust oletuseks, et Atwoodi tekstid pidid tõlkijale südamelähedased olema, ning nagu järelsõnast selgub, lähtuski tõlkeimpulss tõlkijast endast. Sooviku Atwood on tasakaalukas ja mõtteselge, tegu on professionaalse tõlkega. Huvitav on märkida, et selle raamatu puhul avaldub tõlkija individuaalsus eelkõige tekstide valikus – järelsõnas ütleb tõlkija, kuidas alles tagantjärele selgus, et ta oli eelistanud tekste, milles ühel või teisel kujul esinevad märksõnad ja mõisted ‘moondus’ ja ‘loodus’. Sooviku tõlkestiili sobivad iseloomustama värsid viimasest luuletusest „Hommi põlenud majas“: „Iga üksikasi on selge, / plekktaas ja lainetav peegel. / Päev on kirgas ja lauludeta, // järv on sinine, mets valvas.“

Teisena ilmus Lev Rubinsteini „Kartoteegid“, mille tõlkis vene keelest Aare Pilv. Tegu on tõlkija seisukohast ühe väljakutsuvaima tekstiga „Ninniku“ raamatusarjas. „Kartoteegid“ kujutavad endast kaartidel ilmunud tekstijada, kus tekstiühikuks ja seega ka tõlkeühikuks on üks kaart. Tekstijada koosneb kvaasitsitaatidest, kus segunevad eri keeleregistrid ja põrkuvad eri kirjandusžanrid, mis toimub enamasti ühekahe lause või dialoogikatke jooksul. Oma sõnul taotles tõlkija venelikkuse säilitamist (näiteks ei asendanud ta jambi eesti keele kõneleja suupärasema neljajalalise troheusega) ning see on tal ka õnnestunud. Lugesdes hakkasid tõepoolest tööle kajakad, mida kvaasitsitaatidega taotleti. Väga hästi tuleb välja ka „poetilise“ registri (kindla värsimõõdu ja riimidega värsikatket) ja kõnekeele vaheldamine.

2005. aastal ilmub samuti kaks raamatut. Esimene neist on Kauksi Ülle luuletuste valimik „Emaemamaa“, mille on põhjausesti kirjakeelde ümber pannud Aare Pilv ja Kirsti Oidekivi. Tegemist on märgilise tähtsusega tõlkekogumikuga, kuna see on esimene raamat, mis on täies ulatuses võrukeelse ilukirjandusliku teksti tõlge. Nagu

toimetaja Hasso Krull järelsõnas märgib, on tõlkijad eelistanud suhteliselt lihtsat tänapäevast keelt. Seda võimsam on arhailisuse efekt, kui sisse tulevad assonantsid ja alliteratsioonid ning parallelismid. Selle tõlke puhul näib olevat oluliseks peetud arhailise ja uue, oma ja võõra pörkumisi, mis on ka õnnestunult esile toodud.

Teisena ilmus 2005. aastal Andrea Zanzotto „Hääl ja tema vari“, tõlkijaks Maarja Kangro. See on „Ninniku“ sarja esimene kakskeelne väljaanne. Siinne käsitlus püüab küll hoiduda hindamast tõlke vastavust algtekstile, ometi on huvitav jälgida, mis-moodi eestikeelne tekst otsib sarnast materiaalselt kuju ja selle ka leiab. Järelsõnas nimetab tõlkija Zanzotto kõige olulisemaks võtteks keelematerjali redutseerimist „sarnasteks kõlade ahelateks, kogelusteks, silbiklompideks, milles ütlemine on ehk olemisele kõige lähemal. Tähistaja primitiivne materiaalsus hakkab ise tootma järgnevusi alliteratsiooni ja analoogiate põhjal, mõte jääb uitama kord pinnaletõusnud sõna foneetilisse naabrusesse: just siit võivad esile kerkida uued, üllatavad ja intensiivsed suhted.“ Täpselt sama juhtub ka tõlkes, mis viib mõttele, et antud juhul ei ole tõlgitud n-ö luuletust või teksti ehk lõpp-produkti, vaid protsessi ennast (näiteks võib tuua luuletuse „Lume täius“). Tulemuseks on väga vitaalne tõlge. Omaette teema on Zanzotto luule mõju Maarja Kangro enda loominguks. Mäletatavasti ilmus Maarja debüüt-kogu „Kurat õrnal lumel“ 2006. aastal ja sisaldas ka üht luuletust, mis rääkis otseselt Zanzotto tõlkimisest. Kindlasti leiab Zanzotto jälgi ka teistest Maarja tekstidest.

Mati Sirkli tõlgitud Claes Anderssoni „Külm on, tuli lahti“ (2006) sisaldab luuletaja kuut viimast luulekogu täismahus. See on tegelikult erakordne kogumik – mõelda vaid, üks kompaktnel taskuraamat sisaldab ühe soomerootsi tuntuima ja viljakama autori kuut viimast raamatut. Seda enam paneb piinlikkust tundma asjaolu, et raamatukese ilmumine ei pälvinud ajakirjanduses mingit tähelepanu, kadudes nagu vits vette. Pealegi on tegu suurepärase luulega, mille eestindamisel näib tõlkija olevat tähtsaks pidanud jutustava aspekti ja rütmi edasiandmist. Lausel lastakse kulgeda oma loomuliku lõpuni ega üritata seda vägisi „luuleliseks“ muuta.

2007. aastal ilmub samuti kaks raamatut. „Hanguga elavhõbedat pildudes“ on valimik Richard Brautigani luulet Lauri Sommeri tõlkes. Kõigist „Ninniku Raamatukogu“ raamatutest kannab see valimik kõige tugevamini tõlkija individuaalsuse jälgi, mis väljendub stiilis (ü-tähe asemel y-tähe kasutamine) ning ka sõnavalikus. Kui pidada ideaaliks luuletuse uuesti kirjutamist omas keeles, siis selle tõlkega on see saavutatud, niivõrd orgaanilised tunduvad laused ja mõttekäigud. Pole ka ime, sest järelsõnas tunnistab tõlkija, et alustas Brautigani tõlkimist puhtalt lugemismõnuks. Veel enam, lugedes jäi tunne, justkui suhtleks Lauri Sommer Brautiganiga n-ö otse, kogemuse tasandil. Kui väljuda harjumuspärastest tõlketerminoloogilistest raamidest, võikski väita, et eelkõige on Sommer püüdnud tõlkida brautiganlikku kogemust.

„Lumearmee“ sisaldab valikut Hiina ühe kuulsaima kaasaegse pagulaspoeedi Bei Dao luulet Lauri Kitsniku tõlkes. Kuna Bei Dao kuulub 1970ndate lõpus esile

kerkinud nn „ähmast luulet“ kirjutavate poetide põlvkonda, esitab tema luule tõlkimine hoopis omalaadi väljakutseid. Tõlkija selgitab järelsõnas, et Bei Dao tekitas koodivahetuse sama luulekultuuri sees: hiina luule lugemiseks on taustsüsteemi tundmine alati vältimatu olnud, kuid Bei Dao kujundid ei pärine niivõrd pikast hiina luuletraditsioonist, vaid on pigem isiklikku laadi. Säärase kujundikeskse ja Euroopa mõistes sürrealistliku luule tõlkimisel on kaks aspekti: esiteks, mida hermeetilisem on tekst, seda rohkem on tõlkija n-ö omapäi, üksi oma fiktsiooniga (st oma tõlgenduse ja individuaalsusega, mis koosneb tema kogemustest, assotsiatsioonidest, lugemusest). Teiseks võib tõlkimisel hakata tööle midagi sürrealistliku automaatkirjutamise mehhanismi sarnast – kujundid sünnivad oma keeles uuesti, kuid tõlkija ise ei oska selgitada, miks just säärasel kujul. Mulle näib, et midagi taolist võib olla toimunud ka selles tõlkes. Ent hoolimata sellest, et tegu on „ähmase“ luulega, näib eestikeelne tõlge pürgivat täpsusele ja koguni loogilisusele, mistõttu muutuvad ähmased kujundid ühe luuletuse piires vahel üsnagi selgeks ja mõistetavaks.

Paariaastase vaheaja järel ilmub Carolina Pihelgase eestindatud Pablo Neruda „Kapteni laulud“ (2010) kakskeelses väljaandes. Tõlkija on valinud väga selge ja lihtsa keele, mis torkab silma just seetõttu, et nõnda kirgliku armastusluule võiks ju kullunud poeetiliste epiteetide või metafooridega ära rikkuda. Lihtsusetaotlus jätab kohati mulje, et esiplaanil pole tõlgendamine, vaid just nimelt tõlkimine – kohati on tõlge sõnasõnaline. Ühe ebaolulise näitena võib tuua fraasi *el río crece*, mis on vaatluse all olevas tõlkes „jõgi kasvab“, kuigi ise tõlgiksin selle „jõgi tõuseb“; sääraseid näiteid on teisi. Mõningane sõnasõnalisus pole selle tõlke puhul aga sugugi puuduseks, vastupidi – see aitab avada armastuse keele masinavärki ning rääkida armastusest uudsel ja ootamatul, kuid seda meeldejäävamal viisil.

Tanikawa Shuntarō luulevalimikus „Sõnade asjatu flirt“ (2010), mille on tõlkinud Lauri Kitsnik, on teravat keelevaistu ja leidlikku sõnamängu. Tõlkija sõnul eelistas ta Tanikawa eksperimentaalsemaid kogusid, et erinevad vormivõtted saaksid omavahel kontrasteeruda, ning seetõttu ongi valimik liiga heterogeenne, et tõlkeid kuidagi ühise nimetaja alla viia. Küll aga võib öelda, et tegu on „kodustava“ tõlkega, kus kauge kultuuri reaalsust ja reaaliaid üritatakse sihtkultuuri lugejale võimalikult lähedale tuua. Näiteks kas või luulekogu „Ma tahtsin suga öösel köögis rääkida“ tugeva kõnekeelse markeeringuga tõlked, mis säarastena hästi tööle hakkavad. Omaette borgesliku uurimuse originaaltekstist kui tühitähistajast võiks kirjutada Tanikawa „Talamaika võltskatkendite“ tõlkest, mis on loomisloo paroodia ning ühtlasi mõtisklus tõlkimisest. Jälgi Tanikawast ja tema „sügavast usaldamatusest keele vastu“ võib kindlasti leida ka Lauri Kitsniku 2010. aastal ilmunud luulekogust „Marmelaad“.

Mahmud Darwishi „Meil on sõnadest maa“ (2011) Amar Annuse tõlkes on selle tänapäeva tuntuima araabia poeedi esimene luulevalimik eesti keeles. Darwish ise on öelnud, et miski pole luulele ohtlikum kui liiga vähe või liiga palju emotsioone. Tõlge on hillitsetud, ent ometi kõlab selles läbi võõrapärane, eesti keelele mitteomane

sõnarütm, mis aitab hoida teksti distantsi, ja seetõttu hakkab nende tõlgete puhul tööle eelkõige eksootilisus.

Hillitsetud ja peened on ka Norra luuletaja Tor Ulveni tekstid Carolina Pihelgase tõlkes (kogumik „Sinagi kuulud kiviaega“, 2013). Tegu on kakskeelse raamatuga, mistõttu lipsab pilk tahtmatult algteksti poole. Norra keelt tundmata näib mulle, et ka siin eelistab tõlkija võimalikult originaalitäpset eestindust, mis võib luua kummas-tava, üllatava efekti, näiteks siis, kui algteksti interpunktsioon on muutmata kujul üle toodud. See annab tõlkele omapärase, ootamatu hingamise. Huvitav on ka märkida, et mõningad Tor Ulveni kujundid ja motiivid on leidnud tee Carolina Pihelgase enda loomingusse.

Kokkuvõte

Võib väita, et „Ninniku“ on avardanud arusaama tõlkimisest just läbi praktika. Hasso Krulli enda sõnadega: „Luuletõlge tekitab keeles juurde selliseid võimalusi, mille peale muidu ei tulekski. Äkki on sinu ees tekst, mis on küll eesti keeles, aga mida poleks niisama lihtsalt eesti keeles kirjutada saanud. Siit avaneb uus virtuaalne ruum. Hakkad nägema, milliseid luuletusi veel võiks olemas olla, mida pole kunagi kirjutatud, mille kirjutajat võib-olla polegi veel kuskil... See paneb pea pööritama. Kõik luuletõlked ei pea ilmuma, nii nagu ei pea ilmuma kõik luuletused. Aga mõned neist peaksid kindlasti olema lugejatele kättesaadavad. „Ninniku“ on üks võimalus eesti-keelse luuletõlke levimiseks.”⁵

Tõlkijad on teinud oma tööd hoole ja andumusega ning see väärrib juba omaette aplausi. Kõige selgemaks saab nende panus siis, kui jääda truuks (borgeslikule) lähemisele, mille kohaselt tõlkeluule on paljude lugejate dialoog ning tõlkesse tuleks suhtuda kui potentsiaalselt seerialisse protsessi, mitte kui valmis ja viimistletud lõpp-produkti. Sest lõpuks, nagu on öelnud Märt Väljataga, oleks tõhusaim tõlkekriitika teha ise uus tõlge.⁶

⁵ J. Kaus, H. Krull, „Luuletus oskab öelda asju, mille peale luuletaja ise poleks kunagi tulnud.“ Sirp, 12.03.2010.

⁶ M. Väljataga, Tõlkimise teooriast ja praktikast. Sirp, 27.11.2008.

„TOIMETAJA EI SAA TÕLKIJAJA TÖÖD ÄRA TEHA EGA ÄRA RIKKUDA“: MARET KÄBIN

Krista Kaera intervjuu

Maret Käbin (sünd 1929) on tõlkija ja toimetaja, kes on andnud meile kaunis eesti keeles Ivan Bunini teosed ning terve rea tõlkeraamatuid, mis ilma tema delikaatse ja põhjaliku toimetajatööta poleks ehk olnud päris nii nauditavad ja nõtked, nagu need on nüüd. Maret on olnud üsna mitme minu tõlgitud raamatu toimetaja ning kuigi ta ütleb ise, et ega ta inglise keelt eriti ei oska, ei ole tema imeline keelekuulmine teda kunagi alt vedanud – ta oskab eksimatult leida kohad, kus tõlget saaks pisut paremaks teha ning anda eeskujuga oma põhjalikkusega. Ta toimetab tõlget nii, et sellest saab tema ja tõlkija koostöö selle kõige paremas mõttes ning see toimub ikka selle nimel, et originaalist võimalikult vähe kaotsi läheks ning tulemus oleks stiilitundlik ja täpne.

Meie seekordne vestlus toimus 2013. aasta sügisel Maret Käbini kodus Nõmmel.

Millal sa üldse tõlkima hakkasid? Ma pole seda sult kunagi enne küsinud.

Ma olin Siberis, sealt tulin tagasi, olin natuke aega Teaduste Akadeemia raamatukogus ja siis tuli mulle tänaval vastu Lembe Hiedel, kellel oli „Loomingu Raamatukogus“ vaja korrektorit. Siis ma läksingi tema juurde korrektoriks ja seal andis Otto Samma mulle esimese tõlke. Ma ei mäleta autorit, aga selle esimese osa tõlkis Samma üks sõjakaaslane ja teise osa tõlkisin mina. Ma ei tea, miks ta selle andis.

Mis aastal see oli?

1960ndal vist. Jah, viiekümne üheksandal läksin „Loomingu Raamatukogusse“ ja kuuekümnendal ilmus siis esimene tõlge. Järgmine, mille ma tegin „Loomingu Raamatukogule“, oli juba Veera Panova „Sentimentaalne teekond“ ning see oli mu enda valitud.

Mida sa ülikoolis õppisid?

Psühholoogiat.

Nii et sa ei olnudki kunagi otseselt keelt õppinud?

Noh, osakond oli psühholoogia, loogika, eesti keele ja kirjanduse osakond, nii et kõigi nende nelja ala peale sain ma õpetajakutse. Aga õpetajana olen ma töötanud ainult ühe aasta ja see oli täielik läbikukkumine, ma ei kõlvanud pedagoogiks mitte üks tonks.

Seega, kui sind „Loomingu Raamatukokku” kutsuti, oli see sulle väga sobilik töö?

Ega ma alguses ju ei teadnud, mis see on. Ma alustasin oma karjääri sellega, et parandasin esimesse korrektuuri vea sisse. Ja siis näitas Lembe mulle kohe kenasti koha kätte. Mulle nimelt ei meeldinud sõna „lainete” ja ma parandasin selle asemele „lainte”. Siis näidati mulle „ÕS”-ist, kuidas see asi käib.

Sa sattusid „Loomingu Raamatukokku” kuuekümnendate alguses, kui oli algamas selle väljaande kuldaeg?

Jah, oli küll natuke kergem, sulaks seda aega ju nimetatakse. Natuke huvitavam aeg oli ja huvitavamad kirjanikud liikusid. Aga „Loomingu Raamatukogu” oli üldse võrdlemisi isepäine. Ega neist üldistest lainetest eriti ei hoolitud. Mõnikord oli mõne asja puhul ka ütlemist, aga üldiselt läks valik läbi. Samma oli juht, Lembe Hiedel oli peatoimetaja, mina olin korrektor. Ma olin seal neli aastat vist, enne seda, kui ma „Eesti Raamatusse” läksin.

Kas väljaantavad teosed valisid Otto Samma ja Lembe Hiedel?

Jah, aga tõlkijad käisid ka pakkumas, sest mingi tõlkijate kaader oli juba välja kujunenud. Olid teatud inimesed, kes teatud keeltest tõlkisid, nemad olid kirjandusega rohkem kursis ning käisid toimetuses ja pakkusid.

Näiteks?

Ott Ojamaa, Leili-Maria Kask, Edvin Hiedel, kes alles alustas. Saksa keelest tõlkis „Eesti Raamatu” osakonnajuhataja Viktor Tomberg.

Kui sa siis oma esimese tõlke tegid, olemata ju tegelikult keelt põhjalikult õppinud, kuidas see sul läks? Kes oli su toimetaja, kas Lembe Hiedel?

Jah, „Sentimentaalse teekonna” toimetas Lembe. See oli natuke paksem raamat, kaksiknumber. Ta toimetas mind kolm päeva, see tähendas hommikust õhtuni istumist, teksti läbivõtmist enam-vähem lause-lauselt. Lembe oli hea toimetaja, tal oli väga hea instinkt ja ta tajus, kus midagi oli valesti. Tal oli aga ka teine külg – nimelt tahtis ta kangesti teha teksti ümber oma näo järgi. Sul võis olla tekstis samaväärne sõna, aga tema tahtis selle asemele ikka oma sõna panna. Seepärast läksid tema ja minu vaidlused vahel väga tuliseks, peaaegu kakluseni välja.

See on vist asi, mida toimetaja tegelikult teha ei tohiks – oma varianti peale suruda?

Ei tohi, ei tohi kohe kindlasti. Ta võib pakkuda, kui ta tahab, aga ta ei tohi oma valikut peale sundida, sest see on ikka väga meelevaldne. Kui minul on oma sõnavalik kogu tõlke ulatuses, siis see moodustab ju selle tõlke õhustiku, õhkkonna, ja kui sinna topitakse midagi, mis on minule võõras, siis see on ka seelses kontekstis võõras.

Kas sa võid öelda, et sa õppisid „Loomingu Raamatukogus” nii tõlkimist kui toimetamist?

Noh, tõlkimist õppisin ma töö käigus ja mingis mõttes ka korrektuuri lugedes ja vahel ka tõlget originaaliga võrreldes. Ma olin elanud kolm aastat venekeelses keskkonnas, vene keel oli mulle väga omaseks saanud ja ma vahepeal isegi mõtlesin vene keeles. Vene keeles mõtlemiselt eesti keelele üle tulla ei olnud siiski eriti raske.

Kui põhjalikult tõlkeid enne nende ilmumist loeti? Muidugi võrreldi originaaliga?

Jaa, ükski tõlge ei ilmunud ilma võrdlemata. Võrreldi, vaieldi ja kontrolliti. Mõned tõlkijad võtsid asja kergemalt. Sammal olid sõjakaaslased, kes ka vene keelest tõlkisid. Need tõlked tegi Lembe armutult täiesti ümber. Keegi ei öelnud sõnagi. Need, kes olid pisut iseseisvamad, hakkasid talle vahel vastu ka, aga üldiselt olid kõik käsikirjad põhjalikult toimetatud. Otse tõlkija käest ei läinud trükki midagi.

Tol ajal ei olnud ju eriti sõnaraamatuid?

Vene keele osas polnud asi kuigi hull, Silveti sõnaraamat oli ka olemas, olid veel üks väike prantsuse-eesti ja eesti-prantsuse sõnaraamat ning kahekõiteline saksa-eesti sõnaraamat. Aga seda polnud just eriti palju.

Tolleaegsete inglise või ameerika romaanide tõlkimisel tuli olustikku vist küll kobamisi aimata, sest sellega ei saanud tõlkijad kuidagi kursis olla?

Jaa, muidugi. Eks seda kobamist tuli ette isegi vene keele osas. Ma mäletan, et mul tekkis vaidlus ühe tõlkijaga, kes arvas, et lause „ona sdelala sebe trjohmesjatsnõje” tähendas, et ta tegi läbi kolmekuulised traktoristikursused, aga tegelikult tähendas see hoopis, et ta tegi endale elektrilokid.

Aga üldiselt oli tol ajal üks suur töörabamine. Samma oli väga korrektne, tähtjad olid kukil ja neist tuli täpselt kinni pidada.

Kui ma sealt ära tulin ja „Eesti Raamatusse” läksin, vaat siis läks lahedaks. Mulle anti „Eesti Raamatus” üks käsikiri kätte – ma vaatasin selle paksust ja mõtlesin, et noh, selle peale kulub oma kolm nädalat, aga kui ma küsisin, mis ajaks see peab toimetatud olema, öeldi mulle, et poole aasta pärast. Seal oli ikka hoopis teine töötempo.

Kas sa läksid „Eesti Raamatusse” tõlketoimetusse?

Ma tahtsin minna tõlketoimetusse, käisin Viktor Tombergi jutul, aga temal ei olnud kohta. Koht oli eesti kirjanduse toimetuses. Sinna ma siis sattusingi ja seal ma kükitasin peaaegu kogu selle aja. Vahepeal olin ka otsapidi tõlketoimetuses, töökorraldus oli niisugune, et vahel anti ka teise toimetuse käsikirju toimetamiseks. Eesti kirjanduse toimetuses oli muidugi eriti lahe olla, sest ega eesti kirjaniku teksti ei tohtinud suurt puutuda. Parandada võis vast siis, kui ta kirjutas näiteks „vigergari värvilised lilled”. Muidu pidi kirjanik ikka ise hakkama saama.

Nii et säärast asja nagu mujal maailmas, kus toimetaja juhendab autorit täpselt, mida ja kuidas muuta tuleks, „Eesti Raamatus” ei olnud?

Ei, muidugi ei olnud. Me käitusime üldjoontes nagu tekstoloogid, aga seda tuli ka endal õppida, sest seda ülikoolis ei õpetatud. Jätsime puutumata nii palju kui vähegi võimalik. Tegime ettepanekuid, kui oli väga vaja. Kui oli midagi niisugust, et maja oli romaani alguses roheline ja pärast muutus roosaks, siis kirjanik ütles: „Ahah” ja muutis ära. Aga me ei kippunud ei süžee ega tegelaste kallale, see oli ikka autori enda asi. Meie asi oli vaadata, et tekst oleks kirjaniku kavatsusele vastavas õhustikus, mitte et ta oleks tingimata korrektne.

Ja kas sa samal ajal ise tõlkisid ka?

Jah, samal ajal hakkasin tasapisi tõlkima ja see töö hakkas mulle meeldima. Tegin seda päris mõnuga.

Kas sa said ise valida, mida sa tõlkisid? Millised autorid sulle sel ajal rohkem meeldisid?

Jah, sain enam-vähem ise valida. Või vähemalt oli täielik võimalus ära öelda, kui keegi pakkus midagi, mida ma ei tahtnud. Aga pakutud raamatud võisid ka meeldida. Näiteks meeldis väga Vsevolod Ivanovi „Niidermaad”, mille me Maiga Varikuga pooleks „Loomingu Raamatukogule” tõlkisime. Pooled jutud tõlkis tema ja pooled tõlkisin mina. See oli esimene Nõukogude autor, kelle puhul oli tunda, et tema jaoks oli kirjandus kunst. Tema väljendusviis, väljendusvahendid, see, kuidas ta sõnu otsis ja valis – see meeldis mulle väga, ta oli huvitav autor. Siis oli väga tore Aleksander Grin, keda me tõlkisime samuti koos Maiga Varikuga. Ühe jutustuse tõlkis Maiga, kolm tõlkisin mina. Seal tuli ilmsiks ka üks tore vene keelest tõlkimise iseärasus. Grinil oli väga palju kõikvõimalike tegelasi, kellel ei olnud mitte vene nimed, vaid nad olid väljamõeldud maailmast. Neid oli palju ja ma ei osanud neid kirjutada, translitereerida. Grinil olid kõik tegelased hääldepildis – aga mis keelest, kust need pärit

on? Siis ma võtsin paberilehed – ma ei mäleta, palju ma neid sain, kuus või kaheksa – ja kirjutasin ülevvalt alla nimesid täis ning palusin Henno Rajandit, kes kõikvõimalikke keeli oskas, et ta kirjutaks mulle sinna enam-vähem mõeldavad vasted sõltuvalt sellest, mis keelest neid võisid võetud olla ja milline võis olla tema meelest kirja pilt. Nii et neis raamatutes on Henno Rajandi tehtud tegelaste nimed.

Sa tõlkisid vene keelest siis just sellepärast, et see keel oli sulle niivõrd selge?

Ja see oli mulle kõige arusaadavam. Ma lugesin sel ajal ka soome keeles, aga sellest keelest ma ei söandanud tõlkida. Pealegi ma ei tundnud seda kirjandust, aga vene kirjandus lehvib igal pool meie ümber, olid mitmesugused ajakirjad ja raamatud. Need kõik olid kättesaadavad.

Kui palju sa puutusid kokku niisuguse asjaga, et oleksid tahtnud midagi tõlkida, aga tsensuuri tõttu ei saanud?

Mitte kordagi, sest sellist kirjandust, mida tsensuur poleks lubanud, trükitud kujul ei olnud. See oli ära korjatud juba enne tsensuuri ja meie kätte see ei ulatunud. Meie saime tegutseda ainult trükitud kirjanduse põhjal. Näiteks 1920. aastate kirjanikud meieni ei jõudnud, need olid nii mättasse taotud.

Millal sa hakkasid tõlkeid toimetama?

Kui nii võtta, siis sealsamas „Loomingu Raamatukogus“. Korrektoori lugemise kõrvalt sai ikka vaadatud originaali ning võrreldud ja ettepanekuid tehtud. Pärast aga „Eesti Raamatus“. Eesti kirjandus oli enne, aga pärast hakkasin toimetama ka tõlkeid. Eriti hea oli seda teha tõlketoimetuse meeldivas seltskonnas: Arnold Ravel, Leili-Maria Kask, Tatjana Hallap, Maiga Varik. Henno Rajandi oli olnud seal varem. Ravel oli Skandinaavia kirjanduse osas ainuvalitseja, Leili-Maria Kask ja Hallap tõlkisid prantsuse keelest ja toimetasid, Maiga Varik oli väga hästi kursis vene kirjandusega. Ja siis oli veel Tiiu Kokla, kes tõlkis ungari ja soome keelest. See oli väga tugev toimetuse koosseis.

Mis „Eesti Raamatus“ tehti, kui laekus tõlge, mis oli allapoole igasugust arvestust?

Anti tagasi. Paluti korda teha ja siis läks tõlkija sageli mõne toimetaja juurde ja laskis seda teha eraviisiliselt. Meil olid ju teada tõlkijad, kellel enne kirjastusse tulekut tehti tekst korda. Näiteks üks oli Aleksander Kurtna, kes oli nii globaalse haardega, et tal näiteks „mikroobid emigreerusid läbi õhuakna“. Iga võõrsõna oli tema jaoks oma sõna, sest ta teadis seda kõikvõimalikes keeltes ja arvas, et eesti keeles on samuti. N-ö alg-Kurtnat oli lausa lust lugeda. Näiteks Asta Hameri oli üks toimetaja, kes tema

tekstid enne nende kirjastusse jõudmist korda tegi. Ja peale Kurtna oli veel teisigi, kes teades, et nad on mõne koha pealt nõrgad, lasksid tõlke enne korda teha, kui nad kirjastusse tulid.

Kuidas toimus tol ajal tõlkijate või toimetajate uue põlvkonna tulek? Kas käidi ennast ise pakkumas ja kas õpetati paljutöotavaid noori tõlkijaid?

Enamasti käisid inimesed ennast ise pakkumas jah. Ja kui keegi oli hästi tõlkinud, pakuti talle ka järgmist tööd. Seda ma küll ei mäleta, et oleks olnud mingit talentide otsimist.

Milline õhkkond tookord tõlke-toimetuses oli? Olen kuulnud, et see tõlkijate-toimetajate seltskond oli suurepärase, räägiti kirjandusest...?

Eks see toimetajate toa seltskond oli tõesti suurepärase. Kui kellelgi oli mingi probleem, küsis ta teiste arvamust, siis seda arutati, püüti leida vastuseid ja kõigil oli huvitav. Aga seda ei olnud, et väljaspool tööaega mingeid ühiseid pidusid oleks peetud, sest kõigil oli oma elu, olid oma pered.

Aga tõlkijatega räägiti küll põhjalikult. Kui sul oli mingi parandus või ettepanek, siis tuli ju seda põhjendada. Ja tõlkija võis vastu vaielda või siis nõustuda ja parandus tehti ära. See kõik toimus kuidagi nagu iseenesest, ei olnud mingeid katastroofe, kõik asjad said korda tavalise töö käigus.

Mitu korda ühte käsikirja loeti? Ütleme, et sina kui tõlkija andsid käsikirja käest ära?

Kõigepealt heitis pilgu peale toimetuse juhataja. Siis andis ta käsikirja toimetajale. Toimetaja luges läbi, siis me istusime ja arutasime. Siis läks trükki ja seejärel luges korrektor ning lugesid ka kõik teised uuesti. Toimetaja, tõlkija ja korrektor. Ja siis oligi kõik. Korrektorite allkirjad alla. Adelina Patti ja Amelita Galli-Curci olid tuntud korrektorid. Ükskord kaks korrektoridaami vihastasid, et keegi ei kontrollinud impressumit. Oli just olnud üks suur segadus. Ja siis nad panidki enda nimede asemel lauljate nimed ja see läks läbi kuni viimase korrekatuurini, enne seda ei märganud keegi, et kirjastusse on tööle asunud tuntud sopranid.

Kas see tähendas ka, et tol ajal raamatutes kuigi palju vigu ei olnud?

Ega ei olnud jah, mõni üksik võib-olla. Tänapäeval muidugi raamatud kubisevad vigadest.

Kui kaua sa oled nüüd siis kokku tõlkinud?

Esimene raamat ilmus 1960. aastal. Sellest on möödas viiskümmend kolm aastat.

Ja kui palju raamatuid sa oled tõlkinud?

Neid ei ole nii hullult palju. Võib-olla neliteist-viisteist. Ja mõnikord ma ei tõlkinud kogu raamatut, vaid näiteks Aleksei Tolstoi kogumikust ühe jutu. Jah, ei ole eriti palju. See toimetamisetöö võttis palju aega. Kui aga toimetatud raamatuid kokku lugema hakata, siis neid tuleb ikka üle saja. Saja ja kahesaja vahel kindlasti.

Praegu räägitakse üha rohkem sellest, et tõlkevaliteedi eest peaks ikka täiel määral vastutama tõlkija ning toimetaja roll peaks väiksem olema.

Jah, eks muidugi tõlkija vastutab, aga tõlkijal endalgi on hea, kui on üks sõber kõrval. Sa ei pruugi alati näha, mis apsaka sa teinud oled. Selles mõttes on toimetaja ikka vajalik. Seda ei tohi aga küll olla, et toimetaja domineerima hakkab, sest tööpoolest, vastutab tõlkija. Toimetaja tõlkija tööd ära teha ei saa, aga ei tohi ka tema tööd ära rikkuda. Toimetaja peab olema väga delikaatne. Ta peab laskma tõlkijal olla nii tark, nagu ta on, või nii rumal, nagu ta on.

Aga rumalused peaks ju ära parandama?

Noh, alati ei saa, alati ei saa.

Lebbe Hiedelist sa juba rääkisid, aga kas sul on veel olnud toimetajaid, keda sa tänuga mäletad?

Arnold Ravel oli üks esimesi, kes mul ühe väikese asjakese toimetas. Tema julgustas mind kõvasti. Ma olin kahelnud, kas ma mitte liiga vabalt ümber ei ütle, aga ta toetas mind, ütles, et nii võib küll. Ta näitas, millistes piirides seda võib teha, nii et temast oli mulle kõva tugi.

Maiga Varikuga oleme tõlkinud näiteks nii, et pool raamatut tõlgib tema ja pool tõlgin mina ja siis vastastikku toimetame. Temast on ka tugi olnud, sest tema vene keel on parem, ta on Venemaal kauem elanud ja koolis käinud. Mina võib-olla olen saanud teda eesti keele osas aidata, aga tema on mind tublisti aidanud vene keele vallas.

Oletame, et sinu juurde tuleb mõni noor inimene ja ütleb, et ta tahab tõlkima hakata. Mida sa talle ütleksid – millest ta lähtuma peaks? Mida ta meeles peaks pidama?

Oh taevake, neid asju on nii palju, et ta ei jõua neid niikuinii meeles pidada. Kõigepealt ma küsiksin, kas see raamat talle meeldib. Siis seda, kus ta on eesti keelt õppi-

nud. Seda ma tean aga ise, et ega see õppimine suurt kasu ei too, saab ka ilma õppimata. Kus need vanad rahvalaulikud keelt õppisid, mitte kuskil. Siis ma küsiks, kus ta tõlgitavat keelt on õppinud, ja ütleksin, et hakka aga peale.

Mina alustasin nii, et lõin kirjutusmasinaga hästi laia vahega, küllaltki toorest tõlget. Ei hakanud lauset grammatiliselt eriti õigeaks sättima, jätsin hilisemaks ümbervedamiseks ruumi. Ja suured vahed olid selleks, et hakkasin esimesel ülelugemisel sünonüüme peale kirjutama. Siis tegin lause õigeaks. Lõpuks tõmbasin sobimatud sünonüümid maha. Ja mis siis selgus? Tavaliselt jäi see sõna, mille ma olin esimesena pannud. Kõik muu oli niisugune ilurehitsemine. Nii et tuleb siiski oma intuitsiooni usaldada. Või seda pilti, mis sulle sellest lausest vastu õhkub. Seda, kuidas ma seda lauset oma peas näen või kuidas ma seda esimese hooga eesti keeles ütleksin. Tavaliselt see klappib, kui sa vähegi tõlkija oled.

Kes on tõlkija?

Nojah, see, kes kõigegea toime tuleb. Peab olema emakeeletaju, võõrkeeletaju ja kirjanduslik kuulmine. Pead tegema vahet, mis on realistlik teos, mis sümbolistlik ja nii edasi. Sellega ei tohi viltu panna. Ja keeles täpselt samuti, ei saa kasutada vale taseme sõnu.

Milline suhe on tõlkijal autoriga?

Aupaklik.

Kas autorit tohib parandada, kui ta on ilmselgelt eksinud?

Parem oleks teha joonealune märkus, kui muidu ei saa. Teksti ennast ei maksa puutada, seal las olla see viga edasi.

Kuidas sul on õnnestunud sõnamängudest mööda hiilida või nendega hakkama saada?

Eesti keel on väga võimekas keel, eesti keeles tuleb paljude asjadega toime. Eesti keeles leiab peaaegu igale asjale vaste. Ma ei mäleta küll, et midagi oleks tõlkimata jäänud. Nüüd on veel eriti hea, sest nii palju on ilmunud sõnastikke ja keeleraamatuid. Tõlkijatel oleks väga kasulik lugeda läbi eesti keele kohta käivad raamatud.

Tõlkimine on tegelikult raske amet. See on igavesti tore, aga ega see kerge ei ole. Tööd ja vaeva palju ja lõbu lühike.

Kui ajad muutusid ja vene keelest enam nii palju ei tõlgitud, siis sina olid üks neist, kes läks üle inglise keelest tehtud tõlgete toimetamisele – kas see oli kerge või raske?

Noh, inglise keelt ma ei osanud. Eks siis ikka sõnaraamatu abil ja kellegi käest küsides hakkasin vähehaaval ka inglise keelest aru saama. Ega ma ei oska seda keelt tänase päevani. Aga põhitõed on ikka samad. Sa tabad eestikeelsest lausest ära, kui seal midagi logiseb või ei ole päris see. Siis lihtsalt kontrollid sõnastiku abiga, mis seal viga võib olla.

Kes sulle veel tõlgitud autoritest lähedane on? Grinist me juba rääkisime, aga kes veel?

Bunin kahtlemata. Juba „Hämarad alleed”. Ja siis „Küla” ja „Arsenjevi elu”. Mulle meeldib võib-olla just Bunini lüürilisus. Ta oskas seda koledat porist Venemaad armastades vaadata. Meeldib tema suhtumine ellu ja inimestesse.

Mida sina arvad, kui palju autorist läheb tõlkes kaduma?

Kui ma tõstan kirjaniku ühest keelest teise, siis läheb kaduma eelmine keel ning selle õhkkond ja olustik. Jääb ainult autor. Nii et päris suur hulk läheb kaduma. Ja meie kultuuriruumis on autoril teistsugune roll kui tema enda kultuuriruumis. Näiteks Lermontovil oli Vene kultuuriruumis üks roll ja kuigi tal oli oma roll ka Eesti kultuuriruumis, ei anna neid üldse võrrelda.

Milline aga on tõlkekirjanduse roll Eesti kultuuriruumis?

Väga suur. Tõlkekirjandusel on väga suur roll. Algusest peale. Kui meie kirjapandud ja trükitud kirjandus ilmuma hakkas, siis oli see esialgu ümber jutustatud võõrkirjandus. Kui me praegugi siin Eestimaal ainult oma eesti probleemidega elaksime, siis tekkis õhupuudus. Lihtsalt on vaja midagi rohkem. On vaja osa saada teistest maadest, keeltest ja kirjandustest.

Aitäh!

Maret Kåbini tõlgitud raamatud:

1. T. Ajtmatov, Kirju Koer, kes jookseb mere kaldal. Tallinn, 1979.
2. G. Baklanov, Våhem vendade seast. Tallinn, 1982.
3. I. Bunin, Arsenjevi elu. Tallinn, 1991.
4. I. Bunin, Arsenjevi elu. Tallinn, 2007.
5. I. Bunin, Håmarad alleed. Tallinn, 1993.
6. I. Bunin, Suure paastu esmaspäev. Tallinn, 1981.
7. A. Gaidar, Jutustusi. Tlk L. Soe, M. Kåbin, R. Nurkse. Tallinn, 1963.
8. A. Gaidar, Kool. Tallinn, 1963.
9. H. Gjulnazarjan, Päevade teed. Tallinn, 1968.
10. A. Grin, Kuldkett; Tee eikuhugi. Tallinn, 1973.
11. V. Ivanov, Niidermaad. Tallinn, 1975.
12. V. Katajev, Elukillud ehk Oberoni vlusarv. Tlk M. Kåbin, M. Varik. Tallinn, 1982.
13. V. Kaverin, Peegli ees. Tallinn, 1976.
14. Laukapuu: valimik moldaavia kaasaegseid novelle. Tlk E. Nukk, J. Piik, E. Sgel, A. Randalu, M. Kåbin, E. Lukats, A. Randel. Tallinn, 1963.
15. J. Olea, Ei htki päeva reata. Tallinn, 1979.
16. V. Panova, Sentimentaalne romaan. Tallinn, 1961.
17. L. Radištšev, Kogu eluks. Tallinn, 1964.
18. M. Åuezov, Abai tee. 1. kd. Tlk M. Kåbin, H. Vlipllu. Tallinn, 1960.

„NORMAALSETE INIMESTE VESTLUS”

Kõnekeele tõlkimisest ühe väikese võtte näitel

HELI ALLIK

Kõnekeele tõlkimine näib väga lihtne ja ometi on see krussi ajanud nii mõnegi tõlkija närvid. Kõnekeelt räägitakse enne öeldes ja siis mõeldes, „nagu torust tuleb”. Tõlkija on, vastupidi, käsist ja jalust seotud – ta peab silmas pidama autorit, oma keele norme, publiku maitset, tõlketraditsiooni ja veel tuhandet pisiasja. „Mõte vabalt lendu lasta” on kõige halvem, mida ta teha saab. Ja siiski tuleb tal oma keeles mosaiik uuesti kokku laduda nii, et tulemus kõlaks täiesti normaalselt.

Prantsuse kõnekeele tõlkija kohtab lisaks sellele raskusi, millega meile mõne lähema kultuuriruumi vahendaja samal määral rinda pistma ei pea. Prantsuse tuhandeaastase suurlinnatraditsiooni, antiiki ulatuva keeleajaloo ja kerjustest kuningateni laiuvate sotsiaalsete kihtide rüpes on välja kujunenud terve hulk mitmed erinevaid keeleregistreid ja -tasandeid, millest noor ja mullapealne eesti keel võib ainult unistada.

Lisaks on prantsuse kultuur olnud eestlaste jaoks alati natuke kultuuri kui sellise võrdkuju üldse. XX sajandi alguses öhkab Friedebert Tuglas: „Vahel kirjaoskamatul rahvamehelgi on [Pariisis] rohkem kunstitunnet kui meie traditsioonikehval haritlasel. Sest see rahvamees ja ta esivanemad pole kunagi elanud ilma kokkupuuteta teda ümbritseva Ilu avaldustega, mida nägi eriti Pariisis.”¹ Ja XX sajandi lõpus nendib Tõnu Õnnepalu: „Ja selle [prantsuse kirjanduse] jaoks on meil oma eesti kultuuris – ja mõneti ka keeles – olemas juba valmis kood, valmis ettekujutus. Mis on prantsuse kirjandus, me umbes ikka teame. Teatavad stiiliideaalid, võimalike tegelaskujude galerii, teatav psühholoogilise aususe püüe ja selle aususe saavutamise teatavad teed, teatav täpsuse taotlus tunnete käsitlemisel, teatav ratsionalism ning ka kirjutamise, stiili ratsionaalsus kui üks paleusi. See on prantsuse kirjandus.”²

Prantsuse kirjandusega seostuvad seetõttu teatavad ootused, mis ei sobitu eriti hästi meie oma „väikeste inimeste” loomuliku keelega. „[...] Prantsuse vanaema ei ütleks mingil juhul: „Lõuad!” – *Ta gueule!* – vaid pigem siiski „Jää vai!”: *Tais-toi!*³

Nii ongi prantsuse kõnekeelt sisaldavaid kirjandusteoseid tõlkides tulnud tuua ohvreid ja teha väljajätteid. Eugène Sue’ romaani „Pariisi saladused” („*Mystères de Paris*”, 1842–1843) eestikeelne tõlge algab näiteks mitu lõiku kaugemalt kui originaalväljaanne – originaali esimestes lõikudes kirjeldatakse nimelt põhjalikult erinevate Pariisi argoosõnade kasutust.⁴ Marta Sillaots ütleb eessõnas Henri Barbusse’i romaani

¹ F. Tuglas, Reisikirjad. Tallinn, 1956, lk 16.

² T. Õnnepalu, Asitõend. Viivi Luige „Seitsmendast rahukevadest” prantsuse keeles. Looming, 2006, nr 11, lk 1723.

³ Sealsamas, lk 1726.

⁴ Vt E. Sue, Pariisi saladused I. Tlk X. Pill. Tallinn, 1996, lk 5.

„Tuli” („Le Feu”, 1916) eestikeelsele tõlkele: „Barbusse’i stiil on raskepärane, sageli kohmakas, — ei saa igakord juttugi olla klassikaliselt-prantsuspärasest selgusest ega aredusest. Lause üksikud osad on sageli üksteise vahele takerdunud, nii et alles pikaldane lahtiharutamise annab mõista autori mõttekäiku. „Tule” lugemine pole seepärast mugav ajaviide, vaid tõsine töö, mille kallal siiski maksab vaeva näha teose sisulise külje pärast. „Tule” tegelased, rindesõdurid, kõnelevad osalt murrakut, osalt aguli- ja sõduri-erikeele segu, mille naljakuste edasiandmisest tõlkimisel tuli loobuda, seda enam, et teos pole mõeldud kaugeltki mitte nalja tegemiseks.”⁵ Ja Raymond Queneau’ raamatu „Stiiliharjutused” („Exercices de style”, 1947) puhul, kus peaaegu kõigis tõlkeis üle maailma on 99 palast tulnud mõned välja vahetada, on eestikeelses versioonis asendatud neli — esiteks samakõlaliste, kuid erinevalt kirjutatud sõnadega mängiv harjutus „Homophonique”, teiseks „Loucherbem”, Pariisi lihunike argoo. Veel on lugu „Italianismes” asendatud looga „Fennismid” ja „Passé simple” looga „Ennemuiste”.⁶

Ja tõsi on see, ülalmainitud prantsuse keelenähtustele eesti keeles täiesti adekvaatseid vasteid ei leidugi.

Louis-Ferdinand Céline, peamiselt XX sajandi esimesel poolel tegutsenud skandaalimaiguline prantsuse romaanikirjanik, kelle jaoks kirjakeele elustamine kõnekeelega sai filosoofilis-poeetiliseks kreedoks, on oma teostes kasutanud üht mõjuvat võtet.⁷ Prantsuse kirjakeele grammatikas nimelt allub, nagu näiteks ka inglise keeles, võõra kõne tsiteerimine rangetele reeglitele. Kaudses kõnes toimub aegade ja isikute ühildumine. Otsese kõne järel paiknevas saatelauses leiab aset kohustuslik inversioon — alus ja öeldis vahetavad kohad:

Elle dit: „Il chante.”

„Il chante,” dit-elle.

*Elle dit qu’ il chante.*⁸

Saatelause inversiooni võib pidada lausa omamoodi kirjakeele märgiks või tunnuseks, sest suulises kõnes puudub niisugune nähtus täielikult. Otsese kõne markeerib invertteeritud saatelause muus tekstis selge võõrkehana.

Céline, kelle jaoks kirja ja kõne suhe vajas ilmtingimata värskendamist, kasutas

⁵ H. Barbusse, Tuli. Tlk A. Aspel ja M. Sillaots. Tartu, 1937, lk 8.

⁶ R. Queneau, Stiiliharjutused. Tlk J. Porila, A. Kaalep ja T. Tamm. Tallinn, 2007, lk 142.

⁷ Põhjalikumalt sissejuhatust kõnekeele prantsuse kirjandusse toonud Céline’i ellu ja loomingusse vt: L.-F. Céline, Reis öö lõppu. Tlk H. Allik. Varrak, 2010, lk 532–560.

⁸ Ta ütleb: „Ta laulab.”

„Ta laulab,” ütleb ta.

Ta ütleb, et ta laulab.

— *elle* ‘tema (naissoost)’, *il* ‘tema (meessoost)’.

aga oma romaanides ohtralt kõnekeelset saatelauset, mis asetseb küll otsese kõne järel, kuid jätab aluse-öeldise paigale ja algab sidesõnaga *que* ('et'):

Dans la rue, j'avais à peine dit fait cent mètres que j'aperçois Robinson qui s'en venait de mon côté, chargé de toutes espèces de planches, des petites et des grandes. Malgré la nuit, je l'ai bien reconnu. Bien gêné de me rencontrer il se défilait, mais je l'arrête.

„T'as donc pas été te coucher? que je lui fis.”

„Doucement!... qu'il me répond... Je reviens des constructions!...”

„Qu'est-ce que tu vas faire avec tout ce bois-là? Des constructions?... Un cercueil?...

Tu l'as volé au moins?”

„Non, un clapier pour les lapins...”¹⁰

Niisugust kõnekonstruktsiooni prantsuse standardgrammatika õpikud ja käsiraamatud ei tunnista. Seda mainivad vaid kõnekeele erikäsitlused.¹¹ Neis tuuakse Céline (koos mõne teise üliharva erandiga) välja kui võtte peaaegu ainus kasutaja kirjanduses.¹²

Ometi ei ole taolises vahevormis tegelikult midagi „šokeerivat” ega „madalat”. Lugejal, kes on sellelaadset lauset kõnes tuhandeid kordi *kuulnud*, on lihtsalt üllatav seda kirjas *näha*. Seda kummastust Céline otsiski. Ning kui kirjakeelne, inverteeritud saatelause märgib otsese kõne muus tekstis võõrkehana, siis Céline'i vahevorm, vastuoks, lõhub romaanitekstides seni kirjutamata seadusena alati olemas olnud nähtamatu seina rahvapärase otsese kõne ja kirjakeelse jutustajakõne vahel võrdlemisi olematuks. Kaks teineteisele justkui vastanduvat intonatsiooni „nakatavad” teineteist ja sulanduvad orgaaniliselt ühte. Jutustaja ei ole niimoodi enam ainuüksi suuremeelne olend, kes väikeste tegelaste peale oma kõikvõimsa valgustatuse ja veatu sotsiaalse staatuse kõrgustest patroneerivalt alla vaatab. Kuid tegelikult käsi ei määri. Ning tegelaste tekst ei ole enam veidi häbiväärne ollus keset seda „kõrgemate inimeste keelt”, millel on Céline'i jaoks „nagu piits sees”¹³ ja mis ehitab halvemini välja kukkunud kodanike ja parema maailma vahele läbitungimatu müüri. Céline'i poeetikas oli sellel võttel väga tähtis koht — stiil, nagu Gustave Lansoni ajast teada, ongi inimene, ka iga väike punkt ja koma kannavad maailmavaadet.

Kas sellel nähtusel võiks olla mõnd vastet ka eesti keeles? Tõlkija, kelle kõrv on treenitud kuulma Céline'i vihatud „akadeemia psalmide”¹⁴ kaja, pöördub lahendust otsi-

⁹ Jutumärkide puudumine otsese kõne järel enne saatelauset pikemas dialoogis ei ole prantsuse keeles markeeritud võte.

¹⁰ L.-F. Céline, *Voyage au bout de la nuit*. Paris, 1991, lk 304. Vt tõlget lk 84–85.

¹¹ Vt nt F. Gadet, *Le Français ordinaire*. Paris, 1989, lk 164.

¹² Vt nt S. Jollin-Bertocchi, *Les niveaux de langage*. Paris, 2003, lk 110.

¹³ L.-F. Céline, *Reis öö lõppu*, lk 423.

¹⁴ L.-F. Céline, *Kõnelused professor Y.-iga*. Tlk H. Allik. Tallinn, 2013, lk 62.

des mõistagi eesti keele käsiraamatute poole. Kuid ta ei leia sealt esiotsta mitte midagi, mis lubaks mõelda, et eesti kõnekeeles võiks saatelause käitumine olla kuidagi erinev sellest, kuidas ta käitub kirjakeeles. Kõikjal suunavad võõra kõne tsiteerimist ühesugused reeglid. Need on kõigile tuttavad, kuid paralleelide huvides siin ka mõned näitelaused Mati Ereli, Tiiu Ereli ja Kristiina Rossi koostatud „Eesti keele käsiraamatust“:

Ta ütles mulle: „Jüri läheb koju.“

„Jüri läheb koju,“ ütles ta mulle.

Ta ütles mulle, et Jüri läheb koju.¹⁵

Neid vorme Céline'i teksti jaoks kasutada ei saa. Kui valitaks klassikaline otsene kõne, annaks see küll edasi lausete sisu, kuid kogu suur lugu, mille iga tilluke saatelause prantsuse keeles jutustab, jääks jutustamata. Klassikaline kaudne kõne on aga muidugi hoopistükki välistatud.

Mainitud „Eesti keele käsiraamatu“ kolmandas, täiendatud trükis leiame pealkirja all „Kõrvallause referaadina“ küll veel niisuguse märke: „Keelekäsiraamatutes on enamasti nõutud selget vahetegemist otsese ja kaudse kõne vahel, samuti kaudse väite ja kaudse küsimuse vahel. Tegelikus pruugis pole sugugi haruldased ka vahevormid, kusjuures veenev põhjus neid kõiki vigadeks pidada puudub. Otsese ja kaudse kõne vahevorm (siirdkõne), milles kõne vormistatakse sidendiga algava kõrvallausena, kuid aja- ja isikuviiited jäävad otsekõnepäraseks, on eriti tavaline suulises keeles. Seda ei tasuks veaks pidada ka kirjalikus tekstis, ehkki soovitatav oleks hakka-ma saada ilma sellela. Nt „*Pakkusime neile tööd, et nad seda tegema harjuksid, ja ütlesime, et tehke, nagu jõuate*“ – parem: ... *et tehku, nagu jõuavad.*“¹⁶

See on rõõmus leid – vahevorm, mis on „eriti tavaline suulises kõnes“! Ja kui näitelaused tsiteeritud lõigu lõpust enesele kõva häälega ette lugeda, siis *kõrvale* kõlakski lahendus loomulikult. Kuid *silmale* mitte. Suulises kõnes me jutumärke ei *kuule*, seal neid definitsiooni järgi ju olla ei saagi. Aga kirjalikus tekstis on otsese kõnena vormistatud tsitaadi ning jutumärkide ja kooloniga edasi antud siirdkõne mõjul siiski päris suur vahe. Céline'i tekst siinse mudeli järgi siirdkõneks vormistada tähendaks ikkagi juba peaaegu sedasama, mis raamat kolmandas isikus ümber jutustada. Mis tähendab, et lahendust ei leidu ka siin.

Kuid sellel ebakindlal territooriumil, väljaspool kõikvõimalikke sõna- ja käsiraamatuid, sel vajuval alal, kus ei teata väga hästi reegleid ega „psalme“, leidub veel üks jutustamisviis.

¹⁵ Eesti keele käsiraamat. Tallinn, 1997, lk 485.

¹⁶ Eesti keele käsiraamat. Tallinn, 2007, lk 568–569.

Oskar Lutsu „Kevades” räägib Toots teistele Paunvere koolipoistele oma rüütli-
gu:

„Ah jah, väravavaht jah, et: „Mis sa kolad?” Nojah, vaenlane, et: „Mina olen kuu-
lus rüütel... see ja see.” [...] Vaenlane selle peale, et „See põle sinu asi küsida, sa
täinahk.””¹⁷

Jüri Parijõe raamatus „Jutte” muretseb kruusi lõhkunud süümepiinades laps:

„Nüüd ma mõtlesin ühtelugu kruusi peale, ei tahtnud süüa ega kedagi. Ema ütles,
et: „Mis sul on, et süüa ei taha, kas oled haige?”, et: „Ma toon võileiba.” Aga mina ei
tahtnud midagi.”¹⁸

Suulise pärimusena kogutud „Imemuinasjuttude” sissejuhatusest leiame järgneva
selgituse transkriptsioonireeglite kohta: „Eesti Rahvaluule Arhiivi kogutud käsikir-
jalised tekstid on väljaandes avaldatud võimalikult originaaltruult, kuid parema loe-
tavuse huvides redigeerituna. Lähtutud on üleskirjutajate kirjaviiisist, ent parandatud
on ilmselged kirjavaed ja interpunktsioon vastavalt tänapäeva ortograafiareeglitele
[...]. Siirdkõne (...ütleb, et lase mind jumala juurde) on toimetamisel vormistatud otsekõ-
nena (...ütleb, et: „Lase mind jumala juurde!”).”¹⁹

Ja lõpuks leidub pisut ebaharilikku „et”-konstruktsiooni võõrast kõne refereeriva-
te väliseesti kirjanike juures. Näitelause Feliks Oinase teadustekstist:

„Ränk kirjutab, et „kõik, mis seal laudas ööseti toimus, pidi tulu tooma karjale.””²⁰

Niisuguse, korruga jutumärke, koolonit ja sidesõna „et” sisaldava võõra kõne edasi-
andmise viisi puhul hajub ka eesti keeles piir jutustaja ja tegelase kõne vahel. Otsene
kõne saab jääda otseseks kõneks, kuid kaudse kõne märk, sidesõna „et”, seob seda
nüüd saatelauses jutustaja kõnega. Lugeja *kõrvus* kajab tekst seetõttu suulise keelena,
kuid *silma* jaoks vormistatakse see kirja vahenditega otseseks kõneks. Maailmavaa-
degi tuleb kaasa – miskipärast on tunda, et nii Luts kui Parijõgi on oma „väikeste”
tegelaste *poolt*.

Ja üks võimalus, kuidas Céline’i uuenduslik saatelause võiks eesti keeles kuju võt-
ta, võiks olla niisugune:

¹⁷ O. Luts, Kevade. Tallinn, 1982, lk 260.

¹⁸ J. Parijõgi, Jutte. Tallinn, 1982, lk 6.

¹⁹ R. Järv, M. Kaasik, K. Toomeos-Orglaan, Eesti muinasjutud I: 1. Imemuinasjutud. –
„Monumenta Estoniae Antiquae V”. Tartu, Tartu Ülikooli Eesti ja võrdleva rahvaluule
osakond, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, 2009, lk 25.

²⁰ F. Oinas, Tuul heidab magama. Tallinn, 1999, lk 81.

„Tänaval, mul polnud mindud sadat meetritki, kui näen: tuleb Robinson mulle teiselt poolt vastu, endal mingid lauad seljas, pikemad ja lühemad. Väljas oli küll juba pime, aga ma tundsin ta ikkagi kohe ära. Tema ehmatas mind nähes ära ja tahtis minema lipsata, aga ma pidasin ta kinni.

Ütlen et: „Noh, sa ei läinudki voodi?“

Tema et: „Tasem!... Mul oli ehituse peal käimist!...“

Mina et: „Mis sa kõigi nende laudadega teed? Hakkad kah midagi ehitama või?... Kirstu või?... Panid need lauad kuskilt pihta, jah?...“

„Ei, need on küülikupuuriks...“²¹

Kas võiks midagi ilusat öelda lõpetuseks? Céline'i esikromaanis figureerib tegelane nimega Persepolis, üks väga printsiipiaalne hulluarst – „seevaldi omanik, mida vol-dikuis nimetati sanatooriumiks“. Oma raviaruste suhtes on tal täiesti kategooriline seisukoht: „Normaalsete inimeste vestlusse pole neil asja!“²² Umbes samasugune oli reaktsioon, mis sai Céline'i romaanile 1932. aastal osaks toonase valitseva Prantsuse akadeemilise kirjandusnormi kandjate poolt. Kirjandusteadlased tunnistavad: „Kui „Reis öö lõppu“ ilmub, näitab kogu press näpuga skandaali objektile: selle teose stiil, see ennekuulmatu keel, milles romaan on kirjutatud! [...] Ja see kahekordne, korraga kultuuriline ja loogiline ebakohasus: stiil, mis lõhub kõik kirjandusliku keele implitsiitsed normid. [...] Jutustaja segab omavahel registreid, mis on ühe ja sama jutustaja suus „mõeldamatud“. Ta kasutab keelt, mis on korraga suuline ja kirjalik – tehes seda võttega, mida „kirjanduslikku maitset omavad inimesed“ ei saa pidada kirjan-duslikuks stiilik. “²³

Ja Céline ise ütleb aastal 1954: „Minul on juba silt peal, „mõrvar“, prantsuse keele vägistaja, päevavaras, isegi mitte pederast, 1932. aastast kohtulikult karistamata!... iga raamatukaupmees ütleb sulle suu sisse, ta paneks pigem pillid kotti kui kas või keldris hoiaks ühte eksemplari „Reisi“! ja pärast 1932. aastat olen veelgi halba teinud, vägistamisele lisaks, reetur, juuditapja, lumeinimene... inimene, kelle nimegi ei tohi suhu võtta!...“²⁴

Võib-olla peabki argoo jääma mõnikord tõlkimata. Eesti keeles ei ole tõepoolest kusagilt võtta õiget vastet XX sajandi alguse prantsuse lihunikute sõnavarale – samamoodi nagu näiteks prantsuse keeles pole midagi peale hakata eesti murretega, meie „salakeele“ ja „ühisosaga“²⁵. Eesti keel jääb hätta prantsuse vangide ja sõdurite argoo autentse tõlkimisega, kuivõrd see sõnavara pärineb, iseäranis vanemas eesti keeles, suuresti

²¹ L.-F. Céline, *Reis öö lõppu*, lk 320–321.

²² *Sealsamas*, lk 436.

²³ D. Racelle-Latin, *Subversion et négativité dans „Voyage au bout de la nuit“*. Brüssel, Palais des Académies [Liège'i Ülikool, doktoridissertatsioon], 1988, lk 16.

²⁴ L.-F. Céline, *Kõnelused professor Y.-iga*, lk 20.

²⁵ T. Önnepalu, *Asitõend...*, lk. 1726.

vene keelest.²⁶ Meil ei ole kusagilt välja võluda võrdset vastet prantsuse kirjakeele mineviku ajavormile *passé simple*, mida prantsuse suulises kõnes ei eksisteerigi ja mis Roland Barthes'i sõnul polegi enam aeg, vaid märk „loomingust“, „kirjanduse rituaalist“²⁷ – ja mis kirjandustekstis kõnekeelse otsekõnega kokku saades loob huvitavaid pingeid.

Vahel tulebki kõnekeelt tõlkides ilmselt piirduda Tiit Hennoste välja toodud eesti keele „universaalse keelejoonte komplektiga, mille rolliks on märkida madalat stiili ning iseloomustada inimest kui sotsiaalselt ja hariduselt madalamat isikut“: „Nendeks joonteks on näiteks *a*-mitmus ja *a*-lõpulised määrsõnad (*püksa, eila*), *si*-osastav (*metsasi*), *h* puudumine sõna alguses (*obune*), mõnede pikkade vokaalide asendumine diftongidega (*nüüd*), *u* võõrsõnade järgsilpides (*autu*), *nd*-partitsiip (*teind*).“²⁸

Kuid mis puutub lauseehitusküsimesi, võib eesti keeles olla peidus lahendusi täiesti ootamatutes kohtades – seal, kus keel on kirja pandud käsiraamatusse vaatamata, enne öeldes ja siis mõeldes, lõpuks just täpselt nii, nagu „torust tuleb“. Kus ei tõlgita ennast mõttes „nende keelde“ ja lakkamatult Suurelt Teiselt luba ei küsita. Kus õigesti kirjutada ei osata – ükskõik kas enam, ikka või veel. Päril ilmsüüta, igasuguse kirjandusliku pretensioonita suulise kõne transkriptsioonides – Balti jaama turul, Perekooli foorumis, Esto päevaldel Torontos, Töötukassa fuajees, Laagna lasteaias. Ja ka seal, kus elutseb keelekorralduseelne Eesti kirjandus.

Jaan Kross on toonud Oskar Lutsu „toredaks näiteks õnnistatud keeleteadmatusest“. Selle näite omakorda esile tõstnud Tiit Hennoste sõnul on aga just Luts see, kes rohkem kui kõik meie tänapäevased autorid on oma teostes kasutanud spontaanse suulise ja argikõne jooni.²⁹

Meenutame, et too printsiipiaalne hulluarst Persepolis Céline'i esikromaanis läks ise lõpuks hulluks: „Juba kakskümmend aastat või rohkemgi pidi Persepolis hommikust õhtuni rahuldama hullude perekondi nende punktisuurustes pretensioonides. Nende perekondade tõttu ei olnud Persepolisi enda elu muud kui üks keskmine põrgu. Ja kuigi mina tundsin teda rahuliku ja tasakaaluka inimesena, soojendas ta siiski oma südames nende perekondade vastu vana, päris hästi käärinud viha... [...] Kõik temas karjus nii kohutavalt täiesti uute ja hoopis teistsuguste asjade järele, et tegelikult koore alt oli ta juba täiesti küps [...] Tema ego lihtsalt karjus rutiini käes! Tal ei olnud enam mitte midagi kuhugi sublimeerida, ta tahtis ainult ära! Ära!“³⁰

Võib-olla võiks kõigile kõnekeele tõlkimise piinades vaevlejaile lõpetuseks soovida – rohkem normaalset Lutsu!

²⁶ Vt. nt. G. Tšernõš, Eesti vargasõnu. Keel ja Kirjandus, 1988, nr 3, lk 160–161; C. Allik, Tallinna kooliõpilaste erikeelest. Tunglakandjad, 1938, nr 1 (5), lk 3–11; K. Hermlin, Sõdurite erikeelest Eestis. Samas, lk 90–102.

²⁷ R. Barthes, *Le Degré Zéro de l'Écriture*. Pariis, 1953, lk 46.

²⁸ T. Hennoste, Eesti kirjanduse keelest modernismi, postmodernismi ja postkolonialismi taustal. Vikerkaar, 2000, nr 7, lk 71.

²⁹ Sealsamas, lk 72.

³⁰ L.-F. Céline, *Reis öö lõppu*, lk 448.

MEIE PARIMAD TÕLKIJAD ANNAVAD EESTI KEELELE ROHKEM KUI ALGUPÄRANDITE KIRJUTAJAD: TOOMAS VINT

Jan Kausi intervjuu

Toomas Vint, kas sa jõuadsid kirjanduse juurde pigem eesti autorite loomingu või tõlketeoste kaudu? Millised olid need tõlketeosed, mis on su maailmavaatele ja kirjutamislaadile kõige suuremat mõju avaldanud ja miks?

Mu lapsepõlvkodu seinu katsid raamatutest tulvil riiulid, tõsi, osa neist oli teadlasest isa kirjavara, kuid samal ajal peibutasid mind „Looduse lasteraamatud”, sametiselt pehmete kaantega „Looduse kuldraamatud”, hõbedase ümbrispaberiga „Nobeli laureaadid”, isegi hästi tüse ja gooti kirjas „Garibaldi”, mis lausa sundis võõraid tähti selgeks õppima. Kultuurihuviline ema kinkis meile püsiva armastuse raamatute vastu, lugema õppisin neljaselt ja minu jaoks raamat on raamat on raamat – kui parafraaseerima hakata. Olen alati olnud kirjanduslik omnivoor ja seetõttu on keeruline teha vahet, milline kirjandus mind kirjanduse juurde tõi. Esimesed luuletused ja jutud kirjutasin aega teenides, kui mind teiselt kursuselt sõjaväkke nabiti. Lihtsalt selline totter aeg oli, kui Tartu Ülikoolis kaotati mõneks aastaks sõjalise kateeder ja kolm aastat paistis elust kaduma minevat. Sõjaväes hakkasin alul päevikut pidama ja siis ajapikku avastasingi kirjutamise võlud. See oli üsna sihitu otsimise aeg. Leidmine hakkas pihta pärast sõjaväge, kui olin ülikoolist jalga lasknud. Mäletan kevadõhtut, kui lugesin kolmekümnendate „Loomingust” Semperi tõlgitud katkendit Prousti „Swanni armastusest”, kus oli juttu *madeleine*’i koogi maitsest. Ühtäkki mõistsin, kuivõrd paljut võib tühine ajahetk endas sisaldada. Ma justkui avastasin enda jaoks kirjanduse sügavama mõtte ja midagi, millele ma ei oska tänini nime anda. Veel samal õhtul toksisin oma muldvanal kirjutusmasinal paar lehekülge teksti, mille üle ma esimest korda elus võisin veidi uhkust tunda.

Kui lugesin 1968. aastal Henno Rajandi tõlgitud Michel Butori „Modifikatsiooni”, arvasin juba täpsemalt teadvat, mida ma kirjanduselt ootan. Sekundstiil (mis on, muide, väga sarnane rohukõrte maalimisele) ja narratiivi mahutamine vähestesse tundi-desse on kindlasti sealtmaalt mu kirjanduslike tööriistade varasalve jäänud.

Kas on mingi keelkonna, riigi või ajajärgu tõlkekirjandust, mis sind eriliselt köidab? Kui jah, siis mille poolest ja miks?

Kuna ma olen proosakirjanik, siis edaspidi pööran tähelepanu just ilukirjanduslikule proosale, jättes kõrvale poeesia. Ma usun, et minu jaoks olid mõjusad eksistentsialistlik eluhoiak ja prantsuse uus romaan. Tänu Leili-Maria Kasele olid eesti keelde tõlgitud Sartre’i „Sõnad” ja Robbe-Grillet’ „Kummid” ning vahest kõige olulisemad

olid Henno Rajandi tõlgitud Albert Camus' „Katk” ja „Võõras”. Ma arvan, et see oligi 1950. aastate euroopalik kirjanduselu, mis kildudena ja suure hilinemisega meiegi lugemislauale pudenenes. Kuuekümnendate keskpaiku käisime regulaarselt eesti kõige veendunuma eksistentsialisti, tänaseks juba teispooldusesse kolinud Tõnu Kõivuga kohvik „Moskvas” mõtteid vahetamas. Tõnu oli teatraal ja luges päevas vähemalt ühe prantsuskeelse näidendi. Minu keeleoskus seda ei võimaldanud ja sain eksistentsi mõtestavaid teadmisi vene keele vahendusel peamiselt kriitilistest artiklitest ja ülevaadetest. Kui Tõnu tõlkis Camus' „Sisyphose müüdi” ning käsikirja sõpradele lugeda andis, juhtus hull lugu, et seda paljundati ja levitati, mispeale Tõnu käis tuttavaid vihmavarjuga torkides tulivihaselt mööda linna. Tookord me kehtitasime õlgu – mis tal vihastada on, kui inimesed loevad ja mõtlevad. Seitsmekümnendate algul kutsus tolle aja kohta hiigelkuulus Juozas Miltinis Tõnu Kõivu Panevėžyse teatri kirjandusala juhatajaks ja eesti kultuur jäi temast ilma.

Paralleelselt prantslastega kujundas minu põlvkonna kirjanduslikku maitset Enn Soosaare vahendusel kättesaadav ameerika kirjandus. Eriti võimsa mulje jättis Faulkneri „Hälin ja raev”. Kui prantslased vormisid maailmatunnetust, siis ameeriklased jutustasid lugusid. Ajal, kui kirjandus vaevles prantsuse uue romaani järgses katklüsmis, trööstis Isaac Bashevis Singer ärevusse sattunud kirjandusilma, et niikaua kui osatakse lugusid jutustada, ei saa romaanikunst surra ega hävida. Paistab, et tänapäevaks on modernistlikud tõmblemised soiku jäänud ja pearõhk ongi just lugudel.

Sa kuulud põlvkonda, kes lihtsalt pidi vene keelt oskama. Kas sa loed või oled lugenud ilukirjandust ka vene keeles või veel mõnedes keeltes? Oled sa lugenud enda loomingut teistes keeltes?

Sõjaväepäevil olin spordiroodus, treeningud toimusid Ohvitseride Maja saalis ja sain kasutada sealset õige rikkalikku raamatukogu. Harjumus lugeda vene keeles jäi külge pikaks ajaks ja ajakiri „Inostrannaja Literatura” oli vene ajal õhuaken, kust võisid sisse lipsata nii Beckett kui ka Ionesco, rääkimata ameerika kirjandusest, kus ajakirja erilisiks lemmikuks oli Thornton Wilder, kellest sai mõneks ajaks üks minugi meelisautor. „IL”-le oli iseloomulik, et teoseid mugandati vene lugeja jaoks, mis tähendas, et võeti välja kõik, mis avameelsemalt seksuaalsust puudutas. Tavaliselt õigustati kupüüre sellega, et „vene lugeja ei mõista seda” (*ne ponimaet*). Kui kirjastus „Sovetski Pisatel” avaldas 1988. aastal minu kogumiku „Vozvraštšenie”, siis oli sealt ikka kõik veidigi erootilisena näiv välja roogitud. Lepingus oli punkt, et ilma autori nõusolekuta ei tohi sõnagi muuta. Plaanitsesin kirjastuse kohtusse kaevata. Kartmata Moskvas põlu alla sattumist nõudsin Jelena Pozdnjakovalt tõlke käsikirja ning lootsin, et Kirjanike Liit, kes oleks põhikirja kohaselt pidanud liikmete eest seisma, võtab kohtukäigu ka ette, kuid mingil total põhjendusel ei jõudnud asi KL juhatuses põgusast arutlusest kaugemale.

Ma ei ole oma raamatuid pärast ilmumist üle lugenud ja tõlgetele olen ainult pisuteliselt pilku heitnud. Tõsi, seoses selle „Sovetski Pisateli“ looga sai tookord tõlkega siiski põhjalikumalt tegeletud. 1970ndatel tõlkis üks Leningradi daam jutustust „Jättes armastuse kõrvale“, siis ta suri ning pooliku tõlke lõpetasid keegi teine ja kolmas, ning kui jutustus mingi kogumiku nimiloonas ilmus, siis tekkis mul mulje, et keegi oli minu nime all hoopis oma loo avaldanud. Kui traagiliselt hukkunud Konstantin Sahharov Gorki-nimelises Kirjandusinstituudis õppis, siis tõlkis ta koolitöona mu novelle. Need olid mu meelest suurepärased tõlked, otsekui ma ise oleksin vene keeles kirjutanud. Muide, Kostja oli oma elu viimasel perioodil KGB kõrgendatud tähelepanu all ja kui ma käisin oma väljasõidutoimikuid lugemas, olid seal kirjas mitmed minu kohtumised Sahharoviga, nii et asjatundmatule lugejale võis näida, et mul olid eriti head suhted akadeemikust Nobeli laureaadiga.

Valid sa eestikeelset lugemist ka tõlkijate põhjal? On sul n-ö lemmiktõlkijaid? Kui jah, siis kas sind köidab pigem tõlkija stiil või valik?

Ma ei oska tõlkija stiili kohta midagi öelda, minu meelest määrab stiili autor, keda tõlgitakse, just autori teksti *sound* peab tõlkes kõlama jääma. Seevastu on oluline tõlkija valik – keda ja mida tõlkida. Ma ei tea tõlkijate eluolust eriti palju, küllap reatõlkijad teevad neid töid, mida kirjastus neile annab, kuid staartõlkijad tõenäoliselt pakuvad ise kirjastustele välja või leiavad enne tõlkima asumist kirjastaja. Staartõlkija nimi tiitellehel ongi kiiduväärt raamatusoovitus. Näiteks Mati Sirkli või Jaak Rähesoo nimi, kui rääkida silmapilkselt meelde tulevatest elavatest tõlkijatest.

Kas sa jälgid või oled jälginud tõlkekirjanduse sarju? Kas sul on (olnud) lemmikisarju? Kui jah, siis mille poolest need sulle olulised tunduvad?

Peab suuri kiidusõnu ütleva Varrakule, sest sarjad „20. sajandi klassika“, „Iris“ ja „Moodne aeg“ on eesti lugejale andnud õige ülevaatliku pildi kirjandusmaailmas toimuvast. Ega kirjastuse Tänapäev „Punane raamat“ pole ka paha, eriti kui kaasaegset vene kirjandust ja Grassi ning Vonneguti silmas pidada.

Millised on olnud su jaoks viimaste aastate lugemiselamused eestikeelse tõlkekirjanduse hulgast, mida su arvates peaks ilmtingimata lugema või mis on pälvinud ebaõiglaselt vähe tähelepanu?

Ian McEwan on üks lemmikuid. Tal on alati jutustada põrutav lugu ja tõenäoliselt ta näeb päris kurja vaeva, et teha endale selgeks see keskkond, kus lugu teoks saab. Daniel Kehlmann kirjeldab romaanis „Mina ja Kaminski“ äärmiselt vastikut kunstkriitikut ja lugedes ei suutnud ma alla suruda vastikut äratundmisrõõmu. Ma ise ei

ole oma tekstides kriitikuid hellitanud ja tundsin Kehlmanniga mõnusat lähedust. „Kuulsust” lugedes kogesin, et me oleme teinud sama asja – lasknud tegelasel novellist novelli rännata, taandada ühe novelli peategelase teises novellis kõrvaltegelaseks. Ha-haa! Mina tegin seda tempu 2004. aastal „Õnneliku lõpuga lugudes”, tema aga mitu aastat hiljem.

Kui hakata rääkima sellest, kui võrd palju üks või teine raamat tähelepanu pälvi, siis peab nukrusega tunnistama, et väärtkirjandus on üsna tähelepanuta jäänud. Ikka promotakse ja turundatakse muu maailma ühepäevaliblikatest müügihitte ja eks neid siis ostetakse meiegi turul. Meedias on hakatud kirjandusest äärmiselt napilt kõnelema. Ega sotsiaalmeedias ja seltskonnaski raamatutest eriti ei räägita. See aeg, kui mõnda raamatut olid peaaegu kõik lugenud ja paarikümnetuhandelised tiraažid mõne päevaga läbi müüdi, on jäädavalt läbi. Vahetatakse mõtteid kodumaiste tele-seriaalide ja järjest nõmedamaks muutuvate meelelahutussaadete üle. Seda arvestades tõmbavad päevalehed kirjandusveerge koomale ja trükivad üha suuremaid pilte autoritest. Ei peeta enam häbiväärseks saladuseks, et noorematel inimestel on lugemisega probleeme. Kirjutamisega mitte, sest oma mõtteid või mõttetust saab imelihtsalt paljundada. Kui üleshaibitud noorautorilt küsiti ühes telesaates, kes on ta lemmikkirjanik, siis vastas ta uhkeldades, et ta ei loegi raamatuid.

Millised on su meelest need ilukirjanduslikud tekstid, mis tuleks täiesti kindlalt (või uuesti) eesti keelde tõlkida?

Kindlasti James Joyce'i „Ulysses”. Ma olen lugenud Pentti Saarikoski tõlget, aga loodan, et see kirjanduslik uperpallitamine minu elua jooksul ka eesti keeles algusest lõpuni teoks saaks. Märt Väljataga on katkenditega proovinud ja teksti kogunisti kommenteerinud, aga tore oleks kord eestikeelset „Ulysses” kaante vahel näha. Kui vene aja lõpus tuli sageli Soomes käia, siis sai sealt jõudumööda kirjastuse Tammi sarja „Keltainen kirjasto” raamatuid toodud. Kui uurida sarja nimekirja, siis näeb, et tänaseks päevaks on oluline osa autoritest ja tähtteostest juba eesti keeleski olemas.

Milline tundub sulle eesti kirjandus kõige muu loetu taustal? Millised on su meelest eesti kirjanduse tugevused ja nõrkused laiemas kontekstis?

Eelkõige ma räägin proosast ja ma ei lakka kordamast, et eesti kirjandus tüürib üsna hoogsalt harrastuskirjanduse poole. Näiteks Ian McEwan avaldab romaane kolme või enama aasta järel. Kulub aega, et uueks tööks materjali koguda ja see kirjanduseks vormida. Kirjanikuks olemine on amet, mis nõuab keskendumist ja järjepidevat tööd. Meil Eestis ei ole neid tingimusi loodud. Pere tahab süüa, aga ainuüksi väärtkirjandus ei too leiba lauale. Kirjutatakse n-ö põlve otsas, muude ja rohkem tulu toovate tegevuste vahel. Teosed, mis ilmuvad, ei ole viimistletud, on lõdvdad ning suuremate

ja väiksemate apsudega. Ega neid tugevaid ja nõudlikke toimetajaidki ei leidu, ja kui hea idee pole korralikult riidesse pandud ning lippab poolalasti poeletile, siis pole arvestatavat teost sündinud. Nooremad kirjanikud saavad esimese raamatuga kirjutamise maitse suhu ja eks esimene tavaliselt tulebki kergelt, teisega nähakse juba vaeva, aga loodetud pudrumäed ja piimajõed jäävad saabumata ning anne vajub argielumülkasse.

Kõlab veidralt, aga ma tunnen, et meie parimad tõlkijad annavad eesti keelele rohkem kui algupärandite kirjutajad. Tõlkijad suudavad olla professionaalid. Müts maha nende ees.

Kas ja kuidas jaksad sa orienteeruda praegusel ajal ilmuvas eestikeelses kirjasõnas?

Ega ei jaksagi. Raamatute hunnik voodi kõrval üha kasvab ja enamus on seal tõlkekirjandus. Uutele kodumaistele autoritele silma vaatamiseks piisab raamatupoes mõnest leheküljest ja diagonaalvaatest. Siis tuleb masendustunne. Hakkad mõtlema, et vanal halval vene ajal oli kirjanduse lävepakk väga kõrge ja kes sellest üle jõudis ronida, see suutis ka oma mõtteid korralikuks raamatuks vormida.

2009. aastal pidasin korralikult kirjandusblogi ja tegin isegi aastaülevaate. Kuid täna tunnen, et kõige ja kõigi lugemiseks lihtsalt aega enam ei jätku. Eesti autorite valik toetub rohkem eelnevale lugemiskogemusele, aga kogu aeg on valdav abitu hirm, et jälle tuleb pettuda. Võimalik, et elu jooksul on liiga palju raamatuid loetud ja sellest ka nõudlikkus. Lohutuseks võib mõelda Andres Ehinist, kes armastas korrata, et kõik selle maailma hädad tulevad kirjaoskusest.

Kuidas on ajas muutunud su lugemiseelistused?

Ma olen ikka püüdnud eesti keeles lugeda, olla pidevalt sama keeleteoloogika sees, milles kirjutan. Paljud kirjutavatest kirjanikest tõlgivad, minul pole maalimise ja kirjutamise kõrvalt selleks aega jätkunud ega ole tahtmistki olnud. Vahel pelgan, et kui süveneda mõne teise autori maailma, hakkavad mul endal tulema tekstid, mida oleks nagu võõras kirjutanud. Minu jaoks on oluline, kuidas seda või teist lugu esitatakse. Ma kuulun modernistide põlvkonda ja mulle on väga tähtis see *oma* maailm, mis eristab minu teksti teistest tekstidest. Minu maailm koosneb paljudest komponentidest ja ma ei taha, kui mõned neist kellegi mõjul välja vahetatakse. Kui rääkida lugemiseelistustest, siis on rida autoreid, kelle teoste tõlkeid ma ahne südamepõksumisega saatel raamatuletilt haaran. Muide, ma olen väga vanamoodne lugeja ja tahan, et raamatukogu oleks kodus ja käeulatuses, mis tähendab, et saan iga hetk kätte raamatu, mida vajan. Eestikeelse lugeja tarvis on kirjastused ja tõlkijad esimese valiku teinud ning kui tõlgitakse Gabriel García Márquezi, siis ongi Márquezi värske tõlge mu eelistuseks. Pärast eksistentsialiste ja prantsuse uue romaani vaimustust on nüüd,

hilisemal ajal keeruline püsivamaid eelistusi rõhutada. Ma tean, et kirjandus ongi mu elu ja pole oluline, kas see on parajasti vene või hispaania või saksa autorite kirjutatud. Kirjandus on kirjandus on kirjandus.

KROONIKA 2012–2013

2012 5. 04. 2012

Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni asutamine. Kirjanike Liit, Harju 1, Tallinn.

25. 05. 2012

„Tõlkija pilk” – teemaseminar tsitaatide tõlkimisest. Ettekannetega esinevad Triinu Pakk ja Eva Kolli. Soome Instituut, Harju 1, Tallinn.

14. 06. 2012

„Tõlkija pilk” – teemaseminar nimede tõlkimisest. Ettekannetega esinevad Ülar Ploom ja Heli Allik. Soome Instituut, Harju 1, Tallinn.

07. 06. 2012

„Tõlgitud maailmad” – Peter Handke raamatu „Kirjaniku pärastlõuna” tõlke esitlus. Kirjanikust ja tema loomingust vestlevad tõlkija Tiiu Relve ja Handke-asjatundja Matthias Jost. Kehrwiederi kohvik, Saiakang 2, Tallinn.

01. 10. 2012

„Tõlkija pilk” – teemaseminar tõlkija ja toimetaja rollidest ja vahekordadest. Ettekannetega esinevad Anu Saluäär, Krista Kaer ja Tiiu Kokla. Lisaks Anne Lange lühitutvustus Eesti tõkeloo uurimisest. Soome Instituut, Harju 1, Tallinn.

17. 10. 2012

Koolituspäev koostöös Tallinna Ülikooli Kirjastusega: „Uued tuuled eesti keele õigekirjas ja teisi tõlkespetsiifilisi küsimusi”. Reili Argus, „Suur ja väike algustäht. Jutumärgid. Viimased reeglimuutused”; Sirje Mäearu, „Mis on keeletarvitajale raske?”; Krista Kerge, „Tõlkespetsiifilisi keeleprobleeme”. Tallinna Ülikool, Senati saal, Uus-Sadama 5, Tallinn.

04. 12. 2012

„Lugeja pilk”. Toomas Boltowsky ettekanne sõjaväelisest terminoloogiast ja selle tõlkimisest. Tiit Aleksejev räägib erinevatest tõlkijahäältest ja tõlkijast kui ideaalsest lugejast. Soome Instituut, Harju 1, Tallinn.

2013 18. 01. 2013

„Tõlkija pilk” – teemaseminar: Kui autor eksib. Ettekannetega esinevad Merike Riives ja Tiiu Viirand. Tallinna Ülikool, Senati saal, Uus-Sadama 5, Tallinn.

23. 02. 2013

„Tõlkija pilk” – teemaseminar: Murded. Ettekannetega esinevad Jaak Rähesoo ja Kersti Unt. Kirjanike Liidu Tartu osakond, Vanemuise 19, Tartu.

05. 04. 2013

„Tõlkija pilk” – teemaseminar: Kõnekeeled. Ettekannetega esinevad Olavi Teppan ja Heli Allik. Soome Instituut, Harju 1, Tallinn.

10. 05. 2013

„Tõlkija pilk” – teemaseminar: Kogemusi eesti kirjanduse tõlkimisest jagavad Antoine Chalvin (prantsuse keelde) ja Jouko Vanhanen (soome keelde). Eesti Kirjanduse Teabekeskus, Sulevimägi 2-5, Tallinn.

30. 09. 2013

Püha Hieronymuse päeva tähistamine. Piibli tõlkimisest ja oma piiblitõlke loost räägib isa Vello Salo. Pirita klooster, Merivälja tee 18, Tallinn.

15. 11. 2013

„Tõlkija pilk” – teemaseminar: Kalle Kasemaa räägib araabia keelest ja Martti Kalda sanskriti keelest tõlkimisest. Soome Instituut, Harju 1, Tallinn.

06. 12. 2013

„Tõlkija pilk” – teemaseminar: Roppused ja vägisõnad. Ettekannetega esinevad Mihkel Mõisnik ja Veronika Einberg. Soome Instituut, Harju 1, Tallinn.